

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Владимир С. Ментус

**ПОВЕЗАНОСТ ЕКОНОМСКОГ РАСТА
И СУБЈЕКТИВНОГ БЛАГОСТАЊА –
ПРЕИСПИТИВАЊЕ ИСТЕРЛИНОВОГ
ПАРАДОКСА У СЛУЧАЈУ ЕКОНОМСКИ
РАЗВИЈЕНИХ ДРУШТАВА**

Докторска дисертација

Београд, 2017.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Vladimir S. Mentus

**THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC
GROWTH AND SUBJECTIVE WELL-BEING –
REASSESSING THE EASTERLIN PARADOX
IN THE CASE OF ECONOMIC DEVELOPED
SOCIETIES**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017.

Комисија за оцену и одбрану докторске дисертације

Ментор:

др Владимир Вулетић, редовни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Чланови комисије:

др Слободан Цвејић, редовни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

др Драган Попадић, редовни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

др Михаил Арандаренко, редовни професор
Универзитет у Београду, Економски факултет

Датум одбране дисертације:

Резиме

У дисертацији се разматра повезаност између економског раста и промена субјективног благостања популација економски развијених земаља. Конкретније, првенствено се врши преиспитивање тзв. Истерлиновог парадокса, односно тезе да економски раст и промене субјективног благостања популација дугорочно нису повезани. Основном анализом обухваћено је по четрнаест развијених европских земаља у периодима, са једне стране, од 2002. до 2014. и, са друге стране, од 1990. до 2008. године.

Основни циљ дисертације је да се утврди да ли је даљи економски раст развијених земаља неопходан и/или довољан услов повећања нивоа субјективног благостања њихових популација. Наиме, већ неколико деценија изражена су у прилично великој мери спорења између аутора о томе да ли, у коликој мери, и под којим условима, дугорочне промене економског благостања унутар одређеног друштва или групе друштава имају ефекта на социјално благостање њихових популација. Једна група аутора заступа тезу да између ових варијабли постоји позитивна повезаност, и то без обзира на то да ли се ради о мање или више развијеним земљама. Њима најсупротстављенија група, окупљена око економисте Ричарда Истерлина (Richard Easterlin), тврди да поменута повезаност не постоји, опет, како у случају мање, тако и у случају више развијених земаља. Иако досад скоро целокупна научна литература унутар овог поља има тежиште на анализи повезаности економског раста и промена субјективног благостања независно од типа развијености земаља, то не би требало сматрати оправданим. Наиме, првенствено с обзиром на закон опадајуће маргиналне корисности, правилности везане за поменуту повезаност не би требало да су истоветне природе у случајевима мање и више развијених земаља. Због тога би анализе требало ограничити на искључиво мање или више развијене земље.

Овде се у анализи ограничава на искључиво развијене земље, и то из три разлога. Прво, подаци који се односе на њих су знатно обимнији и квалитетнији. Мерење како објективних економских, тако и субјективних индикатора благостања, од суштинског значаја за ово истраживање, у сиромашнијим земљама је знатно отежано, релативно непрецизно, и недовољно често спровођено

првенствено услед недостатка средстава. Друго, ако повезаност економског раста и раста субјективног благостања постоји, опет, с обзиром на закон опадајуће маргиналне корисности, она би требало да је слабија у више развијеним земљама, те оправданост економског раста најпре треба преиспитати у том контексту. Треће, поменуто је још израженије имајући у виду и еколошке последице раста, које су у случају развијених земаља релативно веће.

Посматрано уз утилитаристичке перспективе, с обзиром на значај који се већ дуго приписује економском расту, чини се веома битним испитати његову сврху у смислу социјалног благостања, али и оправданост у смислу, ништа мање битне, његове еколошке одрживости. Социјално благостање, овде схваћено као ниво субјективног благостања унутар популација, може се сматрати можда кључним аспектом квалитета друштва, што је идеја са веома дугом традицијом. Са становишта утилитаризма међутим, такође је кључно питање еколошки одрживог развоја јер је уз тренутни ниво уништавања животне средине, не само максимизација субјективног благостања, већ и опстанак уопште, наредних генерација доведен у питање. Да би се даљи економски раст развијених земаља могао сматрати оправданим, биће дакле, потребно показати да је даљи раст неопходан услов за повећање нивоа субјективног благостања популација, као и да земље појединачно свој економски раст остварују уз последице у еколошком смислу у оноликој мери колико им њихов биокапацитет то дозвољава. Ипак, тежиште истраживања је на првом питању.

У складу са тим, тестиране су три хипотезе. Прво, да посматрајући земље групно, просечан економски раст током посматраних периода не корелира са просечним променама субјективног благостања. Друго, да је током посматраних периода долазило до значајних промена износа БДП-а по становнику, али не и нивоа субјективног благостања, поново, посматрајући земље групно. Треће, да се промене БДП-а по становнику сваке од земаља нису кретале у истим смеровима као промене субјективног благостања. Хипотезе су тестиране статистичком анализом првенствено података из истраживачких пројеката *European Social Survey* и *European Values Study*. Резултати су потврдили све три хипотезе. Осим тога, преиспитана је и ваљаност појединих најчешћих објашњења Истерлиновог парадокса, а за која се показало да се не могу применити на земље и периоде

анализиране у овом истраживању.

Кључне речи: субјективно благостање, економски раст, Истерлинов парадокс,
економски развијена друштва

Научна област: Социологија

Ужа научна област: Економска социологија

УДК: 316:33

Summary

In this doctoral thesis, the relationship between economic growth and changes in subjective well-being of populations in economically developed countries is examined. More specifically, the Easterlin paradox has been reassessed, i.e. the view that economic growth and changes of subjective well-being of populations are not related in the long term. Analysis includes fourteen developed European countries within periods 2000-2014 on the one hand, and 1990 to 2008 on the other.

The main aim of the thesis is to determine whether the further economic growth in the developed countries is necessary and/or sufficient condition for increasing the subjective well-being of their populations. Namely, the disputes between the scholars about whether, to what extent, and under which circumstances, long-term changes in economic welfare within a specific country or group of countries have effect on the social welfare of their populations, have been fairly considerable for several decades. One group of scholars argues that there is a positive relationship between the two, regardless of if it is about more or less developed countries. The most opposing group to them, gathered around economist Richard Easterlin, argue that the relationship between the two does not exist, again, regardless of the case of more or less developed countries. Although almost the entire scientific literature in this field so far focuses on the analysis of correlation of economic growth and changes in subjective well-being regardless of the country's level of economic development, that should not be justifiable. Specifically, primarily with respect to the law of diminishing marginal utility, nature of these relationships is not identical in cases of less developed as in the cases of more developed countries. Therefore, the analysis should be entirely focused on more or less developed countries.

Here the analysis is limited to the developed countries only, and because of three reasons. First, the data related to them are much more extensive and better quality. Measuring both objective economic, and subjective indicators of well-being, essential for this research, in less developed countries is considerably more difficult, relatively imprecise, and not often enough realized due to lack of funds. Secondly, if there is the relationship between economic growth and rise of subjective well-being, again, with regard to the law of diminishing marginal utility, it should be weaker in the more

developed countries, and the justification of economic growth should primarily be examined within that context. Thirdly, it is even more so, bearing in mind the environmental consequences of growth, which are in the case of developed countries relatively more harmful.

From an utilitarian point of view, given the importance that has been for long attributed to economic growth, it is very important to examine its purpose in terms of social welfare, but also in terms of justification – not less important – its environmental sustainability. Social welfare, here understood as the subjective well-being of populations, can be considered perhaps as the key aspect of the quality of societies, which is idea with a very long tradition. From the standpoint of utilitarianism, however, the issue of environmentally sustainable development is also crucial, as it is with the current level of environmental degradation, not only the maximization of subjective well-being – but also survival in general – of the future generations is brought into question. In order that further economic growth in developed countries could be considered justified, therefore, it is required to show that it is necessary for increasing the level of subjective well-being of populations, as well as to individual countries achieve their economic growth with the ecological consequences insofar as their biocapacity allows. However, the focus of this research is on the first question.

Accordingly, three hypotheses were formulated and tested. First, observing the countries as a group, the average economic growth during observed periods does not correlate with changes in the average subjective well-being. Second, during the observed period there was significant change of the GDP per capita, but not of the level of subjective well-being, again, looking at the countries as a group. Third, the changes in GDP per capita of each country were not moving in the same directions as the changes in subjective well-being. The hypotheses were tested by statistical analysis of data that primarily comes from the European Social Survey and the European Values Study research projects. The results confirmed all three hypotheses. In addition, in this dissertation, the validity of some common explanations of Easterlin paradox is reassessed, and it is shown that these could not be applied to the countries and the periods analyzed within this study.

Keywords: subjective well-being, economic growth, Easterlin paradox, economically developed societies

Scientific field: Sociology

Narrow scientific field: Economic sociology

UDC: 316:33

Садржај

1. Увод	11
2. Појмовни оквир истраживања	21
3. Преглед досадашњих истраживања – Истерлинов парадокс или Истерлинова илузија?.....	30
4. Објашњења Истерлиновог парадокса	69
4.1. Хипотеза релативног дохотка и теорија релативне депривације	69
4.2. Теорија хедонистичке адаптације и <i>set-point</i> теорија.....	82
4.3. Теорија нивоа аспирација	91
4.4. Симултани поништавајући чиниоци.....	99
5. Циљеви и хипотетички оквир истраживања	122
6. Метод истраживања.....	126
7. Резултати	136
8. Закључна разматрања	197
Литература.....	205
Прилози	230

1. Увод

Последњих деценија субјективно благостање (или колоквијално речено, осећај среће) све више постаје предмет интересовања првенствено психолога, али и социолога, економиста, и политиколога. Тачније, од друге половине 70-их година прошлог века, према подацима који се могу пронаћи на *Google Scholar*, приметан је експоненцијални раст публикација унутар овог домена, а у последње време поједини аутори га сматрају можда и најперспективнијим пољем истраживања у друштвеним наукама (Frey and Gallus, 2012). Тако, може се говорити о позитивној психологији као засебном пољу истраживања, па чак и о, мада много мање познатој, позитивној социологији (Stebbins, 2009). Истраживачи субјективног благостања се генерално међусобно слажу да су ова истраживања важна сама по себи – како у индивидуалном смислу, тако и у општем, друштвеном (Oswald, 2010). На то указује неколико ствари.

Пре свега, појединци субјективно благостање обично сами наводе као нешто веома битно. Тако, од 7.204 испитана студената из 42 земље, 69% њих је срећу сматрало својим најважнијим циљем, само 6% ју је сматрало мање битном од поседовања новца, и само 1% о њој никада није размишљало (Diener, 2000). Друго велико истраживање, у којем је учествовало преко 10.000 испитаника из 48 земаља широм света (Diener and Oishi, 2006, према: Oishi et al., 2007), је показало да од 12 могућих атрибута, субјективно благостање, према значају за испитанике заузима најважније место – са просечном вредношћу значаја од 8,03 на деветостепеној скали (у поређењу са 7,54 за успех, 7,39 за интелигенцију/знање и 6,84 за материјално богатство). Имајући то у виду, не чуде резултати истраживања према којем се 2006. године чак 85% Британаца слагало са исказом да би главни циљ влада требало да буде максимизација среће за људе, а не богатства (BBC, 2006, према: Veenhoven, 2015). Слично томе, Американци неретко осећају чак и притисак да се осећају срећно (Suh and Koo, in press, према: Oishi et al., 2009).

Како пише економиста Ју-Кванг Јен (黃有光), „за већину људи, срећа је основни, ако не и једини, неограничени циљ живота” (Ng, 1997: 1). Лејерд (Layard) (Layard, 2008) сматра да иако је очигледно да свако тежи постизању личног субјективног благостања, не постоји конкретан одговор на питање зашто је

тако; срећа се одувек међу многим филозофима сматрала врховним добром, при чему су сва остала добра само инструментална – зато што служе за остварење тог врховног добра.¹ Људи су константно мотивисани да чине активности које доводе до пријатних осећања и да избегавају непријатна осећања; вредан и квалитетан живот не чини само одсуство негативних осећања – већ је нужен услов и присуство позитивних (Diener and Tov, 2012).

Друго, субјективно благостање има и функционалне аспекте – са њим су позитивно повезани квалитет менталног и физичког здравља², трајање живота, задовољство приходима (као и другим аспектима живота, нпр. послом, браком, породичним и другим социјалним односима, стамбеним условима, слободним временом итд.), затим, емоционална стабилност, виталност, оптимизам, фреквенција доживљавања позитивних афеката, самопоштовање, ефикасност, мањи ниво стреса и лакше превазилажење истог, социјабилност, допадљивост у очима других итд. (Diener et al., 2015; Lyubomirsky, King, and Diener, 2005; Danner et al., 2001; Huppert and So, 2011; Doherty et al., 2010).³

Најзад, индикатори субјективног благостања потенцијално допуњују објективне индикаторе квалитета живота неког друштва (Diener and Suh, 1997).⁴ Наиме, две су различите категорије индикатора који се користе при анализирању друштвеног благостања – објективни индикатори, који представљају социјалне

---

¹ Према Аристотелу (Αριστοτέλης), срећа је врховни циљ живота јер „бирамо је саму по себи, и никад због нечег другог” (према: Thomson, 1953, p. 73, у: Oishi et al., 2009).

² Супротно томе, искушавање негативног афекта је повезано са повећаним ризиком од анксиозности, депресије, граничног поремећаја личности, као и од појединих срчаних обољења (према: Cohen et al., 2006; Gruber et al., 2011; Kubzansky and Kawachi, 2000).

³ Међутим, поједина истраживања, мада не у исто толикој мери бројна, указују и на потенцијалне проблеме који могу ићи уз превелик интензитет осећаја среће, и да, након извесне границе доживљавања позитивних осећања, она постају дисфункционална, на пример, у смислу повезаности са ризичним облицима понашања (као што су конзумирање алкохола или тежих дрога, сексуални односи са непознатим особама, претерани унос хране, итд.), као и са појединим психолошким дисфункцијама – чак је и веселост у детињству позитивно повезана са каснијим наведеним дисфункцијама (према: Gruber et al., 2011.). Константно доживљавање позитивних емоција може одвратити појединца од побољшавања околности свог живота, односно остварења пуних потенцијала, а за висину прихода, образовање и политичку партиципацију у просеку би могло бити пожељније осећати умерен него екстремно висок ниво среће (Oishi et al., 2009). Супротно томе, искушавање појединих негативних афеката може бити функционално – на пример, страх може помоћи да се избегне опасност или припреми за надолазеће стресне ситуације, анксиозност може мотивисати интензивнији и квалитетнији рад, а срам и стид могу спречити поједине непожељне облике понашања (ibid.)

⁴ Идеја да се субјективне оцене благостања или задовољства животом користе у циљу евалуације квалитета друштва и живота њихових грађана уопште, потиче још од Аристотела, па чак и пре њега (Annas, 1993, према: Helliwel, 2003).

факте независне од личних евалуација и перцепција, и субјективни индикатори, који представљају мере личних евалуација и перцепција социјалних факата из околине (Noll, 2000b, према: Noll, 2004).^{5,6} Без подробнијег улажења у предности и недостатке сваког од ових приступа, важно је истаћи да се објективним индикаторима (поред тога што су подложни неизбежној улози субјективних одлука у одабиру и вредновању различитих варијабли⁷), на првом месту замера то што не одражавају искуствену димензију квалитета живота, која је много сложенија него што се њима то претпоставља (Diener and Suh, 1997).⁸

---

⁵ Балајев (Balaev) (Balaev, 2008) наводи да је упитно то колико су „објективне” мере заиста и потпуно објективне, и „субјективне” мере заиста и потпуно субјективне (и да би потоње можда било прикладније назвати интерпретативне), мада и он, пак, користи ову поделу као нашироко прихваћену у социолошкој литератури.

⁶ Развојем истраживања друштвеног благостања аутори се углавном у све већој мери слажу у вези са тим да објективни и субјективни индикатори нису међусобно искључиви, а како сваки од њих обухвата различите аспекте квалитета живота и ниједна врста индикатора сама по себи није потпуна – најпожељније је користити их комплементарно; при томе, поједини аутори чак сматрају озбиљном грешком наглашавати важност и супериорност једних, а умањивати значај других (према: Slavuj, 2012). Ово нарочито добија на значају уколико се има у виду да, без обзира на значајне разлике између ових типова индикатора, субјективни нису ништа мање валидни и поуздани него објективни (Noll, 2004; Diener, Inglehart, and Tay, 2013).

⁷ На пример када се квалитет живота рангира у 329 америчких градова помоћу различитих објективних индикатора, различите могућности вредновања индикатора доводе догле да се чак 59 градова може наћи било на првом, било на последњем месту (Becker et al., 1987).

⁸ Када је у питању међусобни однос субјективних и објективних индикатора благостања, досадашња истраживања помоћу факторске анализе најчешће указују на то да се они групишу раздвојено (Ruggeri et al., 2001, према: Nayhurst et al., 2014). О њиховој међусобној повезаности, међутим, не постоји јасна слика – у одређеним случајевима указано је на јаку, у одређеним на слабу (према: Shackman et al., 2005), а понегде ни на какву повезаност (нпр. Veenhoven, 1991). У вези са овим су и супротстављена гледишта око тога да ли су појединци уопште способни да врше процене везане како за њихов унутрашњи, тако и за спољашњи свет, где је на једној страни становиште према којем процена самог појединца није од вредности чак ни када се ради о његовим осећањима, а нарочито о спољашњем свету (Christianson and Safer, 1999), а на другој страни становиште према којем су појединци једини ваљан извор информација не само о својим унутрашњим стањима, већ и о квалитетима њима спољашњег света (Stiglitz et al., 2009; OECD, 2011). Приговори који се упућују субјективним проценама као индикаторима благостања најчешће се тичу тога да бројни фактори могу утицати на искривљење реалне слике онога што се евалуира и што је предмет истраживања, као што су појединчеве когнитивне и мотивационе способности у вршењу евалуација, формулације питања, редослед питања и њихов контекст, формулација и број могућих одговора, карактеристике анкетара, тренутно расположење испитаника, доба дана током којег се врши евалуација, као и дан у недељи, затим, временски услови, годишње доба итд. (према: OECD, 2013). Истраживања овог типа, тако, не би требало да се спроводе, на пример, сунчаним данима након зиме, а чак и небитни скорашњи догађаји попут налажења новчића могу у немалој мери утицати на одговоре о задовољству животом (Diener, 2009). У међународним истраживањима нарочито је битно то да ли разлике у језику или културном контексту утичу на то како испитаници интерпретирају питања и одговоре (OECD, *ibid.*). Ту су и тенденције у одговарању – да се одговара позитивно или негативно на питања независно од њиховог садржаја, да се бирају најекстремнији одговори, да се бирају средишњи, неутрални одговори, да се одговара насумично, да се (у случају квантификованих одговора) поједини бројеви више преферирају од других, да се бира први одговор, да се бира последњи одговор, да се дају социјално пожељни одговори, да се одговора у складу са очекивањима истраживача, да се одговара конзистентно итсл. (Podsakoff et al., 2003).

Без обзира на одређену дозу несигурности када је реч о њиховој прецизности, отприлике од 70-их година прошлог века субјективне димензије квалитета живота у социолошким истраживањима добијају све више на значају;⁹ многи аутори су још од тад почели да се залажу за њихову употребу у мерењу друштвеног благостања (нпр. Andrews et al., 1976; Campbell et al., 1976), било сматрајући их примарним, било сматрајући их допуњујућим у односу на објективне димензије. Вероватно први који су нагласили значај субјективне димензије благостања у изучавању квалитета живота су Кемпбел (Campbell) и Конверс (Converse) (Campbell and Converse, 1972: 442), према којима „квалитет живота мора бити у оку очевица, и оно је то где морамо тражити начине његове евалуације”, и тиме поставили основу изучавања и мерења ове димензије квалитета живота у наредном периоду (према: Noll, 2013).

Последњих деценија је нарочито изражена поменути имплицитна и експлицитна сумња у прецизност субјективних индикатора благостања, и врше се многа преиспитивања на ту тему (Noll, 2004). То је изражено и у случају осећаја среће. На пример, осим наведених, још неке од замерки које се често упућују на рачун прецизности мера субјективног благостања су то да људи немају представу о томе колико су срећни јер ни не размишљају довољно често о томе, или да кад размишљају процењују на начин какав би неко други процењивао имајући у виду ситуацију у којој се овај налази, или по питању поузданости, на пример, да се на исто питање могу дати два различита одговора чак и у оквиру једног упитника, а да за то нема реалног основа, и то нарочито након што прође дужи временски период (Veenhoven, 2014b). То доводи у питање малопре поменуто становиште да људи сами најбоље знају како се осећају, коју емоцију тренутно искушавају и коликим интензитетом,¹⁰ па и колико су уопштено срећни итд. Како тврде Стиглиц (Stiglitz) и сарадници (Stiglitz et al., 2009), посебна одлика субјективних индикатора благостања је та што немају очигледан објективни пандан. Ова група аутора проблеме у вези са субјективним проценама благостања дели у две групе – прву чине проблеми везани за упоредивост између појединаца, а другу проблеми

---

⁹ У медицинским истраживањима квалитета живота оваква истраживања су се развила отприлике једну деценију касније, а у оквиру позитивне психологије и тзв. економије среће, око 2000. године (Veenhoven, 2012).

¹⁰ Међутим, чак и интензитет тренутно искушаване емоције је већ дуже време могуће објективно мерити. О томе у: Rogers and Robinson, 2014).

везани за могућност искривљења процена од стране спољних услова.

Фенхофен (Veenhoven) (Veenhoven, 2008a), вероватно најистакнутији социолог унутар ове области, наводи да пошто је реч менталном стању, логично звучи да би изучавање субјективног благостања требало препустити психологији; међутим, он истиче неке од разлога због којих је субјективно благостање битно за социологију. Прво, оно је везано за квалитет друштвеног система у којем појединац живи – ако је један од циљева социологије да допринесе бољитку друштва, онда један од њених фокуса треба да буде на субјективном благостању (Veenhoven, 2012, према: *ibid*). Друго, субјективно благостање произилази из друштвеног система, док је истовремено и једна од детерминанти друштвено релевантног понашања, па чак и потенцијално пожељно за функционисање демократских система. Оно такође утиче на функционисање других друштвених система, као што су радне организације или мреже пријатељстава. Дакле, закључује Фенхофен, оно је и последица функционисања друштвених система и фактор њиховог функционисања, и као такво би требало да буде једно од централних области изучавања унутар социологије.

Субјективно благостање се већ неколико деценија мери, мање или више успешно, како у оквиру националних (нпр. *American Quality of Life Survey*, *Quality of Life in Britain Survey*, *The Russia Longitudinal Monitoring Survey*, *The German Socio-Economic Panel*), тако и у оквиру интернационалних истраживања (нпр. *Gallup World Poll*, *European Values Study*, *European Social Survey*, *Latinóbarometro*) широм света, како од стране појединачних аутора, тако и од стране различитих међународних организација, па чак и од стране оних које су до скоро неблагонаклоно гледале на овакве мере, а које су данас у мањини (према: Noll, 2013). На пример, шведски *level of living* приступ или *OECD* систем социјалних индикатора, и даље не укључују субјективно благостање у концептуализацију благостања (Böhnke and Kohler, 2008).

Подаци добијани помоћу горе поменутих истраживања се све више користе у циљу праћења друштвеног благостања и, нарочито у складу са утилитаристичким начелима¹¹ утицаја на њега (Diener, Tay, and Oishi, 2013). Владе, међународне институције, и политичке организације, мада често само декларативно, у

---

¹¹ B. Diener, 2000; Diener and Seligman, 2004; Veenhoven and Kalmijn, 2005.

креирању јавних политика све више узимају у обзир резултате истраживања унутар ове научне области.¹²

Битно је истаћи то да је, најпре започевши у Бутану још од 1972. и касније и у Кини, Аустралији, Канади, Тајланду, Уједињеном Краљевству, Француској итд. увећање субјективног благостања становништва почело да се сврстава у експлицитне циљеве јавне политике или да се периодично мери (Helliwell, 2011; Kahneman and Krueger, 2006; Derclaye, 2013).¹³ Ту је и истакнута *Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, са својим извештајем о индексу благостања који би требало да замени тренутно веома коришћене индикаторе засноване на приходима (Stiglitz, Sen, and Fitoussi, 2009, према: Sarracino, 2010).¹⁴ Слично је и са *Better Life* иницијативом покренутом 2011. од стране Организације за економску сарадњу и развој, као и са

---

¹² Јавне политике које се фокусирају на максимизацију субјективног благостања воде се наслеђем класичног утилитаризма, и тзв. приципом највеће среће: „У очима сваког непристрасног арбитра [...] највећа срећа за највећи број чланова заједнице, не може а да не буде препозната у карактеру правог и правилног, и искључиво правог и правилног, циља владе” (Bentham, 1989: 235, према: Postema, 2006: 31). И за Бентама (Bentham), и за Мила (Mill), али и за савремене утилитаристе (Gruber et al., 2011), срећа се састоји из присуства задовољства и одсуства бола, при чему се „задовољством назива свака сензација коју би човек пре имао у датом тренутку него што не би осећао ништа, а болом називам сваку сензацију коју човек пре не би осећао него што би осећао” (Dinwiddy, 2004: 27, према: Postema, 2006: 36). „Природа је поставила човека под власт два врховна господара, бола и задовољства. Једино је на њима да покажу шта би требало да чинимо, и да одреде шта ћемо чинити. За њихов трон су причвршћени, са једне стране, мерило исправног и неисправног, и са друге стране, ланац узрока и последица” (Bentham, 1996: 11, према: Postema, *ibid.*: 33). Према Милу, акције су исправне у оној мери у којој теже томе да произведу срећу, и погрешне колико теже да производе обрнуто од среће. Све пожељне ствари, пожељне су или зато што им је инхерентно задовољство по себи, или као средства за стварање задовољства и спречавање бола. Коначна сврха, према Милу, је срећа, а евиденција за то је јер је она универзално пожељна (Skorupski, 2006). Овде је, међутим битно истаћи да се утилитаристи не залажу за максималан износ, већ максималну дистрибуцију среће. На пример Бентам је, наиме, сматрао да је једини прави циљ владе „највећа срећа свих” припадника заједнице, али у смислу „једнаког износа среће за свакога од њих” – „што је више могуће”; у случају где то није могуће, и где нечија срећа мора да се жртвује због среће других, влада мора да обезбеди највећу срећу за највећи број њих (према: Postema, 2006). И Џеферсон (Jefferson) (Jefferson, 1809) је био близак утилитаристима сматрајући да „брига за људски живот и срећу, а не њихово уништење је први и једини легитимни циљ добре владе”. Већ рани утилитаристи (на пример Бентам), истицали су, међутим, посебну проблематичност у вези са мерењем задовољства и бола, као и о њиховој упоредивости међу појединцима (Skorupski, *ibid.*). Ипак поједини савремени утилитаристи, као што је Фенхофен (Veenhoven, 2008b), сматрају да, са еволуционе тачке гледишта, не би требало да се појединци у том смислу међусобно разликују, као у случају бола, где постоји суштински заједнички спектар доживљаја од особе до особе.

¹³ Две америчке државе, Вермонт и Мериленд, су, уместо раста БДП-а, прихватиле тзв. општи индикатор прогреса (*Genuine Progress Indicator*) као меру економског раста, и отпочеле са применом политика које за циљ имају управо његово увећање (Costanza et al., 2014).

¹⁴ Мајкл Фрис (Michael Frese), бивши председавајући *International Association of Applied Psychology* је својевремено упућивао захтеве УН да усвоје мерење субјективног благостања као део својих регуларних националних статистичких извештаја (Diener et al., 2008).

Манифестом благостања за напредно друштво (Marks and Shah, 2004). Најзад, ту су и настојања истакнутих истраживача из различитих научних дисциплина, као што су Лејерд (Layard, 2011), Динер (Diener) (Diener, 2000), Селигмен (Seligman) (нпр. Diener and Seligman, 2004) или Канемен (Kahneman) (нпр. Kahneman et al., 2004), да укажу на значај повећања субјективног благостања популација. На макронивоу, повећавање субјективног благостања нарочито постаје битно када се има у виду не нужно оправдано, али доминантно инсистирање на неограниченом економском расту без обзира на његову одрживост, нарочито еколошку.

У овом истраживању, пак, нагласак је на повезаности субјективних индикатора са објективним економским индикаторима благостања. Економистима конкретно, данас није први пут да се баве изучавањем субјективног благостања, нарочито када се има у виду још осамнаестовековна италијанско-просветитељска традиција политичке економије. Наиме, за разлику од смитовског фокуса на богатству народа, његовој дистрибуцији, стварању и расту, за италијанске економисте тога доба може се рећи да су се, синтетишући схоластичко *јавно добро* и утилитаристичку *срећу*, занимали првенствено за стварање, дистрибуцију и раст *јавне среће (felicità pubblica)* (Logia, 1904, према: Porta, 2015). Новонастала италијанска политичка економија је *јавну срећу* поставила као главни фокус свог интересовања. Посебно треба истаћи Лудовика Антонија Муриаторија (Ludovico Antonio Muratori), који је 1749. први употребио термин *јавна срећа*, као и Ђузепе Палмијерија (Giuseppe Palmieri) и Пјетра Верија (Pietro Verri). Нешто касније и „у Француској, филозофи-економисти као што су Русо (Rousseau), Лиге (Ligue), Моперти (Maupertuis), Некер (Necker), Тјурго (Turgot), Кондорсе (Condorcet) и Сисмонди (Sismondi), су сви дали срећи место у својим анализама, а *félicité publique* је била једна од кључних идеја француског просветитељског покрета” (Bruni, 2007: 28). Иако у Енглеској и Шкотској изучавање осећаја среће није много заостајало, нарочито у смислу њене повезаности са богатством (Bruni, 2006, према: Bruni, 2010), ондашњим мислиоцима је замерано да су се у том смислу превише фокусирали на богатство на уштрб среће (Sismondi 1819, према: Bruni, 2007).

Ипак, са каснијим настанком тзв. нове економије благостања (као и бихевиоралне психологије), дошло је до одбојности према изучавању субјективног

благостања услед немогућности објективног опажања истог. Овакав поглед је до скоро био доминантан (Stutzer and Frey, 2004), конкретније, до праве „револуције у економији” (Frey, 2008) када је субјективно благостање поново почело да се сматра легитимним предметом истраживања, па чак и, према појединим економистима – јединим легитимним (нпр. Layard, 2011).¹⁵ Освалд (Oswald) (Oswald, 1997) тврди да су економске ствари битне само онолико колико људе могу учинити срећнијим. Такође, битно је истаћи и да се данас, у савременим истраживањима, за разлику од класичних идеја, срећа сматра емпиријски мерљивом (Bruni, 2007).

Да ли је ниво богатства друштва, у коликој мери и под којим условима повезан са субјективним благостањем припадника истог друштва, и данас је у великој мери предмет спорења. У двадесетом веку, на пример, у радовима Галбрајта (Galbraith), Скитовског (Scitovsky), Хирша (Hirsch), Хиршмана (Hirschman) и Џорџеску-Регена (Georgescu-Roegen), и даље је превладало становиште да су економски индикатори само делимично повезани са благостањем нација,^{16,17} а не

---

¹⁵ Према Лејерду, друштвене науке уопште би требало за главни циљ да имају откривање фактора који увећавају и смањују субјективно благостање (ibid.).

¹⁶ Овакво становиште може се наћи још у Малтусовој (Malthus) критици Смита: „др Адам Смит наводи као предмет свог истраживања природу и узроке богатства народа. Ту је ипак још једно истраживање, још занимљивије, а које он повремено меша са овим, мислим на истраживање узорка који утичу на срећу народа или срећу и лагодност живота нижих слојева друштва, који су најбројнија класа људи у свих народа. Довољно сам свестан блиске повезаности ове две теме и тога да узроци који теже да повећавају богатство државе, такође, уопштено говорећи, подстичу и срећу нижих слојева људи. Али, можда је др Адам Смит сматрао да су ове две теме још тешке повезане него што стварно јесу, или бар није застао да уочи оне случајеве у којима се богатство друштва може увећати (у складу са његовом дефиницијом богатства) без икакве тежње да се олакша живот радничком делу друштва” (Maltus, 2015: 185).

¹⁷ В. Kuznets, 1934, према: McManners, 2010. Чак је и Кузнец (Kuznets) (који се сматра творцем БДП-а као индикатора, и који је почетком тридесетих година прошлог века први покушао да измери амерички БДП) сматрао да економски индикатори чине само један део општег благостања становништва, да о потоњем тешко да може да се закључује на односу мерења БДП-а, и да циљ прикупљања података у вези са различитим економским индикаторима заправо треба да буде испитивање тога како они утичу на укупно благостање (Kuznets, 1934, р. 7, према: Seligman et al., 2011). Такође, Кузнец је истицао да „на уму морају да се имају разлике између кванитета и квалитета раста, између његових трошкова и добити, и између дугог и кратког рока [...] Тежња ‘већем’ расту би требало да буде одређенија у вези са тим чега и за шта” (Kuznets, 1962, према: OECD, 2001: 9). Одмах након Другог светског рата, када је БДП почео нашироко да се употребљава као примарни индикатор благостања унутар земаља, Кузнец је по поменутој основи упућивао критике на рачун раста као главног циља економских политика. До данас, када је и даље уобичајено да се економски индикатори узимају као главни у оцењивању благостања становништва, није дошло ни до каквих промена у том погледу (Seligman et al., ibid.). Без дубљег залажења у недостатке БДП-а као мере благостања, овде ће само бити истакнути најчешће помињани, а они се тичу тога што БДП узима у обзир само формалне активности унутар економије, а занемарује неформалне, које такође могу имати утицаја на благостање, затим,

нужно позитивно како су раније тврдили, рецимо Маршал (Marshall) или Кејнс (Keynes) (Bartolini et al., forthcoming). Од релативно истакнутих економиста, потоње становиште би се могло приписати и енглеском економисти Артуру Сесилу Пигуу (Arthur Cecil Pigou), према којем „постоји јасна претпоставка да промене у економском благостању индукују промене у социјалном благостању у истом смеру, ако не у истој мери” (Pigou, 1932, према: Abramovitz, 1959: 3). Међутим, велики број истраживања (која ће, између осталих, у трећем поглављу бити детаљно представљена) је ову тврдњу одбацио као неосновану, и показао да у многим западноевропским земљама и Сједињеним Америчким Државама (САД) након Другог светског рата није долазило до повећања субјективног благостања популација и поред оствариваног огромног економског раста. Ово уједно представља и основу за један од главних приговора економском расту развијених друштава. Други приговор, тренутно још доминантнији, заснива се на штетности раста из перспективе очувања животне средине. За оба правца критике се може рећи да су настала отприлике средином 70-их прошлог века, и до данас потенцијално имају прилично крупне импликације по економске политике широм света, што је нарочито битно када се има у виду обим значаја који се још увек приписује економском расту, и тежњи за његовом максимизацијом.

Међутим, постојећа научна литература је још увек заснована на недовољно чврстим доказима о повезаности између економског раста и субјективног благостања, и то нарочито када је реч о искључиво развијеним друштвима. Досадашња истраживања унутар овог поља, готово у свим случајевима у анализу укључују различите типове земаља према економској развијености, без ограничавања на појединачне типове. Међутим, услед закона опадајуће маргиналне корисности, таква истраживања се не чине довољно оправданим. У таквом приступу се поставља питање сврхе анализирања земаља без обзира на развијеност, с обзиром на то да правилности у вези са њиховим растом и благостањем не би требало да су истоветне природе у случајевима развијених и

занемаривање неједнаке дистрибуције корисности услед раста, и наравно, неузимање у обзир еколошке екстерналије и исцрпљивање природних ресурса – на пример, док штета од загађења и уништавања животне средине уопште не улазе у БДП, чишћење услед загађења улази (Giannetti et al., 2015, van den Bergh and Antal, 2014). О појединим алтернативама БДП-а као мере друштвеног прогреса у: Schepelmann et al., 2010. Ипак, како пишу Костанза (Costanza) и сарадници (Costanza et al., 2009: 4), „важно је признати да БДП није инхерентно лош – мери оно што мери. Пре ће бити да се погрешно употребљава као индикатор нечега што не мери, и никада није ни требало да мери”.

неразвијених земаља. Зато се истраживачки оправданијим чини да се анализе ограние искључиво на више или мање развијене земље. Осим овога, многим досадашњим истраживањима се могу упутити замерке везане за квалитет коришћених података, о чему ће касније бити више речи.

С обзиром на наведено, главни циљеви овог истраживања биће да се испитају неопходност и оправданост садашњег нивоа економског раста економски развијених европских земаља, првенствено у смислу користи које он потенцијално доноси по субјективно благостање тих популација, а затим и у смислу његове еколошке одрживости. Наиме, утилитаристички посматрано, два кључна аспекта везана за сврху и оправданост економског раста су његов потенцијални допринос увећању субјективног благостања популација, са једне стране, и његова одрживост (зарад опстанка наредних генерација, који је под знаком питања услед, између осталог, еколошки заснованих негативних екстерналија раста¹⁸), са друге стране^{19,20}. У ту сврху биће неопходно истражити природу и јачину повезаности између економског раста и субјективног благостања популација ових земаља, као и последице које њихов раст доноси у еколошком смислу.²¹ Из утилитаристичке перспективе дакле, да би се поменути главни економски циљ који данашње владе себи декларативно постављају могао сматрати оправданим, биће потребно показати да је даљи економски раст неопходан услов за повећање нивоа субјективног благостања популација, као и да земље појединачно свој економски раст остварују уз последице у еколошком смислу у оноликој мери колико им

---

¹⁸ В. Keijzers, 2005.

¹⁹ Чак и поједини истакнути утилитаристи, као што је Лејерд, сматрају да је „најбоље друштво оно најсрећније” (Layard, 2011: 224), чиме се губи из вида чињеница да оно које је најсрећније не мора бити и најодрживије, што се може негативно одразити на субјективно благостање будућих генерација.

²⁰ Узимање у обзир еколошких питања уз маскимизацију субјективног благостања досад је унутар литературе углавном занемаривано, што је и случај са највећим бројем индикатора. Један од ретких изузетака у том смислу је тзв. *Happy Planet Index*.

²¹ Одрживост се, заправо, може сматрати кључним аспектом повезаности субјективног благостања и економског раста (Tichy, 2013; Helliwel et al., 2012; Stiglitz et al., 2009). „Уживање добрих искустава данас по цену одрживог бола сутра се не може назвати механизмом производње истинског укупног благостања: мере еколошке одрживости друшва су зато кључне” (Michaelson et al., 2009: 44). Овде до изражаја долазе две ствари. Прво, како каже Хеливел (Helliwel, 2014) постоји потреба да се смањи релативан значај уопште материјалног за субјективно благостање, првенствено пошто су приходи, у поређењу са другим факторима, неправилније дистрибуирани и много тежи за акумулацију без наношења додатне еколошке штете. Друго, постоји очигледна потреба да се смањи обим до којег су већи приходи зависни од веће употребе природног капитала. Хеливел додаје да су осмишљавање и примена оваквих акција и мера компликовани, те да према већини прогноза имају мале шансе за довољно велики и брз утицај.

њихов биокапацитет то дозвољава. Ипак, главни фокус истраживања биће на првом наведеном аспекту.

У истраживању се разматра повезаност између економског и субјективног благостања у случају искључиво развијених земаља из три разлога. Прво, развијене земље су у великој мери погодније за анализу услед веће доступности података, али и њиховог већег обима, репрезентативности и квалитета уопште. То се не односи само на субјективне индикаторе благостања, већ и на објективне економске индикаторе, као што је БДП. Наиме, методологија израчунавања овог индикатора је врло непрецизна пре свега у неразвијеним земљама (Ћириковић, 2013), најпре услед недовољно средстава, као и због велике заступљености сиве економије али и трампе (Diener, Tay, and Oishi, 2013).

Друго, ако повезаност између економског раста и раста субјективног благостања постоји, требало би да је јача унутар и између мање развијених земаља, односно, мања је вероватноћа да ће иста повезаност бити изражена у развијеним земљама, услед опадајуће маргиналне корисности БДП-а (Veenhoven and Vergunst, 2013). Због тога се чини нужнијим испитати оправданост раста у развијеним земљама.

Трећи разлог лежи у томе што су економском расту развијених земаља у релативно већој мери инхерентне негативне екстерналије еколошке природе (WWF, 2014).

Осим наведеног, ово истраживање се фокусира на испитивање још неколико проблема који су у непосредној повезаности са поменутиим, међутим, о томе више у четвртом поглављу.

2. Појмовни оквир истраживања

У овом истраживању користе се појмови који долазе из међусобно веома различитих научних области. Појам од централног значаја за истраживање је субјективно благостање. Благостање уопште се може одредити као „могућност задовољења потреба у односу на преференце” (OECD, 2006: 9, према: Walker and John, 2012: 26), или, као „поседовање основних ствари које су потребне да се живи

и буде здрав, безбедан и срећан” (UNICEF, 2007: 1, према: Walker and John, 2012: *ibid*). Хаперт (Huppert) и сарадници (Huppert et al., 2004: v) одређују благостање као „позитивно и одрживо стање које омогућава појединцима, групама и нацијама да се развијају и да расту”. Најзад, може се поменути и једно дуже одређење благостања, које гласи: „позитивно психичко, социјално и ментално стање; то није само одсуство бола, непријатности и неспособности. Оно произилази не само из делања појединаца, него и из низа колективних добара и односа са другим људима. Оно захтева да су основне потребе задовољене, да појединци имају осећај сврхе, и да осећају могућност за постизањем важних личних циљева и учествовањем у друштву. Оно јача у условима који укључују подржавајуће личне односе, укључивање у заједницу, добро здравље, финансијску сигурност, награђујуће запослење, и здраво и атрактивно окружење” (Steuer and Marks, 2008: 9). Поједини аутори (нпр. Easterlin, 1974) поистовећују друштвено благостање и људску срећу, међутим, о томе више речи касније.

У фокусу емпиријских истраживања индивидуалног благостања тренутно су конструкти који су се генерално развили из две традиције – еудаимонијске и хедонистичке (Pavot, 2013). Док конструкт тзв. психолошког благостања произилази из аристотеловске еудаимонијске традиције и огледа се у моралном живљењу и остварењу пуних потенцијала,^{22,23} конструкт субјективног благостања се развио из епикурејске филозофије и хедонистичке традиције благостања и огледа се у превладавању пријатних над непријатним осећањима.²⁴

Ипак, у научној литератури не постоји потпуно слагање око одређења нити саставних делова конструкта субјективног благостања, још од средине 80-их прошлог века када се отпочело са његовом широком употребом. Она је започела радовима најистакнутијег психолога унутар ове области, Едварда Динера (Edward Diener), који је најпре тврдио да је реч о појму који представља синоним за срећу (само што је више научан и мање нејасан) (нпр. Diner and Scollon, 2003; Diener and

---

²² За конструкт психолошког благостања може се рећи да се састоји из шест чинилаца, а то су аутономија, управљање околином, лични раст, позитивни односи са другима, поседовање сврхе у животу и самоприхватање (Ryff and Singer, 1998, према: Huppert et al., 2008).

²³ Тако на пример, за Селигмена благостање чине „позитивне евалуације које неко има о сопственом животу, и укључује позитивне емоције, ангажованост, задовољство, и смисао” (Seligman, 2000, према: Diner and Seligman, 2004: 1).

²⁴ В. Keyes et al., 2002; Ryan and Deci, 2001.

Diener, 1996). Његово одређење субјективног благостања, које се и данас најчешће користи је „афективна и когнитивна евалуација живота” (Diener et al., 2002: 63), при чему се прва односи на доживљавање што више позитивних и што мање негативних емоција, а друга на висок степен задовољства животом тј. позитивну општу евалуацију нечијег живота. Тиме, субјективно благостање се заправо састоји из позитивног афекта, негативног афекта и задовољства животом. Према већ помињаном холандском социологу Фенхофену, такође постоји разлика између когнитивне и афективне компоненте субјективног благостања, међутим, он одређује срећу (коју такође сматра синонимом за субјективно благостање, али и задовољство животом) као укупну евалуацију живота, која потиче из два извора информација – когнитивног поређења са стандардом доброг живота и афективном информацијом о томе како се неко осећа највећим делом времена (Veenhoven, 2008).²⁵ У једном ранијем делу Фенхофен (Veenhoven, 1984) срећу одређује као „степен до којег појединац цени општи квалитет свог живота као целине повољно”.

Социолози, а нарочито економисти, у поређењу са психолозима посвећују мање пажње одређивању ових појмова, а најчешће их ни не експлицирају.²⁶ Тако,

---

²⁵ Поједини аутори не праве међусобну разлику чак ни између ових компоненти (нпр. Frey and Stutzer, 2006). Међутим, немали број налаза указује на постојање изразитих разлика између њих (нпр. Lucas et al., 1996). Ту, пре свега стоји нагласак на томе да, док се задовољство животом односи на општу евалуацију нечијег живота као целине, афективну компоненту одређују првенствено тренутне реакције на догађаје. Слично томе, како Павот (Pavot) и Динер тврде (Pavot and Diener, 1993), евалуације задовољства животом одражавају дугорочне факторе и свесне вредности и циљеве, а потоње тренутне и краткорочне чиниоце. На пример, фактори као што су приходи, образовање или брачни статус, бољи су предиктори задовољства животом, док су фактори који се односе на управљање временом током свакодневног живота бољи предиктори афективног благостања (Kahneman and Krueger, 2006, Kahneman and Deaton, 2010, Diener et al., 2010). Животне евалуације су много стабилније на дневној бази, на пример, у њиховом случају нису много изражене варијације на дневном нивоу, док су позитивни афекти, рецимо, у великој мери учесталији викендом него радним данима (Helliwell and Wang, 2011a, према: Helliwell, 2014). Исто тако, ове компоненте се кроз време понекад крећу у различитим правцима и имају различите корелате (према: Diener, 2009). На сваку од њих утичу различити фактори, а такође и исти фактори различито утичу на њих (Schimmack, 2006). Такође је интересантно истаћи и налазе према којима се, на пример, мушкарци и жене у просеку најчешће осећају једнако задовољно својим животом и срећно, међутим, жене искушавају интензивније и позитивне и негативне афекте (према: Diener, 1984). Такође, битно је истаћи да је однос између ових компоненти у великој мери „климав”, односно осетљив и прилично завистан од многобројних фактора, као што је трајање током којег се врши њихово узорковање итсл. (Diener, 2009). Још једна ствар коју је корисно истаћи је да је корелација између позитивних и негативних афеката јача него између задовољства животом и баланса афеката (према: OECD, 2013). Детаљније о структури субјективног благостања у: Busseri and Sadava (2011).

²⁶ Узгред, психолошка истраживања субјективног благостања су у великој мери сложенија, и спроводе се у експерименталним условима још од 50-их година прошлог века (Bruni, 2006).

можда најистакнутији економисти унутар овог поља, Фреј (Frey) и Штуцер (Stutzer) (Frey and Stutzer, 2006) појмове субјективног благостања, позитивних и негативних афеката, среће, задовољства животом, па чак и квалитета живота све сматрају синонимима. Као највише научни израз они такође користе субјективно благостање (Frey and Stutzer, 2012). И други истакнути економисти субјективно благостање сматрају синонимом за срећу (према: Bruni and Porta, 2007). За Освалда (Oswald) (Oswald, 1997) срећа је синоним за задовољство, а за Истерлина (Easterlin) (Easterlin, 2001; 2003) срећа, субјективно благостање, задовољство, корисност, благостање, и добробит су све појмови који се могу користити као синоними. Ни Френк (Frank) (Frank, 1997) не прави разлику између среће, субјективног благостања, задовољства животом, и корисности, а Јен (Ng, 1997) између среће и благостања. Поједини аутори користе просечну вредност задовољства животом и среће као меру субјективног благостања (Soukiazis and Ramos, 2015). Други аутори (нпр. Blanchflower and Oswald, 2005) коришћење појмова среће и задовољства животом као синониме правдају скоро идентичним налазима (Blanchflower and Oswald, 2004 према: *ibid.*) независно од тога да ли се разматра задовољство животом или осећај среће. Кемпбел и садарници (Campbell et al., 1976: 8) одређују задовољство, односно когнитивну компоненту као „перципирану дистанцу између аспирација и постигнућа, у распону од задовољења до депривације”.²⁷ При томе, „задовољство подразумева процењујуће или когнитивно искуство док срећа подразумева искуство или осећање афекта”, што је типично хедонистичко схватање среће, које заступају многи велики аутори (нпр. Bradburn, 1969). И у овом истраживању, субјективно благостање и задовољство животом ће се користити као синоними, у прилог чега ће бити и касније пружени докази.

Такође, може се истаћи и разлика између општег задовољства животом и задовољства посебним животним доменима, као што су здравствено стање, животни стандард, породични живот, посао, или слободно време. Између задовољстава доменима постоји најчешће међусобно позитивна корелација, као и

---

²⁷ Према теорији вишеструких дискрепанција (Multiple Discrepancies Theory) (Michalos, 1985, према: Veenhoven, 1991), појединци користе седам различитих стандарда приликом процене свог задовољства животом – оно што се жели, оно што други имају, најбоље искуство из прошлости, очекивања од наредних неколико година, лични напредак, оно што се заслужује, и оно што је потребно.

између њих и општег задовољства животом (нпр. Schimmack 2006d, према: Schimmack 2008).²⁸

Позитивни и негативни афекат се односе на искушавање позитивних и негативних емоција, односно организованих психофизиолошких реакција које се дешавају због релевантних информација у окружењу (Lazarus, 1991, према: Diener, 2009). Важно је поменути и идеју да би афективне евалуације требало да чине основу за процену субјективног благостања (према: Diener et al., 2003).²⁹ Овде се поставља питање да ли је за укупно афективно благостање битнија фреквенција или интензитет искушених афеката. Досадашња литература већи значај даје фреквенцији, за шта се два објашњења могу навести као доминантна. Прво, интензивни односно екстремно интензивни афекти се дешавају веома ретко. На пример, током 42 дана, мерено на узорку од 133 испитаника, (што даје производ од укупно 5.586 дана), екстремно позитивни афекти су доживљавани у само 2.6% дана, а од 3.639 посматраних тренутака, у само током 1.2% њих (према: Diener, Sandvik, and Pavot, 2009). Друго објашњење лежи у томе што појединци који често искушавају екстремно позитивне афекте уједно најчешће доживљавају и екстремно

---

²⁸ Постоје две теорије које се тичу односа укупног задовољства животом и његових посебних домена. Према *bottom-up* теорији, задовољство у оквиру посебних домена одређује укупно задовољство животом, док *top-down* теорија претпоставља обрнути смер утицаја – да укупно задовољство животом одређује задовољство различитим доменима (према: Schimmack 2008).

²⁹ О односу између позитивних и негативних афеката (као ни о односу задовољства животом и афективног благостања такође) не постоји потпуно слагање међу психолозима. Поједини међу њима тврде да су они међусобно независни и раздвојени тј. да се групишу као одвојени фактори, да имају различите корелате, и да би их, самим тим требало независно и мерити (Bradburn, 1969, Diener, 1995, Arthaud-Day et al., 2005). Овима супротстављена група психолога, заступа становиште према којем је срећа заправо један континуум афеката који осцилира од екстремно негативног до екстремно позитивног пола, што имплицира да се један исти појединац не може истовремено осећати и срећно и несрећно (према: Ott, 2006; Russel and Carroll, 1999), иако поједини истраживачи показују да у одређеним околностима позитивне и негативне емоције могу да се искушавају истовремено (Larsen et al., 2001, према: Diener et al., 2003). Такође, питање у којој мери су позитивни и негативни афекти међусобно повезани је још увек предмет спорења (Charles et al., 2001); ова повезаност је такође зависна од многих фактора, као што су тип и јачина емоција које се узоркују, трајање узорковања, врста скала на којима испитници дају одговоре, да ли се користе вербалне или невербалне мере, да ли је контролисано безраложно слагање испитаника са исказима итд. (Diener, 2009). Такође, Динер и Иран-Неџад (Iran-Nejad) (Diener and Iran-Nejad, 1986) су открили да веза између позитивних и негативних афеката није праволинијска, већ пре облика слова „L”, јер при ниском интензитету искушавања једног типа емоција могу се осећати дословно сви интензитети другог типа, и друго, иако се слаби интензитети често могу искушавати истовремено, јаки се никад не искушавају заједно. Најзад, граница између исказа који одражавају одређено расположење и онога што лежи у основи емоција није монотона. За многе исказе који се односе на расположења умереног интензитета, појединац може одговорити да искушава толики интензитет као када искушава знатно испод тог нивоа, као и када искушава у једнакој мери изнад тог нивоа. Због свега овога, Динер и Иран-Неџад закључују да није ни смислено вршити просте корелационе и факторске анализе везане за однос позитивних и негативних афеката (ibid.).

негативне афекте. Тако, када појединци осећају интензивне емоције, корелација између интензитета осећања позитивних емоција када се осећају срећно и негативних емоција када се осећају несрећно износи чак 0,80 (ibid.).^{30,31}

Поједини аутори сматрају и еудаимонијски аспект благостања засебним делом субјективног благостања (Linley et al., 2009), па и њеним извором (Sheldon, 2013).³² Он је у тесној вези са поменутиим психолошким благостањем, и одређује се као „живљење у складу са својом правом природом и врлинама, као и стална жеља да се остваре потенцијали које особа има и да се животу да сврха и смисао” (Jovanović, 2016: 31).

Како је реч о чисто субјективном конструкту, мерење субјективног благостања је посебно проблематично и методолошки изазовно. Од техника мерења, ту су најпре различите методе самопроцењивања, које се заснивају на раније поменутој идеји да појединци најбоље знају како се они сами осећају. Овде су најчешће у употреби евалуације живота „као целине” – пре свега о задовољству животом и о општем осећају среће.³³ У случају задовољства животом, једно од најчешће постављаних питања испитаницима гласи: „Узимајући све у обзир, колико сте задовољни својим животом у последње време?”^{34,35} на које се обично одговара помоћу једанаестостепенске скале. Када је реч о *мултиајтемским* скалама, на

---

³⁰ Истраживања указују на то да мере фреквенција афеката имају већи степен валидности него мере интензитета, и да се појединци боље присећају фреквенције него интензитета (према: ibid.).

³¹ Мада, постоје и случајеви где је интензитет афеката значајнији – када се афекти узоркују за време летњег годишњег одмора, интензитет је бољи предиктор жеље да се оде на други сличан одмор него што је то фреквенција афеката (према: Diener, 2009).

³² Еудаимонијски аспект благостања је јако повезан (често и преко 0,80) са субјективним благостањем схваћеним као збиром општег задовољством животом и баланса афеката, мада, многе факторске анализе указују на међусобну одвојеност еудаимонијског од ових компоненти благостања (према: Kashdan et al., 2008).

³³ Да ли се фокус ставља на хедонистички аспект благостања, као што чине Канемен и Кругер (Kahneman and Krueger, 2006), или на психолошко функционисање и поседовање сврхе у животу, као што чине Хаперт (Huppert) и сарадници (Huppert et al., 2009), између осталог, огледа се у примени техника мерења – оне се пре свега разликују према томе да ли су фокусиране на афективну или когнитивну компоненту. С тим у вези је и разлика између наводно, два квалитативно потпуно различита чиниоца субјективног благостања – „доживљене” и „запамћене” среће, коју праве Кругер (Krueger) и сарадници (Krueger et al., 2008 према: Tadić, 2011). Први је у тесној вези са афективном, а други са когнитивном компонентом субјективног благостања.

³⁴ Ово питање поставља се, на пример, у оквиру *World Values Survey*, *European Social Survey*, или *European Values Study*.

³⁵ Досадашња истраживања углавном указују да највећи проценат варијансе задовољства животом објашњавају квалитет здравља, првенствено менталног, задовољство социјалним односима, и то пре свега породичним, задовољство материјалним положајем, као и задовољство послом (Layard et al., 2013, ONS 2011).

пример, веома коришћена је *Satisfaction With Life Scale* (Diener et al., 1985) која је сачињена од следећих исказа: „У већини ствари, мој живот је близак мом идеалу”, „Услови мог живота су одлични”, „Задовољан сам својим животом”, „Досад имам важне ствари које желим у животу” и „Ако бих живео свој живот из почетка, не бих променио скоро ништа”. На ове исказе се одговара помоћу седмостепене скале^{36,37}. Када је реч о мерењу укупне среће, питање које се врло често поставља је, на пример: „Када се узму све ствари у обзир, колико бисте рекли да се осећате срећним на скали од 0 до 10? 0 значи да се не осећате нимало срећно, а 10 потпуно срећно”. Од *мултиајтемских* скала, може се истаћи *Subjective Happiness Scale* (Lyubomirsky and Lepper, 1999), која се састоји из следећих исказа: „Уопште, сматрам се веома срећном особом”, „У поређењу са већином својих вршњака сматрам се срећним”, „Неки људи су генерално врло срећни. Уживају у животу без обзира на то шта се дешава, добијајући највише од свега. У којој мери ова карактеризација описује вас?” и „Неки људи генерално нису баш срећни. Иако нису депресивни, никад не изгледају срећно колико би могли да буду. У којој мери ова карактеризација описује вас?”. На питања се одговара помоћу седмостепене скале.³⁸

Затим, технике квантификације доживљавања афеката су такође у великој мери разрађене и често употребљаване, и то у највећој мери тзв. метода узорковања

---

³⁶ Као што је било поменуто, мере субјективног благостања често показују висок степен валидности и поузданости. Срећније особе су оцењене као срећније од стране људи из своје околине, па и анкетара, исказују више позитивних емоција него негативних, оптимистичније су и екстравертније, имају квалитетнији сан, теже ће извршити самоубиство итд. (према: Frey and Stutzer, 2007, Lucas and Diener, 2008b; Pavot and Diener, 1993; Schneider and Schimmack, 2014). Различите скале субјективног благостања међусобно корелирају са многим објективним околностима појединчевог живота, са извештајима клиничких стручњака, са дужином искреног смејања, са куцањем срца и крвним притиском као реакцијама на стрес, електроенцефалограмским мерама префронталних можданих активности итд. (према: Kopow and Earley, 2008). Осим тога, скале субјективног благостања имају висок степен унутрашње конзистенције (нпр. Diener et al., 2011, Vjornskov, 2010) и степен *test-retest* слагања (нпр. Krueger and Schkade, 2008).

³⁷ Ту су и *Cantril Self-anchoring Striving Scale* (које користи Gallup) и *Personal Well-being Index* (International Wellbeing Group, 2006). Потоња мера садржи више ставки које се односе на различите животне домене, при чему се одговори на њих просто сабирају у укупан индекс задовољства животом. Међутим, такав приступ је у великој мери проблематичан јер појединци не перципирају све домене једнако битнима, а и постоји могућност изостанка из индекса њима битних домена (према: Pavot et al., 1991).

³⁸ Затим, ту су и питања о задовољству животом у тренутку пре пет година, и о предвиђању задовољства животом у тренутку за пет година, које дакле, говоре и о оптимизму или песимизму испитаника; може се поменути и *Gallup Healthways Well-being Index*, који је једнак просечној вредности на Кентриловој скали и предвиђене вредности на Кентриловој скали у тренутку за пет година (Gallup, 2012). За остале најупотребљаваније форме питања в. Dolan et al., 2008.

искустава (*Experience sampling method*) (Csikszentmihalyi and Hunter, 2003) и метода реконструкције дана (*Day Reconstruction Method*) (Kahneman et al., 2004). Прва прикупља податке у реалном времену и природном окружењу, тако што испитаници носе са собом уређај на којем у случајним или фиксним временским интервалима, неколико пута дневно, одговарају на групу питања у вези са афектима и њиховим интензитетом у датом тренутку, а након неколико недеља се врши сабирање одговора. Друга поменута метода се заснива на реконструкцији појединих периода из претходног дана уз структурисани упитник, у светлу позитивних или негативних афеката.³⁹ Мање заступљено је и PATS (*Princeton Affect and Time Survey*), телефонско истраживање где испитаници исказују своје активности током претходног дана – насумице се бирају три интервала од по петнаест минута при чему се одговара на питања о присуству и одсуству низа емоција током тих периода (Krueger et al., 2009). Од скала за мерење афеката, може се издвојити, на пример, *Positive and Negative Affect Schedule* (Crawford and Henry, 2004), коју чини листа од по десет позитивних и негативних афеката, као и *Scale of Positive and Negative Experience* (Diener et al., 2010), која укључује по шест њих.

У-индекс (од *Unpleasant*) мери удео времена унутар дана током којег појединац проводи доживљавајући претежно непријатне емоције. Његова релевантност се огледа у томе што су периоди доминирајућег негативног афекта код највећег броја људи релативно ретки (Kahneman and Krueger, 2006).

Најзад, ту је и неурофизиолошки приступ, према којем се субјективно благостање може квантификовати праћењем можданих активности – помоћу функционалне магнетне резонанце. Наиме, код срећнијих појединаца постоји карактеристичан образац електрокортикалне активности – позитивне емоције су повезане са активностима у левој страни префронталног кортекса, а негативне у десној (Davidson, 2004, према: Lucas and Diener, 2008a). Овакав приступ нарочито бране заступници становишта да самопроцене појединаца не могу бити валидни показатељи њихових унутрашњих стања (Bruni, 2004). За недостатке оваквог типа

---

³⁹ О предностима и недостацима ових метода в. OECD, 2013. Иначе, у циљу превладавања њихових недостатака постоје и, мада не толико заступљене, алтернативне мере као што су учесталост смејања, вербалне експресије, већ помињане процене других, блиских особа итд. (Tadić, 2011).

мерења в. Melo, 2011.⁴⁰

Када је о реч о економским индикаторима који ће се користити овом у истраживању, ту су пре свега, бруто домаћи производ (БДП) по глави становника и економски раст. БДП се може одредити као сума „вредности свих финалних добара и услуга произведених од стране становника једне земље или региона током одређеног периода” (OECD, 2006: 131). БДП по глави становника је одавно најраспрострањенији индикатор економске активности, што је повод, како је било поменуто, великог броја критика. У овом истраживању БДП по становнику ће такође бити коришћен као индикатор економске развијености једне земље, и то мерен тренутном вредношћу америчког долара. Даље, економски раст се одређује као раст тржишне вредности добара и услуга произведених унутар једне економије током одређеног временског периода. Обично се мери као процентуални раст реалног бруто домаћег производа у интервалима од једне године (Schug and Caldwell, 2006), што ће бити случај и у овом истраживању. Од економских индикатора такође ће од значаја бити просечни расположиви доходак домаћинства, такође мерен у америчким доларима, као и стопа инфлације, мерена индексом потрошачких цена.

Као показатељ еколошке одрживости економског раста од земље до земље користиће се разлика између биокапацитета и тзв. еколошког отиска (*ecological footprint*) сваке од земаља. Биокапацитет се одређује као могућност екосистема да произведе користан биолошки материјал и апсорбује угљен-диоксид, а еколошки отисак као мера „потражње” за Земљиним екосистемом, која подразумева биолошки продуктивне копнене и водене површине потребне за усеве, пашњаке, насељена подручја, риболовна и шумска подручја, као и површине шума које су потребне да би се апсорбовао угљен-диоксид неапсорбован од стране океана (CBD, 2010). Другим речима, то је мера количине биолошки продуктивних копнених и морских површина која је потребна да појединац, група људи или одређена активност произведе ресурсе које троши и апсорбује емисије угљен-

---

⁴⁰ У погледу различитих метода мерења субјективног благостања, Канемен (Kahneman, 1999) разликује субјективну и објективну срећу – од којих се прва мери самопроценом испитаника, а друга праћењем тренутних нивоа афеката током одређеног периода. Резултат који би се добио праћењем можданих активности односио би се, тако, на објективну срећу, исто као у случају методе узорковања искустава; опште самопроцене се дакле, односе се на субјективну срећу (Freya and Stutzer, 2010).

диоксида, у поређењу са доступношћу површина копна и мора. Биолошки продуктивно копно и море укључује површину која испуњава људске потребе за храном, влакнима, дрвећем, енергијом и простором за инфраструктуру, и која апсорбује угљен-диоксид настао процесима производње. Ту спадају њиве, шуме и риболовне површине, што не важи за пустиње, глечере и отворене океане (ibid.).

Биокапацитет и еколошки отисак се мере глобалним хектарима по глави становника. Глобални хектар садржи просечну продуктивност целокупних биолошко продуктивних површина у датој години. На тај начин могуће је за сваку земљу израчунати тзв. број Земаља потребних да би садашњи ниво разлике биокапацитета и еколошког отиска био одржив. Он је једнак количнику земљиног еколошког отиска и Земљиног биокапацитета (а који је 2012. године износио 1,73 глобална хектара). Такође, свака од земаља има свој тзв. број земаља потребних да би садашњи ниво разлике биокапацитета и еколошког отиска био одржив, који је једнак количнику еколошког отиска те земље по глави становника и Земљиног биокапацитета.

У наредном делу пружен је преглед до сада углавном најзначајнијих идеја и истраживања која се односе на Истерлинов парадокс.

3. Преглед досадашњих истраживања – Истерлинов парадокс или Истерлинова илузија?

Национални производ је још од краја осамнаестог века играо једну од централних улога у економској анализи. И касније, односно, од 20-их година прошлог века, почео је нашироко да се употребљава као главна мера економског благостања, и као такав, доводи у везу са „социјалним благостањем”. Тако, помињани економиста Артур Сесил Пигу (нпр. Pigou, 1920, према: Easterlin, 2004) је разликовао социјално благостање и, према њему, релативно ужи појам економског благостања, за који је тврдио да може директно или индиректно бити доведен у везу са самерљивом количином новца. Осим што је сматрао да се национални производ може сматрати објективним, мерљивим показатељем

економског благостања, Пигу је, како је поменуто, заступао становиште да промене у економском благостању индукују промене у социјалном благостању у истом смеру, ако не у истој мери (Pigou, 1932 према: Abramovitz, 1959). То је позиција коју и данас заступају многи економисти (нпр. Stevenson and Wolfers, 2013) и социолози (Hagerty and Veenoven, 2003; 2006; Veenhoven and Vergunst, 2013), али и често критикована позиција (нпр. Eastelin et al., 2010; Easterlin and Angelescu, 2010). У двадесетом веку, прва озбиљнија критика ове идеје потиче од Мозеса Абрамовица (Moses Abramovitz) (Abramovitz, 1959), а први који је покушао да емпиријски утврди ваљаност ове тезе је економиста Ричард Истерлин (Richard Easterlin), у чланку под називом *Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence* (Easterlin, 1974),⁴¹ чиме је покренуо лавину истраживачких подухвата на ту тему. Подаци којима се он служио указивали су на неваљаност Пигуове тезе, међутим, ова дебата је и данас врло жива међу економистима и социолозима.

Што се тиче поменутог чланка, пре свега треба истаћи да се Истерлин у њему бавио претежно крос-секционом повезаношћу између економског и субјективног благостања, што унутар земаља, што између њих. Он је сумирао податке који потичу из укупно тридесет истраживања (при чему су поједина садржала податке о срећи, а друга о задовољству животом, мада између њих, како је већ истакнуто, Истерлин не прави разлику), из различитих земаља широм света. Према њему, општа правилност да се појединци виших прихода осећају срећније односно задовољније својим животима у односу на појединце нижих прихода, је доминантнијег смера узрочности од прихода ка субјективном благостању. Он затим прави поређења на нивоу група земаља, у једном случају у четрнаест, а у другом у девет земаља, и закључује да између њих нема значајних разлика у просечном субјективном благостању, без обзира што се земље у прилично великој

---

⁴¹ У сажетијем облику студија је објављена годину дана раније у чланку *Does Money Buy Happiness?* (Easterlin, 1973). Ипак, требало би истаћи да је скоро једну деценију пре Истерлина, Кентрил (Cantril, 1965, према: Veenhoven, 1984) разматрао повезаност између, са једне стране, „економског развоја” (у који је спадао бруто национални производ по глави становника, број лекара, распрострањеност масовних медија, потрошња енергије по глави становника и писменост) и, са друге стране, просечног осећаја среће. Кентрилови подаци су упућивали на постојање јаке позитивне корелације између ових варијабли ($r = 0,67$, $p < .01$), што је он објаснио тенденцијом људи у сиромашнијим земљама да врше евалуације у вези са својим животом у односу на Западне стандарде (потрошње).

разликују према нивоу економског развоја.⁴² Што се тиче временских серија, Истерлин је показао само на примеру САД да, између 1946. и 1970. није дошло и до раста просечног осећаја среће упркос константном расту тамошњег БДП.⁴³ На овај начин, настала је првобитна верзија Истерлиновог парадокса (или како се у литератури понекад назива – парадокса прогреса): иако унутар земаља постоји повезаност између прихода и субјективног благостања, кроз време, као и између земаља крос-секционо – иста повезаност не постоји. О овом Истерлиновом чланку биће још речи на другом месту. Овде само треба истаћи да су, што се крос-секционе повезаности тиче, закључци које је Истерлин тада извео упућивали на то да су се око 1960. године становници Нигерије, Панаме, Југославије, Јапана и Западне Немачке сви осећали приближно једнако срећним (око 5 на десетостепеној скали); међутим, овакви резултати су се заснивали на подацима који су били веома оскудни и нерепрезентативни, те су касније, како ће се показати, у великом броју случајева били доведени у питање.

Ипак, у великој мери подстакнут оваквом врстом налаза половином седамдесетих година прошог века настаје покрет *Границе раста* (*Limits to Growth*), усмерен на различите негативне односно непожељне нуспродукте

---

⁴² Иначе, једно веома битно питање које се поставља у вези са интернационалним поређењима субјективног благостања популација тиче се преводивости термина којима се мери субјективно благостање, као нечега што би могло отежавати или чак онемогућити смисленост оваке врсте поређења. Међутим, истраживања показују да оваква поређења, чак и када се врше помоћу података који потичу од веома различитих говорних подручја – имају задовољавајући ниво прецизности: прво, независно од тога да ли се мери осећај среће, задовољства животом итсл. углавном се добијају веома слична рангирања земаља; друго, када се кинески студенти два пута питају да оцене своју срећу, једном на кинеском језику, а другом на енглеском, у размаку од две недеље, добија се веома висока корелација између одговора у два периода, и просечне вредности исте, иако се ради о веома различитим језицима; и треће, у Швајцарској се и у француском, и у немачком, и у италијанском говорном подручју добијају сличне вредности нивоа среће, а осим тога, и све три групе су у просеку више срећније него појединачно суседне групе које говоре истим језиком – у Француској, Немачкој, и Италији (према: Layard, 2011).

⁴³ И каснија истраживања САД су указала на исто. Иако су оне 1995. у поређењу са 1957. имале duplo већи БДП и duplo веће просечне приходе, становништво се није осећало срећније – 1957. године се 35% њих изјашњавало као „врло срећно”, а 1995. око 32% њих (Myers and Diener, 1995). Осим тога, од 1974. до 1994. године продуктивност у САД је порасла толико да је, на пример, у просеку било потребно три радна дана како би се стекли приходи за телевизор у боји, у поређењу са три недеље у периоду од двадесет година пре тога, а слична правилност важи и за скоро сва друга добра (Templeton, 1999, према: Diener and Biswas-Diener, 2002). Најзад, 1988. године приходовно најнижа петина становника САД је просечно имала потрошњу, када се контролишу трошкови живота, већу него што је износила медијана потрошње 1955. године, тако да је некадашња средња класа према приходима и потрошњи одговарала оном што је крајем осамдесетих било означавано као сиромашно (ibid.).

економског раста (према: Veenhoven, 1989).⁴⁴ Још у познатом истоименом извештају Римског клуба из 1972. износи се прогноза да ће границе раста бити достигнуте током наредне две генерације, што ће резултовати колапсом човечанства, а да технолошки напредак неће ништа помоћи осим што ће довести до веће глобалне популације и индустријске производње у периоду пре поменутог колапса (према: Врун, 2012). Конкретније, говори се о ограничениости дугорочног економског раста услед ограничениости природних ресурса, са једне, и уништавања животне средине, са друге стране. Потоње у том смислу може бити релативно опасније јер нико не поседује животну средину, па између осталог, (очекивана) реткост није одражена тренутним ценама, и друго, рециклирање животне средине са техничке тачке гледишта није могуће (ibid.).

Најистакнутија дела која су обележила овај покрет су *Social Limits of Growth* (1977) Фреда Хирша (Fred Hirsch), *Joyless Economy* (1976) Тибора Скитовског (Tibor Scitovsky), а затим и *Economic Growth and Declining Social Welfare* (1981) Ксенофона Золотаса (Xenophon Zolotas).⁴⁵ У сваком од ових дела може се наћи по једно различито објашњење Истерлиновог парадокса, што ће касније бити детаљније представљено.

Тих година, Истерлинове налазе који се односе на САД, потврдили су Данкан (Duncan) (Duncan, 1975), Смит (Smith) (Smith, 1979) и Кемпбел (Campbell) (Campbell, 1981). Данкан је открио да између 1955. и 1971. године међу женама унутар детроитске области није дошло до пораста задовољства животним стандардом и поред значајног раста медијане породичних прихода. Смит је сумирајући податке из чак 45 истраживања која су укључивала и податке о срећи, открио да од краја Другог светског рата до краја седамдесетих у САД није дошло до раста субјективног благостања. Конкретније, оно је расло од краја четрдесетих до краја педесетих, затим опадало до раних седамдесетих и било приближно константно до краја седамдесетих. Најзад, Кемпбелови резултати указују на један, могло би се рећи, још чуднији парадокс, да кретања среће кроз време чак понекад

---

⁴⁴ В. Meadows et al., 1972.

⁴⁵ Корисно је истаћи и Френков *Choosing the Right Pond* из 1985. у којем је разрађена идеја да су понашање, преференције и осећај среће или задовољства често одређени нечијом релативном позицијом, а не апсолутном, уз мноштво доказа за то који потичу из психологије и социологије (према: Soligo, 1986). То је веома битна идеја за разумевање Истерлиновог парадокса, те ће јој касније у раду бити посвећена већа пажња.

иду и у смеру директно супротном од оног који би се могао претпоставити на основу економских трендова (Campbell, 1981: 29–30, према: Easterlin, 1995). Нешто слично томе, открио је и Золотас (Zolotas, 1981), према чијим подацима раст јесте позитивно повезан са друштвеним благостањем до одређене границе економске развијености, али након њеног преласка, повезаност постаје негативна.

Прва велика критика читавог помнутог покрета уследила је једну деценију касније од стране Фенхофена, у делу *Conditions of Happiness* (Veenhoven, 1984). Ипак, он ту не оповргава до краја закључке које је Истерлин првобитно изнео, јер оставља могућност да позитивна повезаност између економског раста и субјективног благостања може бити привидна. Фенхофен у својој студији користи у то време нове *Gallup*-ове податке, где су, како он наводи, најсиромашније групе земаља боље репрезентоване, и закључује да нема дилеме да се људи у сиромашнијим деловима света осећају мање срећно него људи у богатијим деловима⁴⁶ (при чему је земље у којима је бруто национални производ по глави мањи од 500 америчких долара означио као сиромашне, а оне са преко 3.000 долара као богате). Осим тога, изражена је и опадајућа маргинална корисност бруто националног производа по срећу, тако да је њихова међусобна повезаност јача у групама сиромашнијих друштава. Исто тако, у деловима света где је мањи удео апсолутно сиромашних, као и недовољно ухрањених, разумљиво, просечан осећај среће је већи. Тиме, као и каснијим истраживањима, доведен је у питање Истерлинов закључак о непостојању крос-секционе повезаности између просечног субјективног благостања, и нивоа економског развоја.

Што се тиче временских серија, Фенхофен је тада унео новину у том смислу што је истражио случајеве других земаља осим САД, и тиме такође довео у питање резултате који упућују на постојање парадокса. Наиме, у периоду између

---

⁴⁶ Касније ниједно озбиљније истраживање није указало на другачије резултате – крос-секционо, много пута је након тога утврђивана позитивна корелација између бруто домаћег производа по становнику земаља и субјективног благостања њихових популација (нпр. Diener et al., 1999; Diener, Diener, and Diener, 2009; Di Tella et al., 2003; Leigh and Wolfers, 2006; Myers and Diener, 1995; Deaton 2008; Schyns, 1998; Helliwell et al., 2012). Најобухватније истраживање овог типа, о којем ће касније бити више речи, потиче од Стивенсонове (Stevenson) Вулферса (Wolfers) (Stevenson and Wolfers, 2013), који су користили *Gallup*-ове податке сакупљане у 155 земаља (које садрже преко 95% укупне светске популације), у периоду између 2008. и 2012. и утврдили постојање позитивне приближно линеарне корелације између логаритма БДП-а по становнику и задовољства животом. Исто се може закључити и на основу другог великог истраживања, помоћу *Gallup*-ових података сакупљаних у 123 земље (Deaton, 2008).

1960. и 1975. године постојали су случајеви да је економски раст био праћен растом среће, на пример, у случајевима Бразила, Јапана, или Западне Немачке. Фенхофен наводи да се у случају Бразила тренд може објаснити смањењем апсолутног сиромаштва током поменутог периода, а да су Јапан⁴⁷ и Западна Немачка евиденција да и „‘луксуз’ може увећавати срећу” (Veenhoven, 1984: 152). Он даље тврди да се просечан осећај среће јесте повећао у случајевима Енглеске, Француске, Холандије, и Западне Немачке у односу на крај Другог светског рата, када су низак животни стандард, затим, несташица станова, па чак и хране, били уобичајени. Другим речима, између 1948. и 1975. године дошло је и до великог економског опоравка ових земаља, и до раста осећаја среће. Конкретније, Фенхофен наводи да је тада у поменутих земљама удео несрећних људи био преполовљен. Међутим, потенцијалан проблем у вези са овим налазима је што табеле у којима су они представљени (Veenhoven, 1984: 171) нису конзистентне – иако су у обе временске одреднице коришћене тростепене скале за мерење субјективног благостања, у првом случају мерило се задовољство животом, а у другом осећај среће.

Оваква кретања субјективног благостања, ипак, сматра Фенхофен, не морају имати узрочне везе са економским растом – за раст среће могу бити заслужни други фактори као што су раст политичке стабилности, побољшање администрације, правног система, или, у поменутих случајевима, постепено опоравак од рата. Осим тога, преостале земље које Фенхофен анализира иду у прилог Истерлиновим налазима – у случајевима Индије и САД, иако у поменутом периоду просечне годишње стопе раста јесу биле значајне (1,3% у Индији, односно 3,5% у САД), оне нису биле праћене растом субјективног благостања. Фенхофен закључује да су потребни и други услови осим самог економског раста да би се повећао и осећај среће и да то могу бити уједначенија расподела вишка или смањење „друштвених трошкова” раста, као што су загађење, саобраћајне гужве, дезорганизација породице или опадање религиозности у земљама у развоју.

Пет година касније уследила је још једна Фенхофенова критика Истерлина (Veenhoven, 1989). Помоћу *Eurobarometer*-ових података о субјективном

---

⁴⁷ Ипак, Фенхофен у једном од слојих каснијих чланака пише да се током периода између 1958. и 1987. у Јапану ниво просечног субјективног благостања није значајно мењао (Veenhoven, 1993, према: Veenhoven, 1994).

благостању за 10 земаља тадашње Европске комисије 1975–1986. године, Фенхофенон је открио да је 6% просечног економског раста у периоду 1975–1976. било праћено просечним растом субјективног благостања од 12% у периоду 1976–1977. године, а 3% просечног пада БДП-а између 1976. и 1977. падом субјективног благостања од 8% између 1977. и 1978. Даље, успорење економског раста између 1977. и 1981. године је било праћено једнако интензивним успорењем раста субјективног благостања између 1982. и 1983. Нулти раст у просеку, током 1981. године, био је праћен благим опадањем субјективног благостања од 1983. надаље. Посматрано према земљама групно, у једногодишњим интервалима корелација између ових варијабли је износила 0,56. Међутим, и када се земље посматрају појединачно била је слична ситуација, са изузецима Немачке и Луксембурга (где није било корелације) и Ирске (где је била изражена негативна корелација).⁴⁸

Такође битно, Фенхофен наводи да би у мање богатим друштвима економске флукуације требало да утичу на субјективно благостање из бар два разлога. Прво, јер су последице у смислу (не)задовољења потреба веће у доњем делу криве повезаности. Друго, трошкови раста су већи у вишем делу криве, па ће тамо ефекти раста бити пре неутрализовани.

У једном интересантном, али нажалост, недовољно познатом и цитираном истраживању, Ћи Хо Фоува (秦汉福) (Chin Hon Foei, 1989) је истраживала корелације између макроекономских флукуација и просечног задовољства животом у девет земаља Европске Заједнице за период између 1975. и 1984. године, помоћу *Eurobarometer*-ових података. Да би истражила утицај флукуација на задовољство животом, она је рачунала корелације између промена једне и друге варијабле од године до године, за сваку од девет земаља током десет година, и то како за исту годину, тако и за задовољство животом једну годину касније, тако да је добијено 18 различитих корелација. За прву групу се показало да није постојала корелација, али за другу (када се посматра задовољство животом једну годину касније у односу на флукуацију) да постоји позитивна повезаност. При томе, ефекат флукуација је био нарочито осетан у земљама са најмањим нивоом социјалне заштите, и за сиромашне и незапослене појединце. Међутим, када се

---

⁴⁸ Фенховен чак пише: „Пита се да ли ће ‘свет’ икад одбацити ову (Истерлинову – В. М.) теорију, или ће њена популарност наставити да је одржава живом” (ibid.: 26).

посматра читав период земље су просечно оствариле запажен економски раст, али тамо није дошло и до раста задовољства животом, које је остајало на суштински истом нивоу.

Недуго затим уследило је још једно истраживање вредно помена од стране Фенхофена (Veenhoven, 1991). Он је користио *Gallup*-ове податке из 1975. за земље подсахарске Африке и Источне Азије и пронашао крос-секциону позитивну корелацију између бруто националног производа по глави становника и среће од чак 0,84. Међутим, иако се Фенхофен овде није бавио анализом временских серија, он је критиковао Истерлинове налазе о непостојању временске повезаности у случају САД тврдњом да су оне на крају Другог светског рата већ биле богате, па би, услед опадајуће маргиналне корисности прихода, било логично очекивати да са њиховим растом не расте и просечан ниво среће, што дакле, не би могло да важи као универзално правило.

Фенхофен даље критикује Истерлина тврдњом да субјективно благостање не зависи само од социјалне компарације (што је, како ће бити показано у четвртом поглављу, једно од главних Истерлинових објашњења парадокса), и додаје да су, на пример, афективна стања много мање предмет поређења са афективним стањима других особа, и од кључног значаја је да ли су основне потребе задовољене, независно од тога да ли су задовољене од стране других. Друго, не постоји прилагођавање на неиспуњавање основних потреба. Треће, Истерлинова теорија, сматра Фенхофен, не узима у обзир то да су стандарди поређења културно детерминисани. Четврто, иако се може се рећи да задовољство приходима или становањем заиста углавном зависе од поређења, то не важи и за задовољство животом у целини, јер оно је зависно и од хедонистичког нивоа афекта такође. Коначно, Фенхофен сматра да Истерлин закључује *pars pro toto*, тј. иако је тачно да одређени појединци могу да се увек осећају несрећно услед тога што константно имају аспирације ка вишем, то није универзално.

Како Фенхофен каже у закључку, људи не могу бити срећни у околностима глади, опасности и изолације, без обзира да ли су некада знали за боље или су њима блиски људи у релативно лошијем положају. Субјективно благостање, дакле, само делимично зависи од поређења, а и стандарди поређења се не прилагођавају

у потпуности околностима. Оно у великом обиму зависи од задовољења урођених биопсихолошких потреба.⁴⁹

Сличне резултате добио је и Ендрјус (Andrews) (Andrews, 1991). Он је анализирао податке који се односе на период 1972. до 1988. године у САД. Конкретније, мерио је благостање помоћу два *ајтема* који се односе на то како се испитаници уопштено осећају у вези са својим животом, и двадесет и четири *ајтема* који се односе на то како се осећају поводом различитих животних домена, као што су здравље, посао, приходи, животни стандард, па и локална и национална влада. Његов главни закључак је да је у поменутом периоду дошло до раста овако мереног субјективног благостања, највећим делом независно од пола, старости, социоекономског положаја и расе. Осим тога, он је открио и да је факторска структура мера благостања углавном била стабилна током истог периода, из чега је извео закључак да је начин на који су људи интерпретирали и евалуирали ове мере остао приближно константан, односно да се коришћења временских серија истраживања могу сматрати оправданим.

Истерлинов одговор на наведена истраживања стиже у његовом другом познатом чланку, *Will Raising the Incomes of All Increase the Happiness of All?* (Easterlin, 1995), у којем он прати трендове који се односе на дуже и касније периоде него ранија истраживања. Пре свега, што се тиче САД, према подацима *General Social Survey*, у периоду од 1972. до 1991. иако је дошло до раста реалних расположивих прихода за једну трећину, није дошло и до раста просечног субјективног благостања. Још индикативнијим, према Истерлину, је то што је у поређењу са целокупним дотадашњим послератним периодом, тада већ дошло до дуплирања реалног БДП по глави становника (без раста просечног субјективног благостања).

Друго, слично је било и са девет европских земаља у периоду од 1973. до 1989. године. Наиме, иако је у појединим земљама дошло до раста просечног задовољства животом, општи тренд је, према подацима које је Истерлин обрађивао, било његово опадање, а да је при томе БДП по глави становника растао у распонима од 25 до 50 процената.

---

⁴⁹ Када су основне потребе задовољене, људи се осећају срећно, пре него неутрално, због чега Фенхофен осећање среће као и, на пример, здравље, сматра „нормалним” стањем.

Треће, у Јапану такође између 1958. и 1991. године није дошло до раста среће, иако у почетку тог периода Јапан није био у групи земаља у којима се потребе становништва за храном, одећом и смештајем биле испуњене на задовољавајућем нивоу, а на крају јесте. Истерлин тако доноси закључак да ни у земљама где основне потребе становништва нису задовољене, њихово задовољење не доводи до повећања субјективног благостања. Он је тиме одбацио претпоставку о криволинијској повезаности између ових, о чему ће касније бити више речи. Може се додати и да се Јапанци нису осећали срећније иако су у поменутом периоду уређаји за домаћинство попут машина за прање судова, фрижидера и телевизора постали скоро универзални, а аутомобиле је поседовало око 60% становништва, у поређењу са тек 1% 1958. године (ibid.). Истерлин такође наводи да је највиша приходовна трећина становништва имала у почетку тог периода значајно виши осећај среће него најнижа. Међутим, иако је на крају периода тај ниво прихода достигнут од стране значајног дела популације – раст просечног осећаја среће је изостао.

Динер и Су (Suh) (Diener and Suh, 1997) су анализирали случајеве САД, Јапана и Француске, од краја Другог светског рата до 1990. То су, иначе, случајеви земаља које су до тог тренутка оствариле највише нивое економског раста у историји, чак и када се контролишу стопа инфлације и порези. Динер и Су такође наводе да су се, на пример, у САД реални приходи више него дупло увећали. Истербрук (Easterbrook) (Easterbrook, 2003, према: Соупе, 2004) износи податак да је током педесетих година за један чизбургер у Мекдоналдсу уз просечну дневницу било потребно пола сата рада, а почетком две хиљадитих три минута. Међутим, ниво субјективног благосатања (односно просечан осећај среће у САД, задовољство животом у Јапану, и баланс афеката у Француској), наводе двојица аутора, је дословно неизмењен у посматраном послератном периоду.

Нова критика упућена Истерлину стигла је од стране Освалда (Oswald, 1997), који критикује дотадашње Истерлинове закључке јер се не заснивају на конзистентним подацима. Наиме, најдужа временска серија коју Истерлин анализира у САД, а у којој су подаци конзистентни се односи на период од 1946. до 1957. године, када јесте дошло до раста просечног осећаја среће. Остатак временске серије коју Истерлин анализира није конзистентан са поменутом

серијом, па према томе, наводи Освалд, Истерлинови закључци не могу бити валидни.

Освалд је даље обрадио податке о срећи у САД који потичу из *General Social Survey*, и односе се на период од 1972. до 1990-их, над око 15.000 испитаника за сваку годину изузев 1979. и 1981. Овом приликом он је закључио да осећај среће у разматраном периоду јесте порастао, али не у значајној мери, што, међутим, указује на то да би Истерлин бар делимично могао бити у праву. Другим речима, повећање националног прихода ако и увећава срећу, не увећава је много. Што се тиче Европе, слично је било када се групно анализирају Белгија, Данска, Западна Немачка, Грчка, Шпанија, Француска, Италија, Луксембург, Холандија, Португал, и Велика Британија – за период од 1973. до 1997. приметан је просечно веома благ раст среће и поред раста БДП-а. Овде је занимљиво истаћи пример Белгије, у којој је између 1973. и 1981. из године у годину било просечно око 40% испитаника који су се осећали веома задовољно својим животом, а током периода од 1982. до 1990. тај удео је спао на око 25%.

Истраживање Чарлса Кенија (Charles Kenny) (Kenny, 1999a) подупрло је Истерлинове закључке, с обзиром на то да је показало то да иако се у САД у периоду од 1952. до 1989. дупло увећао БДП по глави становника, са нешто преко 9 хиљада на нешто преко 18 хиљада долара, просечан осећај среће не само да није порастао, већ је и опао, и то за око 0,2 степена на тростепеној скали.⁵⁰

Исте године Кени је објавио још један битан чланак (Kenny, 1999b), у којем доводи у питање широко прихваћено становиште да за економски раст кључну улогу игра избор политика. Кени закључује не само да ове политике не одређују стопу раста, већ и да државни лидери ни немају слободу избора када су одлуке ове врсте у питању. Пре свега, када се посматра раст земаља Организације за економску сарадњу и развој, на основу раста од 1880. до 1929. се релативно лако

---

⁵⁰ Према Лејерду и сарадницима (Layard et al., 2010), подаци који потичу од *Gallup*-а и *General Social Survey* указују на то да је у САД за време сваког од периода од 1950. до 1973. затим, од 1963. до 1976. и од 1972. до 2006. године био изражен благ пад осећаја среће. Према другим изворима (Fischer, 2008), у САД је у периоду између 1972. и 2004. БДП по становнику скочио 1,8 пута, а осећај среће међу тамошњом популацијом не само да није нимало порастао, већ је чак можда и опао; односно у периоду између 1946. и 1990. године, БДП по становнику се увећао са 6.000 на 20.000 долара, а проценат врло срећних опао са 7,5 на 7 процената (Bruni, 2002, према: Vecchietti and Santoro, 2007).

могао предвидети приближан БДП из 1987.⁵¹ Осим тога, веома је јака позитивна корелација између ранга економске развијености земаља 1992. године са оним из 1900. године, па чак и са оним из 1820. године. Дакле, приметне су веома стабилне дугорочне стопе раста, што имплицира или да политике играју веома малу улогу у објашњењу ових стопа, или да земље нису чиниле велике промене политика. Потоње, према Кенију, међутим није случај, с обзиром на то да су у периоду од 1880. до 1987. драматично мењане политике (на пример, огромна повећања издвајања за образовање или здравство у случају САД). Осим тога, међусобне разлике у политикама између земаља Организације за економску сарадњу и развој су веома изражене.

Даље, како су богате земље географски обично суседне богатим, а сиромашне сиромашним, то имплицира да су и регионалне (а не државне) карактеристике битне за разлике у богатству земаља. Када се посматрају временске серије, приметан је феномен дивергенције, односно то да су богатије земље много брже постајале богатије него што је то случај са сиромашним земљама (и регионима). Мале варијације раста у богатим земљама, и мале варијације раста током дугих периода унутар богатих друштава је доказ, према Кенију, да политика не игра битну улогу у расту (јер, дакле, политике су се знатно мењале од 1870. године, и варијале од земље до земље). У питању је зато, према Кенију, деловање других чинилаца, а који су у великој мери константни током дугих периода, од којих он конкретно наводи унутрашње поделе међу становништвом, и од регионалних – климатске услове,⁵² и богатство суседних земаља.⁵³ Помоћу статистичке обраде података из различитих извора, Кени то и показује. Ипак, Кенију се може замерити што уопште не помиње колонијализам као чинилац неравномерног развоја.⁵⁴

---

⁵¹ Стопе раста, посматраних 80-их година прошлог века у односу на 70-е исказују исту тенденцију (Kenny and Williams, 2001).

⁵² Раст пољопривредне производње се можда може сматрати нужним (ако не и довољним) условом индустријализације, као што се показало, на пример, са зеленом револуцијом у Индији, или многим другим случајевима где су зелене револуције претходиле или симултано ишле уз периоде веома израженог раста (према: *ibid.*). Веома битан климатски фактор у томе, према Кенију, игра количина кише, која у овом смислу највише погодује расту ако није ни премало, ни превише интензивна.

⁵³ Кени овде првенствено мисли на привлачење инвестиција, могућности коју пружа трговина, и сазнања о технолошким иновацијама.

⁵⁴ В. нпр. Bertocchi, 1994.

Даље, Хегерти (Hagerty) (2000) је у истраживању које је обухватило осам развијених земаља (САД, Уједињено Краљевство, Холандија, Француска, Немачка, Италија, Данска, и Јапан) установио да је унутар њих, током приближно двадесетпетогодишњих периода почевши од 70-их година прошлог века, опадање Цини коефицијента позитивно утицало да раст просечног нивоа субјективног благостања, што подупире теорију социјалне компарације, на коју се, као што је било поменуто, Истерлин позива.

Динер и Ојши (Oishi) (Diener and Oishi, 2000) су анализирали податке из четрнаест економски развијених земаља у периодима у распону од 8 до 22 године (изузев Норвешке, коју су обухватили периодом од 4 године), приликом чега су закључили да оне просечно имају дословно неизмењен ниво субјективног благостања упркос веома израженом економском расту током истог периода. Слично томе, у четрнаест развијених европских земаља, Јапану, и САД између 1965. и 1990. године просечан годишњи економски раст је био 2,4%, а раст просечног нивоа субјективног благостања готово једнак нули. Међутим, за поједине земље у развоју, а за које су били расположиви подаци, као што су Индија, Мексико и Филипини – показало се да се економски раст и раст субјективног благостања крећу у истом смеру. Динер и Ојши додају и да веома брз раст инфлације може утицати на смањење просечног нивоа субјективног благостања.

Према Хегертију и Фенхофену (Hagerty and Veenhoven, 2003), већина дотадашњих истраживања се заснивала на подацима који су обухватили недовољно дугачке временске серије и изузимали земље у развоју,⁵⁵ као и то да се из резултата не виде коефицијенти промене нивоа субјективног благостања са променом од једног процента БДП-а по глави; изузетак од потоњег су, наводе они, само две студије. Прва је поменута студија Динера и Ојшија (Diener and Oishi, *ibid.*), из које се види да је четрнаест земаља у просеку уз раст од 1% БДП по глави имало раст од 0,007 степени субјективног благостања годишње (што је, када се тада коришћена четворостепена скала стандардизује у десетостепену 0,021

---

⁵⁵ Они конкретније наводе да су земље у развоју посебно значајне јер би тамо требало да је још израженији утицај раста прихода на раст субјективног благостања, али и да ове земље располажу врло малим средствима која би се употребила у сврху истраживања субјективних индикатора благостања њихових популација.

степен). На крају, Хегерти и Фенхофен замерају што је овај тренд раста субјективног благостања назван „дословно равним”, а да није наведена вредност теста значајности. Друга је поменута Хегертијева студија (Hagerty, *ibid.*), у којој је наведено да би у просеку раст од 1.000 долара БДП-а по глави требало да утиче на раст од 0,061 степен субјективног благостања на десетостепеној скали, односно до 0,0093 степена раста, за 1% промене БДП-а по глави. Овде је кључно да, пошто су наведени коефицијенти знатно виши у односу на крос-секције (на пример, на основу података које користе Истерлин или Динер и Ојши), Хегерти и Фенхофен изводе закључак да то јесу значајни коефицијенти, а да разлог због којег су овакви трендови били називани „дословно равним” крије у малој варијабилности БДП-а по глави у временским серијама, која у крос-секционим случајевима може бити и до четири пута већа.

Хегерти и Фенхофен су двадесет и једну земљу, за сваку од којих постоје подаци из бар три таласа *Eurobarometer*-а у периоду између 1958. и 1996. поделили у три групе према економској развијености. У циљу конзистентности, за све земље коришћена је вредност БДП-а из 1987. Када се земље посматрају појединачно кроз време, седам од њих показују значајну позитивну, једна значајну негативну, а остале никакву значајну корелацију. Међутим, Хегерти и Фенхофен наводе да је то можда узроковано тиме што не постоји довољан број опсервација за сваку од земаља. Даље, у случају најразвијеније групе земаља (у коју је спадало само пет њих, а од којих је свака просечно имала преко 17.500 америчких долара БДП-а по становнику), 1% раста БДП-а у просеку доноси повећање субјективног благостања за 0,004 степена на десетостепеној скали. У случају средње развијених земаља (од којих је свака просечно имала између 8.500 и 15.500 америчких долара БДП-а по становнику), то је 0,006 степени, а у случају најмање развијених (од којих је свака просечно имала испод 8.500 америчких долара) 0,01 степен. Међутим, ови аутори остављају могућност да економски раст не узрокује директно раст субјективног благостања, већ да то могу бити и други фактори попут раста демократије или еманципације жена.⁵⁶

---

⁵⁶ У једном од својих каснијих чланака Фенхофен (Veenhoven, 2007) сматра да владавина закона, и економска, политичка, и слобода у приватној сфери живота могу узрочно бити повезани са растом субјективног благостања. Поједини аутори истичу и значај јавних улагања у, на пример,

Требало би истаћи и неколико недостатака ове студије. Четворостепене скале среће су морале бити рекодване у десетостепене, што нарушава њихову прецизност, затим, у случају САД су коришћени подаци о осећају среће, за разлику од осталих земаља где су коришћени подаци о задовољству животом, и најзад, за поједине земље БДП и субјективно благостање нису посматрани за исту годину, већ за најближу могућу. На крају, такође веома битно, Хегерти и Фенхофен не праве разлику између раста БДП-а и раста прихода свих, што су веома различите ствари.

Христоф (Christoph) и Нол (Noll) (Christoph and Noll, 2003, према: Easterlin, 2005d) су помоћу *Eurobarometer*-ових података дошли до закључка да се задовољство животом од 1991. до 2000. године у петнаест европских земаља (од којих је тринаест било обухваћено истраживањем Хегертија и Фенхофенја), није повећавало, а у појединим случајевима је чак и благо опадало.

Бленчфлауер (Blanchflower) и Освалд (Blanchflower and Oswald, 2004) су користивши податке који потичу из *General Social Survey* и установили да је у САД, у периоду од раних 70-их до касних 90-их година прошлог века удео оних који се осећају веома срећно опао са 34% на 30% (што је међу женама било још израженије – са 36% на 29%). Објашњење тог пада ови аутори виде првенствено у паду удела ожењеног односно удатог становништва, и то са са 67% на 48%. Даље, Бленчфлауер и Освалд су открили да у Великој Британији од 1973. до 1998. јесте дошло до раста осећаја среће, али занемарљиво малог.⁵⁷ Ово је у складу са Истерлиновим налазима, међутим, посматрано према појединим сегментима становништва у САД, као што су мушкараци или Афроамериканци, осећај среће се заиста повећао. Друго, када се контролишу индивидуалне карактеристике попут брачног статуса или запослености, у случају Велике Британије је такође био приметан статистички значајан раст осећаја среће у посматраном периоду.

Следеће године, исти аутори (Blanchflower and Oswald, 2005) су помоћу података *International Social Survey Programme* над 50.000 испитаника из 35 индустријализованих земаља, истраживали Истерлинов парадокс у случају

болнице или путеве, као фактора који најефикасније може подићи просечно субјективно благостање (према: Hagerty and Veenhoven, idid.).

⁵⁷ У Уједињеном Краљевству, у периоду између 1957. и 2006. године, БДП по становнику се скоро утростручио, конкретније, са 6.960 на 19.978 фунти, али је удео веома срећних у популацији опао са 52 на 36 процента (према: Easton, 2006).

Аустралије. Та земља се у том тренутку налазила на трећем месту према индексу људског развоја (и то изнад свих земаља енглеског говорног подручја), али тек на дванаестом месту у односу на све проучаване земље према просечном осећају среће, и близу дна када је у питању задовољство послом.

На ово истраживање недуго затим одговорили су Леј (Leigh) и Вулферс (Wolfers) (Leigh and Wolfers, 2006). Они критикују Бленчфлауера и Освалда, прво, јер ови уопште нису анализирали крос-секциону корелацију између индекса људског развоја и просечног осећаја среће на ниву свих земаља скупа, где се добија јака позитивна корелација. Друго, веома је мала варијабилност развијених земаља према индексу људског развоја, тако да високо рангирање Аустралије према том индикатору не мора нужно имати импликације по друге индикаторе благостања. Међутим, док Леј и Вулферс истичу да Аустралију не карактерише никаква парадоксална ситуација, то не важи и за поједине мање развијене земље, као што су Филипини, Бразил, Мексико, или Чиле, а нарочито земље бившег Источног блока, које би све требало да имају знатно више нивое просечног субјективног благостања у односу на њихове индексе људског развоја. Уз то, када се земље бившег Источног блока искључе из анализе чак и читава позитивна крос-секциона повезаност у земљама као групи се доводи у питање. Да би то подробније испитали, Леј и Вулферс проширују узорак на 115.000 испитаника из 78 земаља (који су тада представљали 83% светске популације) из *World Values Survey*. Установили су да, не само да ни према овим подацима Аустралију не карактерише парадокс, већ и да се њено становништво осећа и срећније него што би се то могло претпоставити на основу индекса људског развоја и самог БДП-а. Осим тога, посматрајући групно све земље, осећај среће и индекс људског развоја јесу умерено крос-секционо позитивно повезани, а у случају задовољства животом повезаност је још јача.

У једном историјском осврту, Кени (Кенпу, 2006) наводи да повезаност између економског развоја и ширег квалитета живота није увек била позитивна. Глобални БДП по становнику је 1. године износио приближно 444 долара, а 1000. године незнатно више. До 1920. на глобалном нивоу БДП по становнику је порастао на приближно 667 долара, при томе у Западној Европи на око 1.232 долара. 1998. године, на глобалном нивоу он је износио око 5.709 долара, а у земљама

Организације за економску сарадњу и развој у просеку знатно изнад 20.000 (Maddison, 2001, према: *ibid.*). Поред тога, 1820. године је око 84 процента светске популације имало мање од једног долара дневно, 1910. године тај удео је износио 66 процената, а 1992. године 24 процента (Bourguignon and Morrisson, 2002, према: Kenny, *ibid.*). Међутим, наводи Кени, иако постоји много доказа да су током највећег дела људске историје скоро сви били апсолутно сиромашни и лошег стања у смислу објективних индикатора квалитета живота, није толико сигурно колико су ове варијабле међусобне повезане, нити то да су се људи субјективно лоше осећали, нити да су се тако осећали услед апсолутног сиромаштва. Основни елементи квалитета живота су, према Кенију, кроз историју за већину припадника многих заједница били у потпуности обезбеђени, и то често са тежњама ка још већем напретку у том смислу.

Друго, цивилизација, наводи Кени, није увек доносила добро. Ловачко-сакупљачка друштва (као и она која и данас постоје) су поседовала солидне количине залиха хране, често и веома обилне. Прелазак на пољопривреду је омогућио раст популације и развој градова, међутим, рад је морао бити знатно дужи и захтевнији при чему су почели да расту неухрањеност и хронична обољења. Затим, Кени наводи податке према којима је глобализација довела до тога, на пример, да 90 процената мексичких домородаца буде истребљено, а од вероватно двадесет милиона афричких робова који су напустили Африку, само десет милиона је дошло до Новог света; многи од оних који су стигли умирати су услед различитих болести, насиља, и самоубиства, тако да је њихово очекивано трајање живота 1682. године износило само седам година. Даље, колонизације и ратови су постајали све чешћи. „Уопште, оно што је просечном Европљанину значило мање од ничега током ‘великих географских открића’ истовремено је нанело ненадмашну штету онима који су освојени и поробљени” (Kenny, *ibid.*: 283). Технолошки и економски напредак је, наводи Кени, омогућио и да више људи буде увлачено у ратове. Дошло је и до усавршавања средстава за усмрћивање људи, тако да је проценат оних који су убијани у ратовима порастао са испод једног процента глобалне популације током 19. века, на преко четири процента током 20. века.

Конечно, иако је Индустријска револуција у Британији довела дотле да већина

становништва постане у могућности да задовољи основне потребе, и тада је дошло до увећавања и напорнијег рада – 1750. године он је у просеку трајао око 3.000 сати годишње, а 1800. године 3.200 сати. На првобитних 3.000 сати просечног рада није дошло ни цео век након почетка раста (Voth, 2003, према: Kenny, *ibid.*). Квалитет здравља се такође погоршао; лекари су смањену ухрањеност сматрали главним узроком обољевања радника. Опало је и очекивано трајање живота (нарочито у градовима), а повећале разлике између богатих и сиромашних према том индикатору. Касније су, како ће у раду бити детаљније образложено, технологија и институционални напредак (а не економски раст) довели до побољшања квалитета здравља (Kenny, *ibid.*).

Недуго затим, Хегертију и Фенхофену је стигао одговор од стране Истерлина (Easterlin, 2005d), који, пре свега, упућује замерку због позивања на горе поменути чланак Бленчфлауера и Освалда из 2004. године, али само када су у питању резултати крос-секционе анализе, а не и временске серије, иако назив чланка ових имплицира фокус на потоњем. Друго, Истерлин понавља да у САД није био приметан никакав тренд раста осећаја среће, и то када се продужи посматрани период, конкретније, од 1972. до 2002. године. Хегерти и Фенхофен су даље, сматра Истерлин, открили позитивну повезаност кроз време јер су, прво, користили краћу временску серију, и друго, због тога што су користили податке и ван *General Social Survey*, који нису конзистентни, и где су нивои просечног осећаја среће мањи.

Истерлин разлику између ових података тумачи и ефектима годишњих доба. Тако, прикупљање података у *General Social Survey* спроводи се у пролеће, када је просечан ниво среће релативно виши. Што се тиче Европе, Истерлин наводи да у случајевима појединих земаља јесте било позитивних корелација, али за општи тренд је био карактеристичан изостанак корелације, и да он није ни навео, како га Хегерти и Фенхофен критикују, да у случају ниједне земље није било позитивне корелације. Везано за критику да Истерлин не узима неразвијене земље у обзир, он наводи да Јапан 1958. године, када је започето посматрање, није била економски развијена земља. То је, уједно, веома добар пример који указује на то да чак и кад земља пређе пут од економски неразвијене до развијене (што се може

рећи за Јапан 1996. године – на крају посматраног периода), општи ниво осећаја среће остаје неизмењен.

За остале земље које су Хегерти и Фенхофен анализирали, такође се поставља проблем конзистентности података, јер потичу из различитих извора. Истерлин, коначно, замера двојници аутора и зато што су повезаност између економског раста и промена субјективног благостања разматрали искључиво помоћу теста знакова, али не и помоћу теста значајности корелације – чиме се у случајевима само једне трећине разматраних земаља добија позитивна корелација. Истерлин на крају поставља питање ако стварно економски раст доноси раст среће, како то да земље са сличним нивоом раста имају тако различите стопе промене нивоа среће, и како то да раст среће није оно што увек следи из економског раста.

Фенхофен и Хегерти (Veenhoven and Nagerty, 2006) су Истерлину убрзо одговорили. Они најпре тврде да је обрада података који потичу из различитих извора нужна у циљу добијања што дужих временских серија, попут оних од по више деценија. Из тог разлога, они поново комбинују податке из различитих извора и то за период од 1946. до 2004. године, што су до тада најдуже обрађиване временске серије. Њихов закључак је да у САД, иако заиста није било значајних промена нивоа субјективног благостања, јесте било благих позитивних промена, конкретније, за око 0,006 степени годишње на десетостепеној скали. То, другим речима, значи да је потребно око 176 година да би се просечан ниво субјективног благостања подигао за један степен.

Што се тиче европских земаља, Фенхофен и Хегерти тврде да је у истом периоду у осам земаља ЕУ била изражена такође слаба али позитивна повезаност између економског раста и раста субјективног благостања. Регресиони коефицијент за све земље у просеку је износио 0,008, а посматрано по земљама појединачно, у четири земље био је забележен раст субјективног благостања (Данска, Француска, Италија и Луксембург), у једној пад (Белгија). Међутим, у случају Белгије је, наводе они, дошло до пада субјективног благостања након 1990. када је и економију карактерисала рецесија, што заправо указује на позитивну повезаност ових варијабли.

Фенхофен и Хегерти су анализирали податке и из земаља у развоју и установили да је, посматрано у различитим периодима, у случајевима једанаест

земаља дошло до раста просечног субјективног благостања, а у случају само једне земље до стагнације. Коначно, они разматрају и случајеве постсоцијалистичке Русије, и Источне Немачке. У Русији, криза рубље средином деведестих била је праћена падом субјективног благостања за два степена на десетостепеној скали, а како је економија почела да се опоравља, ниво просечног субјективног благостања је почео да расте. На индивидуалном нивоу, била је приметна иста тенденција – Руси који су се у економском смислу опоравили су постали срећнији, а они који су осиромашили су постали мање срећни (према: Graham, 2004). Такође, у Источној Немачкој је раст прихода домаћинстава довео до раста задовољства животом, након уједињења (Frijters et al., 2004).

Недуго затим стиже још једна критика Истерлина, овога пута од стране Инглхарта (Inglehart) и сарадника (Inglehart et al., 2008). Они стају у одбрану Хегертија и Фенхофена истичући да и када се анализирају подаци који јесу конзистентни, као што су *European Values Study* или *World Values Survey*, и разматрају све земље за које су расположиви подаци у периоду од 1981. до 2007. године, приметан је раст просечног осећаја среће у пет пута више земља, него што је случај са падом. Такође, Инглхарт и сарадници су открили да оно што важи за осећај среће не важи и за задовољство животом – осећај среће је растао конзистентније него задовољство животом, што указује на то да се ови појмови не могу сматрати синонимима. На пример, у поменутом периоду, када су многе бивше социјалистичке земље прошле кроз периоде демократизације праћене економским колапсом, исход је био раст просечног осећаја среће, али и пад нивоа задовољства животом.^{58,59}

---

⁵⁸ Потоње ова група аутора објашњава тиме што је Русија након 1981. прошла кроз политичку „либерализацију” и економску рецесију. На почетку тог периода просечан осећај субјективног благостања у Русији је био отприлике на нивоу Кине и Вијетнама, који нису тада ушли у транзицију. До 1982. Русију је већ карактерисао пораст алкохолизма и других девијантности, и ниво субјективног благостања је био близу нивоа неразвијених земаља, попут Индије и Бангладеша. Након 1982. године, ниво субјективног благостања је нагло опадао, и до 1991. већ се преко половине становништва осећало незадовољно својим животом. Овај удео је био још већи 1995. године. Након 2000. Русија је почела да бележи нагли економски раст, тако да је задовољство животом значајно расло до 2006. и то до нивоа нижег него 1982. али знатно вишег него 1991. и нарочито 1995. Веома сличан образац карактерисао је и друге постсоцијалистичке земље (ibid.).

⁵⁹ Фенхофен је, у већ помињаном чланку (Veenhoven, 1989), тврдио да је срећа више осетљива на економске флукуације него задовољство животом, и то вероватно због тога што се питања о срећи неретко односе на период током претходних дана, за разлику од задовољства животом, о чему се питања углавном односе на читав живот.

Веома познат чланак исте године објавио је Дитн (Deaton) (Deaton, 2008). Сумирајући *Gallup*-ове податке из 2006. за 123 земље, открио је, између осталог, постојање линеарне повезаности између просечног задовољства животом и логаритма БДП-а по становнику, са јасно слабијом повезаношћу на нивоу изнад 12.000 долара, и изразито слабијом изнад 20.000 долара. Ипак, Дитн није пронашао тачку засићења након које две варијабле нису уопште повезане. Иако је извршио само крос-секциону анализу, његов главни налаз је да свако дуплирање БДП-а по становнику константно увећава задовољство животом.

Дитн нуди неколико објашњења због чега се његови резултати разликују у односу на велики број дотадашњих који су упућивали на непостојање повезаности економског развоја и задовољства животом у развијеним земљама. Пре свега, потоњи су најчешће добијани на основу обраде података из *World Values Survey*, који укључују само неколицину веома сиромашних земаља, за разлику од *Gallup*-ових података. Друго, већина релативно најсиромашнијих земаља из истог истраживања су углавном транзиционе земље, где јесте релативно ниско задовољство животом, али не у толикој мери 2006. године као 1996. (талас *World Values Survey* са којим Дитн упоређује *Gallup*-ове податке). Треће, *World Values Survey* у већини сиромашних земаља обухвата диспропорционално више испитаника вишег задовољства животом, о чему ће касније бити више речи. Када се све то сумира, испада да *World Values Survey* даје у великој мери накривљенију повезаност задовољства животом и економског развоја него *Gallup*, па самим тим, не само да испада да две варијабле нису повезане посматрајући групу развијених земаља (с обзиром на то да у многим развијеним земљама испадају мале разлике у просечном задовољству животом), већ се и у случају сиромашних земаља постојање позитивне повезаности може довести у питање (с обзиром на то да за велики број земаља истог економског развоја испадају веома велике разлике у задовољству животом).

Негде у исто време, *Eurobarometer*-ови подаци за петнаест европских земаља, и период 1973–2002. године, које су обрадили Бјорнсков (Bjørnskov) и сарадници (Bjørnskov et al., 2008), су показали да, прво, убрзани раст БДП-а, и друго, интензивнији раст владиних издвајања него у суседним земљама, увећавају просечни ниво субјективног благостања. Аутори су тако закључили да ниво

субјективног благостања заиста расте док нема раскорака са аспирацијама, као и то да људи у самопроценама субјективног благостања врше поређења са условима у другим земљама.

Стивенсонова (Stevenson) и већ помињани Вулферс су у неколико својих чланака током наредног периода такође објављивали резултате који су доводили Истерлинове налазе у питање. У свом првом чланку из те области (Stevenson and Wolfers, 2008)⁶⁰ они су посматрали истоветност кретања БДП-а са једне, и среће и задовољства животом, са друге стране. Користећи податке из *World Values Survey*, из земаља обухваћених различитим временским периодима, тестовима знакова установили су да од укупно 101 кретања, економски раст и срећа су се кретали у истом смеру у 67 случајева (од тога је у 58 случајева забележен раст обе варијабле, а у 9 пад), а у различитом у 34 случаја (од тога је у 25 случајева био приметан економски раст уз пад среће, а у 9 пад БДП-а праћен растом среће). Задовољство животом је на овај начин у мањој мери повезано са економским растом – они су се кретали истоветно у само 51 од 101 случаја⁶¹. Ови аутори, што је веома битно, сматрају не само да постоји повезаност између прихода и среће, већ и да је градијент приходи-срећа скоро једнак када се посматра унутар земаља, између земаља крос-секционо, и између земаља кроз време. Међутим, и Стивенсонова и Вулферс наводе да има добрих разлога да се доведе у питање да је повезаност како на индивидуалном нивоу, тако и на нивоу земаља резултат узрочног ефекта прихода на субјективно благостање.

Две године касније, Истерлин и Савангфа (Sawangfa) (Isterlin and Sawangfa, 2010) помоћу *Eurobarometer*-ових података проверавали су да ли је заиста демократизација заслужна за раст среће у транзиционим земљама Централне и Источне Европе. Као индикатор демократизације користили су задовољство демократијом унутар сваке од земаља. Најпре, Истерлин и Савангфа наводе да је ниво просечног осећаја среће порастао у девет од дванаест посматраних земаља, а када би тај раст био узрокован демократизацијом, регресија промене среће на промену задовољства демократијом за свих дванаест земаља би требало да је

---

⁶⁰ В. и: Sacks et al., 2010.

⁶¹ Међутим, проблем у вези са праћењем трендова задовољства животом помоћу података из *World Values Survey* представља то што је у упитницима у таласима од 1994. до 1999. и од 1999. до 2004. питању о задовољству животом претходило питање о задовољству финансијском ситуацијом домаћинства, које је тако у великој мери могло утицати на прво (ibid.).

позитивног нагиба. Међутим, резултати указују на негативан нагиб, мада не статистички значајан. У случајевима две од три земље које су имале највећи раст нивоа среће између два таласа истраживања, задовољство демократијом је опало, а за две од три земље које су имале највећи пад осећаја среће, задовољство демократијом је порасло, што све указује на то да раст среће није повезан са растом демократизације.

У истом чланку даје се и одговор на поменуте критике упућене од стране Инглхарта и сарадника, да се срећа и задовољство животом не могу користити као синоними. Најпре, Истерлин и Савангфа тврде да демократизација ипак може да привремено подигне осећај среће, али, за разлику од тврдњи Инглхарта и сарадника, и ниво задовољства животом може бити привремено увећан, што је било изражено у случају Јужне Африке. Тамо су се задовољство животом и просечан осећај среће кретали у веома сличном смеру као и степен демократизације. Маја 1994. године, један месец након тамошњих првих „демократских” избора, био је забележен висок раст среће и задовољства животом, међутим, убрзо након тога они су опали на ниво као и пре увођења „демократског” система (Møller, 2007, према: *ibid.*). Двојица аутора истичу да не само да су се обе мере субјективног благостања кретале у истим смеровима, већ је и интензитет раста и пада обе варијабле био једнак.

Сакс (Sacks), Стивенсонова и Вулферс, затим објављују чланке у којима се наставља критиковање Истерлина. Најпре, текстом *Subjective Well-Being, Income, Economic Development and Growth* (Sacks et al., 2010), у којем, међутим, нема новина у односу на први чланак Стивенсонове и Вулферса, а затим и *The New Stylized Facts About Income and Subjective Well-Being* (Sacks et al., 2012). У њему износе нове налазе који доводе Истерлинов парадокс у питање, и објашњавају због чега долази до тих разлика у резултатима. Пре свега, у почетку истраживања парадокса, седамдесетих година прошлог века, наводе они, постојали су подаци само за мали број земаља. Због тога, сматрају они, Истерлин, 1974. није добио крос-секциону позитивну повезаност између БДП-а по становнику и субјективног благостања, а нарочито ни то да је и унутар земаља повезаност висине прихода и нивоа субјективног благостања једнаког градијента као и када се посматра између земаља (в. Stevenson and Wolfers, 2008). Тиме Сакс и сарадници сматрају да

Истерлин нити је могао да одбаци могућност постојања парадокса, нити супротно. Међутим, касније се увећала количина расположивих података, чиме се отворила могућност за прецизнија истраживања, при чему је изучавање временских серија остало најизазовније, сматрају они, због ипак још увек непостојања довољно конзистентних података, у поређењу са крос-секционим анализама. Сакс и сарадници сматрају да су њихови подаци, који у збиру обухватају хиљаде година и милионе људи, зато прецизнији.

Друго, они не посматрају статистичке значајности, јер корелациони коефицијент може бити велик али не статистички значајан. Своје резултате они сумирају на следећи начин: прво, богатији људи имају виши ниво субјективног благостања него сиромашнији; друго, богатије земље имају просечно виши ниво субјективног благостања него сиромашније; треће, економски раст је током времена повезан са растом субјективног благостања; четврто, нема тачке засићености након које повезаност између прихода и благостања почиње да опада; и пето, магнитуда ових повезаности је у просеку једнака (ibid.).

Расправи су се прикључили и Ди Теља (Di Tella) и Меккулах (MacCulloch) (Di Tella and MacCulloch, 2010). Велики значај њиховог истраживања је што је оно једно од веома ретких које економски неразвијене и развијене земље не анализира заједно, већ одвојено. Ова два аутора су разматрајући крос-секционе податке из *Gallup World Poll* установили да у свету од 1960. до 2005. године у богатијој половини друштава економски раст није донео раст задовољства животом на ниво изнад оног из 1960. Међутим, нулта хипотеза се не може одбацити и у случају сиромашније половине друштава.

Истерлин је уз помоћ сарадника (Easterlin et al., 2010) у једном релативно обухватном истраживању потврдио валидност својих ранијих налаза. Ова група аутора је анализирала податке из укупно 37 земаља (17 развијених у периодима од 21 до 34 године, затим, за 11 транзиционих источноевропских земаља у периодима од 12 до 22 године, и најзад, за 9 неразвијених у периодима од 15 до 33 године). Осим тога, они су пратили и задовољство финансијском ситуацијом у 17 латиноамеричких земаља, у периодима до 10 до 12 година, истичући да би овај индикатор требало још више да буде повезан са економским кретањима него што је то опште задовољство животом. Пре свега, за сваку од три групе земаља

добијен је истоветан резултат – интензитет економског раста није повезан са интензитетом промена субјективног благостања. При томе, ови аутори истичу пример неразвијених земаља, са стопама раста чак и до 6% и нарочито, пример Кине, са стопом раста од чак 10%, у којима, међутим, нема и раста среће у разматраном периоду. Друго, чак ни у случају латиноамеричких земаља, економски раст није нимало повезан са растом задовољства финансијама. Битно је напоменути и да, када се посматра по краћим временским периодима, субјективно благостање и БДП теже да се крећу заједно, што није случај када се посматрају временске серије од десет или више година.⁶²

Истерлин и сарадници дају одговоре и на критике постојања парадокса. Прво, баве се тезом да како је крос-секциона повезаност БДП-а и субјективног благостања увек позитивна, то доводи постојање парадокса у питање. Они сада праве измену у односу на првобитну формулацију парадокса и тврде да „када не би било крос-секционе повезаности, не би било ни парадокса” (ibid.: 22464). Конкретније, Истерлинов парадокс се више није односио на чињеницу да иако унутар земаља постоји крос-секциона позитивна корелација између индивидуалних прихода⁶³ и субјективног благостања, она не постоји када се крос-

---

⁶² Ова идеја била је изложена и раније у: Hagerty and Veenhoven, 2006.

⁶³ И сам Истерлин пише „Колико је мени познато, у сваком национално репрезентативном истраживању икада извршеном, пронађена је значајна биваријантна повезаност између среће и прихода” (Easterlin, 2002: 159), а како Френк пише: „То је запрепашћујућа разлика. Ниједна промена се не може замислити која би вам толико побољшала живот на скали среће као што би то било померање из 5% доњих у 5% горњих на скали прихода” (Frank, 2005: 67, према: Brunі, 2006: 126). Богатство је повезано са многим позитивним исходима у животу, на пример, са бољим физичким и менталним здрављем, дужим животом, нижом стопом смртности новорођенчади, нижом стопом виктимитета од насилних злочина, мањом учесталошћу стресних животних догађаја, већим међусобним поверењем, мањим затворским казнама за исте злочине, затим, тинејџери богатих су ређе избацивани из школа, итд. Повезаност две варијабле иде у и супротном смеру, тако да више субјективно благостање доноси многе користи као што су повећана продуктивност, креативност, мотивација, когнитивне способности, организационе способности, сарадљивост, па и самим тим и будућа висина прихода (према: WHR, 2013; Diener and Biswas-Diener, 2002; Stevenson and Wolfers, 2008).

Међутим, овде треба скренути пажњу на неколико ствари. Прво, иако скоро стопроцентно истраживања указују на крос-секциону корелацију између субјективног благостања и висине прихода, многа од њих указују само на слабију повезаност (Clark and Oswald, 1994; Frey and Stutzer, 2000; Howell and Howell, 2008, а од лонгитудиналних истраживања van Praag et al., 2003; Ferrer-i-Carbonell and Frijters, 2004). Када су лонгитудинална истраживања у питању, резултати су релативно шаренији. Динер и сарадници (Diener et al., 1993) су на узорку из САД током десетогодишњег периода открили да су појединци чији су се приходи увећали имали сличне нивое задовољства животом као и они чији приходи су се смањили. Даље, узорци из Велике Британије и Немачке указују на то да је раст прихода значајно али слабо повезан са растом афективног и когнитивног благостања (Luhmann et al., 2011; Vecchetti et al., 2008). Међутим, један од недостатака ових истраживања је тај што је раст прихода често недовољно велик (на пример, 63

секционо посматрају просечно субјективно благостање унутар земаља и БДП-а по становнику, као и њихова повезаност кроз време. Нова формулација Истерлиновог парадокса гласила је да иако крос-секционо постоји повезаност између богатства земаља и просечног субјективног благостања њихових популација, дугорочно кроз време не постоји повезаност између економског раста земаља и увећања субјективног благостања њихових популација. Такође је битно нагласити да се за Истерлина и сараднике *дугорочно* односи на период од 10 година или преко. Истерлин се са сарадницима тако одбранио од критика које су се заснивале на томе да су две варијабле повезане кроз време, уколико су посматрани временски периоди били краћи од једне деценије.

На пример, Истерлин и сарадници сматрају да Стивенсонова и Вулферс, који иако тврде да користе најдуже временске серије, не користе довољно дугачке серије. Наиме, Истерлин и сарадници и сами наводе многа истраживања која су показала то да краткорочно посматрано, економске флукуације јесу позитивно повезане са променама субјективног благостања. На то, између осталог, указује и поменути случај 17 латиноамеричких земаља. Ова група аутора зато помоћу нових података разматра и случајеве транзиционих земаља, за које је био карактеристичан нагли пад БДП-а од почетка деведесетих, након чега је уследио опоравак. У случајевима ових земаља економске флукуације су заиста биле праћене истоветним кретањима задовољства животом, на шта указују случајеви Русије, Естоније, и Источне Немачке.^{64,65}

Стивенсонова и Вулферс јесу показали у да две групе земаље регресије БДП-а и субјективног благостања имају статистички значајне позитивне коефицијенте када се посматра дугорочно, међутим, Истерлин и сарадници наводе да су разлог

америчка долара у случају немачког узорка), да би се посматрао ефекат на раст благостања, па стога и не чуде наведени резултати (Cheung and Lucas, 2015). Друго, богатство и потрошња би могли бити бољи предиктори субјективног благостања него што је то висина прихода, а осим тога, и негативни ефекти приходивних поређења, адаптације и појединих црта личности би морали бити узимани у обзир приликом истраживања ове повезаности (према: *ibid.*). И Динер и сарадници (Diener, Tay, and Oishi, 2013) сматрају да би било наивно очекивати постојање аутоматске *инпут-аутпут* везе између прихода и субјективног благостања, и да је ту по среди деловање многих фактора као што су друге објективне околности, аспирације, очекивања, начин на који се остварују и троше приходи, итсл.

⁶⁴ Истерлин касније (Easterlin, 2013b) показује исто на примерима Литваније, Летоније, Словеније и Белорусије.

⁶⁵ Такође, током рецесија израженији су, на пример, брачни и ментални проблеми, при чему су, иначе, обично диспропорционално више погођени појединци иначе нижег нивоа субјективног благостања (Diener and Biswas-Diener, 2002).

томе транзиционе земље, које ако би се искључиле из анализе, не би било значајне повезаности. Они разматрају и случајеве Кине, Чилеа, и Јужне Кореје. У случају Кине, дошло је до дуплирања БДП-а по глави становника у периоду од 10 година, у случају Чилеа током 13 година, а у случају Јужне Кореје током 18 година. Са таквим увећањем, пишу Истерлин и сарадници, „могло би се помислити како би многи људи у овим земљама били толико срећни да би плесали по улицама” (ibid.: 22467). Међутим, док су Кину и Чиле одликовали блага, мада не статистички значајна опадања задовољства животом, Јужну Кореју је одликовао благи раст који, међутим, такође није статистички значајан.⁶⁶

Сакс и сарадници (Sacks et al., 2013) су користили нове изворе података, како би утврдили да ли су кроз време повезани економски раст и субјективно благостање, овога пута у временским серијама од најмање дванаест година. У анализу су укључили и земље различитог нивоа економске развијености и проучавали да ли је интензитет економског раста повезан са интензитетом промена субјективног благостања посматрано по групама земаља. Пронашли су да, у три од четири ова истраживања (*World Values Survey* – било посматрајући осећај среће, било посматрајући задовољство животом, *International Social Survey Program*, и *PEW Global Attitudes*), када се све земље посматрају групно, две варијабле јесу статистички значајно позитивно повезане – што је интензивнији економски раст, у просеку је већи раст субјективног благостања. Према подацима четвртог извора (*Eurobarometer*), међутим, добија се знатно неуједначенија слика.

Сакс и сарадници даље објашњавају да се њихови резултати разликују од оних Истерлина и његових сарадника јер, прво, потоњи аутори укључују многе земље са нерепрезентативним узорцима и, друго, јер не користе конзистентне податке (имајући у виду разлике у мерењу субјективног благостања).

Фенхофен и Ферхунст (Vergunst) (Veenhoven and Vergunst, 2013) су помоћу нових података, из 67 земаља, и 199 временских серија дугачких од 10 до преко 40 година, открили да је у две трећине серија дошло до раста, а у једној трећини до пада осећаја среће, и такође, у близу две трећине земаља је дошло до раста БДП-а, а у једној трећини до пада. Просечан коефицијент промене осећаја среће за свих

---

⁶⁶ И тај благи раст се објашњава ниском иницијалном вредношћу 1980. године, када је био убијен председник земље, а након 1990. иако је БДП наставио да убрзано расте, у просеку 5% годишње, задовољство животом је постепено опадало (ibid.).

199 серија је 0,016, а просечан раст за 67 земаља 0,012. При тој стопи раста осећаја среће, наводе Фенхофен и Ферхунст, долази до раста за један степен на десетостепеној скали у периоду од 70 година. Двојица аутора сматрају да у просеку (за свих изучаваних 67 земаља различите развијености, за периоде од 10 до 40 година) 1% раста БДП-а по глави на годишњем нивоу води до раста просечног субјективног благостања на скали 0-10 за 0,00335; односно при економском расту од 5% током 60 година, за један степен на скали. Такође, корелација између економског раста током претходне године и просечне промене нивоа среће износи 0,22 и статистички је значајна на нивоу 0,05. Најзад, корелација је најјача у најсиромашнијим земљама. Фенхофен и Ферхунст додају да је, дугорочно посматрано, јасно да је раст среће немогућ у недоглед, и да је вероватно 8,5 максимална просечна вредност која се може остварити унутар неке земље.^{67,68} Ипак, економски раст ће вероватно, сматрају они, наставити да доприноси увећању трајања живота, па самим тим и увећању тзв. срећних година живота. Тиме, они сматрају да економски раст може узрочно увећавати ниво субјективног благостања.

Фенхофен и Ферхунст наводе да се њихови резултати разликују од Истерлинових и сарадника (Easterlin et al., 2010) јер потоњи користе само 37 земаља у периодима од 12 до 34 године, што је знатно мање од њиховог узорка. Осим тога, Истерлин и сарадници су у случају латиноамеричких земаља као индикатор благостања користили задовољство финансијама, које је у односу на задовољство животом значајно зависније од промена прихода (Karpeyn et. al, 1978, према: *ibid.*). Фенхофен и Ферхунст закључују да раст среће иде уз економски раст, и да су стабилни нивои среће пре изузетак него правило, што најзад, указује да је: „Истерлинов парадокс постао Истерлинова илузија” (*ibid.*: 19).

У нешто старијем чланку Фенхофен (Veenhoven, 2010) даје објашњења за налазе према којима субјективно благостање расте, како у развијеним, тако и у

---

⁶⁷ У једном свом ранијем чланку, Фенхофен (Veenhoven, 2010) износи податак да је становништво Исланда достигло просек осећаја среће у износу од 8,5. Ипак тада је тачка за коју је сматрао да се не може прећи била на износу од 9. Додао је и да се максималних 10 никада не може остварити због тога што људски живот нужно укључује одређену дозу патње, и због тога што ниједно друштво не може испунити свачије потребе у једнакој мери.

⁶⁸ Супротно томе, најнижа вредност просечног субјективног благостања, од 1,6 од могућих 10, забележена је у Доминиканској Републици, што могуће да је било изазвано политичком нестабилношћу након рушења једне од влада (Diener and Seligman, 2004).

неразвијеним земљама. За то може бити заслужно неколико фактора. Прво, многи проблеми из прошлости као што су умирање од глади или релативно већа могућност да се буде убијен у модерним друштвима су у највећој мери превазиђена. Други фактор је према Фенхофену повећана слобода у модерним друштвима.⁶⁹ С овим је повезан трећи фактор, а то је тај што, сматра Фенхофен, модерна друштва омогућавају изазовно окружење, које пружа могућност за задовољавање потребе за самоактуализацијом. Четврто, живот се побољшава и у већини незападних друштава, јер оне, наводи Фенхофен, према подацима УН постају све мање сиромашне и продужава се очекивано трајање живота. Потоње уједно значи и да „критичко” становиште, према којем квалитет живота унутар Западних друштава расте јер она успешно експлоатишу остатак света, наводно, не стоји.

Пол (Paul) и Гилберт (Guilbert) (Paul and Guilbert, 2013) наводе да је према подацима *Household Income and Labour Dynamics in Australia*, у периоду од 2001. до 2005. просечан ниво субјективног благостања у Аустралији благо опао иако је просечан ниво прихода у истом периоду порастао. То је, међутим, исувише кратак временски период да би могао да се разматра у светлу Истерлиновог парадокса.

Исте године, у великој мери нејасну и измешану слику о повезаности економског раста са субјективним благостањем покушали су да расветле Динер и сарадници (Diener, Tay, and Oishi, 2013). Ова група аутора наводи да се истраживачи Истерлиновог парадокса ослањају на БДП по глави становника као меру економске развијености, али да тај индикатор не одражава на прави начин материјални просперитет просечног домаћинства, и да би то могао бити један од разлога због којих Истерлин константно не проналази повезаност две варијабле. Друго, Динер и сарадници сматрају да се потоње може објаснити и малим бројем земаља и исувише хомогеним скупом земаља које Истерлин анализира. Они користе *Gallup*-ове податке од 2005. до 2011. над преко 800.000 испитаника из 135 земаља широм света. Наиме, у свакој од њих осим у четири земље је дошло до раста БДП-а, али чак у 61 земљи је дошло до пада прихода домаћинства. На пример, у САД, БДП по становнику је у поменутом периоду порастао за 3.843

---

⁶⁹ Међутим, на другом месту Фенхофен (Veenhoven, 1999) наводи да, иако подаци из 43 земље указују на то да су индивидуализам и субјективно благостање позитивно повезани, то може бити привидно, јер трећи фактори, попут економског развоја, могу утицати на раст обе од њих.

долара, али су просечни приходи опали за 7.903 долара; исто тако, у Немачкој је БДП порастао за 6.920 долара по становнику, а просечни приходи опали за 4.684 долара. Дакле, раст БДП-а није увек прецизна мера промене просечних прихода домаћинства. Иако су ове две варијабле високо повезане на нивоу група земаља, то не значи да је БДП добар индикатор просечног прихода појединца унутар земаља првенствено јер су ови прилично неједнако дистрибуирани, и то у различитој мери од земље до земље.

Даље, према резултатима истог истраживања, раст породичних прихода је повезан са растом задовољства животом и доживљавањем позитивних афеката, као и падом доживљавања негативних афеката. Са друге стране, раст БДП-а јесте повезан са растом задовољства животом, али не и променама у афективном благостању. Такође, Динер и сарадници су открили да јачина повезаности унутар земаља између промена у висини прихода, са једне, и промена задовољства животом, са друге стране, није много различита у богатијим земљама у поређењу са сиромашнијим земљама (границу је представљао износ од 10.000 долара БДП-а по глави становника).

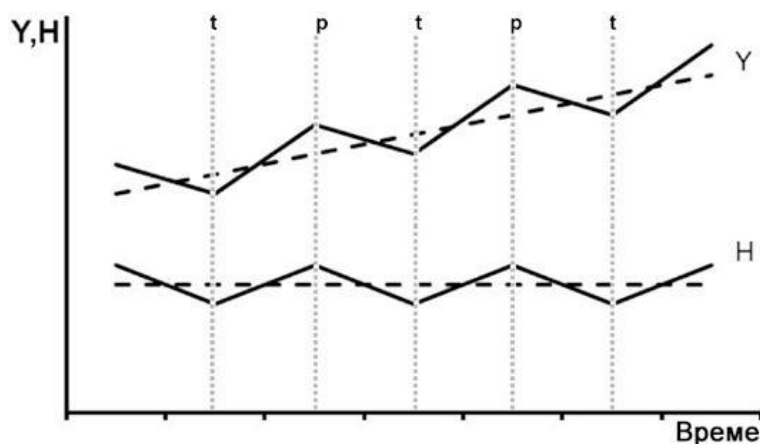
Такође веома битно, Динер и сарадници су открили да су увећање материјалних поседа, задовољство финансијама, и оптимизам медијатори повезаности прихода и субјективног благостања, и да све три ствари боље предвиђају задовољство животом него промене прихода. Даље, промене прихода не морају резултовати у променама реалне материјалне ситуације просечног домаћинства. Још једна важна ствар коју Динер и сарадници истичу је да од раста БДП-а богати могу имати диспропорционално већу корисност, чиме економски раст заправо може резултовати већим друштвеним неједнакостима и тако пре смањити него увећати просечан ниво субјективног благостања. Дакле, да би заиста дошло до раста субјективног благостања, неопходно је да раст БДП-а буде повезан са растом материјалног благостања просечне особе. Конкретно, увећање прихода углавном води до позитивних промена субјективног благостања ако има за ефекат увећање куповне моћи, оптимизма, као и задовољства у финансијском смислу.

Међутим, иако Истерлин (још увек) није одговорио на ове резултате, могло би се претпоставити да би се његова одбрана заснивала на томе да временска серија

Динера и сарадника није довољно дугачка, те да њихови резултати ни нису у супротности са његовим.

Ипак, негде у исто време објављен је Истерлинов други чланак из 2013. (Easterlin, 2013c), који је нарочито битан из два разлога. Пре свега, у њему Истерлин нуди објашњење на који начин је могуће да субјективно благостање и приходи буду позитивно повезани краткорочно, а да дугорочно не буду. То је представљено на графикону 1, где пуне линије представљају кретања осећаја среће (H) и прихода (Y), са симултаним увећањима (до тачака p), односно смањењима (до тачака t) сваке од њих. Испрекидана линија показује дугорочне трендове осећаја среће и промена прихода, тако да упркос томе што су две варијабле краткорочно позитивно повезане, дугорочно посматрано нису:⁷⁰

Графикон 1: Краткорочне флукуације и дугорочни трендови прихода и субјективног благостања

Извор: Easterlin, 2013c; 2016.

Друго, Истерлин истражује факторе који, за разлику од економског раста, потенцијално могу имати ефекта на просечно задовољство животом, као што је тип државе благостања. У земљама *ултра*-типа благостања, у које спадају Данска, Шведска, и Финска, веће је задовољство послом, здрављем, породичним животом, као и укупним животом, у односу на земље *полу*-благостања (у које спадају

⁷⁰ Овакви трендови забележени су, на пример, у Немачкој током периода од 1985. до 2000. (Di Tella and MacCulloch, 2007).

Фрнацуска, Немачка, Аустрија, и Уједињено Краљевство), иако су макроекономски индикатори, попут висине БДП-а или стопе незапослености у обе групе земаља приближно уједначени. Слично томе, у транзиционим земљама као што су Кина⁷¹ или источни део Немачке, ниже задовољство животом се може објаснити опадањем сигурног запослења и уопште подршке државе у том периоду. Према Истерлину, тако, за субјективно благостање популација од прилично великог значаја је тип државе благостања, за разлику од нивоа економске развијености.

Исте године је објављен још један веома битан чланак (Stevenson and Wolfers, 2013), у којем је истраживано да ли постоји, и где се налази тачка засићења од које БДП по глави више није повезан са субјективним благостањем. Помоћу *Gallup-*

---

⁷¹ Током мање од три деценије, просечни приход по становнику у Кини порастао је више од шест пута, а више од 250 милиона људи је прешло ван границе сиромаштва (један долар прихода дневно) (Ravallion and Chen, 2007, према: Knight and Gunatilaka, 2011). Од 90-их у наредне две деценије, Кина је, почевши са веома ниским БДП-ом, остварила највиши раст икад забележен, и то од најмање 8% годишње, чиме је он четворостручен. Техничка средства у домаћинствима, попут фрижидера или машина за прање веша, иако су 1990. били веома ретки, у градским подручјима су постали веома честа појава, на пример, телевизора је након две деценије било у просеку бар један по домаћинству; скоро десетина домаћинстава поседовала је и аутомобил (а Кина постала и највећи светски произвођач аутомобила); ипак, према резултатима који потичу из чак шест истраживања, у том периоду задовољство животом у Кини је благо опало (према: Easterlin, 2012; 2013a). Тако, према подацима *World Values Survey*, задовољство животом је опадало од 1990. до периода између 2000. и 2005. године, када је благо почело да расте, али недовољно да би се достигао ниво из 1990. Према другим изворима података, задовољство животом је било веће пре 2000. него након тога, при чему је у периоду иза 2005. забележен раст. Иначе такав, U-облик задовољства животом кроз време, карактеристичан је и за друге транзиционе земље. Углавном, једно од објашњења које се тиче саме Кине се може наћи у томе што је 1990. године била висока стопа запослености, и постојала је широка мрежа социјалне сигурности, радницима у градским подручјима је била гарантована доживотна позиција и повезане користи, које су укључивале субвенционисану храну, становање, здравствену заштиту, бригу о деци и пензије, као и запослење за одраслу децу (ibid.). Оно што је кључно је да, иако је током транзиционог периода свим приходовним групама становништва порастао ниво прихода, дошло је до наглог увећања приходовних неједнакости. Оне су биле повезане са растућим разликама између градских и сеоских подручја, унутар градских и сеоских подручја, и значајног увећања незапослености унутар градова. Док је највишој приходовној групи значајно порасло задовољство приходима, најнижој је знатно опало. Исто важи и за задовољство животом, у погледу кога се Кина током транзиције померила од једне од највише, до једне од најмање егалитарних земаља. Користи транзиционих процеса су се прелиле у више приходовне и образовне групе, тако да се задовољство животом унутар њих у великој мери повећало, док је унутар нижих група у великој мери опало. Конкретније, 1990. године удео оних који су на десетостепеној скали сматрали да су задовољни животом у износу од 7 или преко је био сличан у горњој приходовној трећини становништва (68%), као у доњој трећини (65%). До 2007. тај удео међу првима је био 71%, а код потоњих 42%, што је било сличног обрасца као у другим транзиционим земљама (ibid.). Сакс (Saks, 2014) наводи још два негативна ефекта интензивног кинеског раста: први је масовно растурање породица на селу услед веома изражених миграција ка граду; други је уништење животне средине, при чему се првенствено мисли на загађење, и то у толикој мери да долази до масовног обољевања и превремене смрти (нарочито услед срчаних и плућних болести, као и од možданог удара и канцера).

ових података из 155 земаља, које обухватају преко 95% светске популације и све нивое економског развоја, Стивенсонова и Вулферс су још једном показали да је градијент приходи-благостање сличан у случају сиромашнијих и богатијих земаља, као и како унутар земаља, тако и између земаља. Између БДП-а по становнику и задовољства животом постоји крос-секциона позитивна корелација од 0,79, при чему, дакле, не постоји никаква тачка засићења на логаритамској скали БДП-а. Другим речима, постоји опадајућа маргинална корисност БДП-а по субјективно благостање, али ако и постоји тачка засићења, до ње се још није стигло. На слично указују и подаци *World Values Survey*, *Pew Global Attitudes Survey*, и *International Social Survey Program* (ibid.).

Најзад, још један Истерлинов чланак објављен је исте године (Easterlin, 2013а). Како он ту наводи, интернационалне крос-секционе регресије БДП-а по глави становника су одавно широко распрострањене, у смислу приказа повезаности БДП-а по становнику са другим економским, социјалним, и политичким варијаблама, а што се готово увек тумачи као евиденција узрочног утицаја економског раста на друге варијабле. Међутим, ту по среди, заправо, сматра Истерлин, могу бити слични обрасци историјског искуства, односно постоје тзв. земље-лидери, које су прве отпочеле са интензивним економским растом, али и прогресом у другим пољима, и земље-пратиоци, које су њих следиле по сличним обрасцима. Крупне друштвене промене које су се одиграле последњих неколико векова – раст животног стандарда, очекиваног трајања живота, универзалног образовања, политичке демократије, женских права итд. – су свака имале свој низ узрока, и, као резултат, јединствен почетак и јединствену стопу географског ширења. Пре њих су све земље биле близу једна друге (посматрано према свакој од ових појава), у приближно сличним околностима. Ако се претпостави да је географски образац ширења истоветан за сваки аспект побољшања услова, то јест, да иста група земаља прва има старт, а земље-пратиоци у различитим деловима света прате сличним географским обрасцем, резултат би био статистички значајна интернационална крос-секциона повезаност између различитих варијабли, али која је привидна, с обзиром на то да оне нису узрочно повезане.

На пример, за скок очекиваног трајања живота, Истерлин сматра заслужним напредак у знањима и технологијама везаним за здравље, који је углавном текао у

три фазе – прву су обележиле нове методе превенције ширења болести, на половини деветнаестог века – тзв. санитарна револуција подразумевала је чишћење градова помоћу чистијих водовода, чистије одлагање отпадних вода, асфалтирање улица, едукацију о личној хигијени итд; другу фаза започету око 1890-их, означена је увођењем вакцина намењених превенцији одређених инфективних болести; трећа фаза с почетка 1930-их, односила се на развој нових лекова (антимикроба) против инфективних болести. Сваки од ових напредака је, сматра Истерлин, прилично различит од нових технологија „индустријских револуција” заслужних за раст БДП-а. На пример, ако би се заиста раст БДП-а могао сматрати узроком побољшања здравствених технологија, мање развијене земље у двадесетом веку не би могле остварити програме јавног здравља без значајне помоћи са стране – а која је у просеку заправо износила тек нешто мање од 3% (Preston, 1980, према: *ibid.*).⁷²

И други аутори су се бавили могућом привидношћу крос-секционе корелације између нивоа економског развоја и субјективног благостања унутар земаља. У једном веома цитираном чланку, Вилијам Истерли (William Easterly) (Easterly, 1999), наводи да иако највећи број индикатора благостања заиста јесте у просеку својственији богатијим друштвима, када се сумира 81 индикатор квалитета живота током година 1960., 1970., 1980., и 1990. унутар великог броја земаља, ове корелације су највећим делом привидне – БДП по глави има утицај на квалитет живота који је значајан, позитиван и важнији него други фактори невезани за раст у само 6 до 32 случаја (у зависности од технике обраде података).⁷³ У основи корелације између БДП-а и благостања може бити велики број других фактора као

---

⁷² На пример, Кени (Kenny, 2012a) пише да чак и у најсиромашнијим друштвима ресурси нису нити једини, нити најбитнији фактор који објашњава квалитет здравља. Вакцинација, квалитетнија хигијена, мреже за кревете, орална рехидратација, лекови против маларије, и антибиотици, који могу спречити или искоренити болести одговорне за високу стопу смртности деце у развијеном свету су јефтине и све приступачније. На пример, вакцина против упале плућа, која је најзаслужнија за смртност деце испод пет година старости, кошта само три и по долара по дози. Побољшање здравствених услова у неразвијеним земљама дакле би требало да је повезано са њиховим економским растом – истраживање у 45 неразвијених земаља је показало да преваленција болести слабо објашњава смртност деце, а да, рецимо, едукација родитеља о здрављу детета смањује морталитет деце за трећину (Boone and Zhan, 2006, према: *ibid.*). Слична објашњења у: Casabonne and Kenny, 2011; Kenny, 2009.

⁷³ Може се поменути и Истерлијева (Easterly, *ibid.*) напомена да промене квалитета живота у datoј земљи могу много више зависити од глобалног БДП-а, него од БДП-а те земље. Овај аутор се, иначе, такође бави побољшањем здравствених услова на глобалном нивоу, и наводи да повећање очекиваног трајања живота као резултат продора антибиотика може бити повезан са растом глобалног БДП-а.

што су већи степен стабилности (нарочито политичке), демократичности, слободе, људских права, једнакости итд. (Diener and Biswas-Diener, 2002).

Климатски услови такође могу бити један од фактора који подижу и БДП, и осећај среће међу становништвом (Stevenson and Wolfers, 2008).⁷⁴ Међутим, поједини аутори, и у релативно скорашњим истраживањима, на основу позитивине крос-секционе корелације између БДП-а и субјективног благостања, неосновано износе закључке о њиховој међусобној узрочној повезаности (нпр. Inglehart et al., 2008; Deaton, 2008; Guriev and Zhuravskaya, 2009). Дакле, иако се аутори углавном слажу да крос-секциона повезаност постоји, и даље се у великој мери споре у вези са тим да ли је она и узрочна.

Исто тако, у литератури постоје и неслагања у вези са тим где се налази тачка засићења након које економски раст и субјективно благостање више нису повезани, као и око тога да ли та тачка уопште постоји. Што се тиче потоњег, ту је верзија Истерлиновог парадокса која би се условно могла назвати *тврда* верзија парадокса, према којој, повезаност не важи ни за мање, ни за више развијене земље, као што су указивали, видели смо, на пример Истерлин и Савангфа (Easterlin and Sawangfa, 2010).⁷⁵ Ту је, могло би се рећи, и *блага*, односно *модификована* (јер одступа од Истерлинове првобитне формулације) верзија парадокса, према којој повезаност две варијабле постоји до одређене границе, на пример, до нивоа до којег основне потребе становништва унутар земље нису задовољене, након којег она више не постоји (нпр. Di Tella and MacCulloch, 2010). Присталице овог становишта позивају се на Масловљеву хијерархију потреба, која се врло често користи при објашњењима јаче повезаности економског развоја са субјективним благостањем на нижим нивоима развоја, као и за опадајућу маргиналну корисност економског раста по субјективно благостање. Ове верзије парадокса, дакле, супротстављене су становишту према којем економски раст јесте повезан са растом субјективног благостања како у неразвијеним, тако и у развијеним земљама. У прилог таквог становишта идуона истраживања о којима је било речи (нпр. Stevenson and Wolfers, 2008; 2013; Deaton 2008), а која су указала на то да је повезаност између БДП-а и субјективног благостања лог-линеарна али

---

⁷⁴ Кени (Kenney, 1999, према: Stevenson and Wolfers, 2008) пише и о обрнутом смеру утицаја, од среће ка приходима (ibid.).

⁷⁵ B. Lien et al., 2016.

тако да не постоји тачка засићења од које се губи њихова повезаност, и самим тим, довела у питање и *благу* и *тврду* верзију Истерлиновог парадокса.

Генерално, аутори који бране *модификовану* верзију парадокса сматрају да је субјективно благостање „зависно од испуњења урођених људских *потреба*, пре него од испуњења друштвено конструисаних *жеља*” (Veenhoven, 2014a: 4293). Према овом гледишту, дакле, приходи су најјачег утицаја на субјективно благостање када омогућавају да се задовоље основне биолошке поребе. На вишим нивоима, углавном повезаним са нематеријалним, свака додатна јединица прихода има све мањег ефекта на субјективно благостање (ако се претпостави постојање узрочног односа) (нпр. Layard et al., 2008).^{76,77} Оваква врста објашњења, која се, дакле, може применити само на економски развијене земље, назива се хијерархијским објашњењем (Drakopoulos, 2008). Дакле, услед закона опадајуће маргиналне корисности, када су основне потребе припадника одређеног друштва задовољене, материјални аспекти постају све мање битна детерминанта задовољства животом (Oishi et al., 2008, Proto and Rustichini, 2013). Један од доказа за то може бити тај што, на пример, подаци из Латинске Америке показују да су, контролишући апсолутне приходе, сиромашни много нижег субјективног благостања због релативног сиромаштва, него што су богати вишег субјективног благостања због свог релативног богатства (Graham and Felton, 2004, према: Kenny, 2006).

Хауел (Howell) и Хауел (Howell) (Howel and Howel, 2008) наводе још неколико доказа у прилог томе. Прво, када је у питању крос-секциона повезаност између економског положаја и субјективног благостања унутар било мање, било више развијених земаља, код узорака сачињених од сиромашнијих појединаца који живе на или око граници задовољења основних потреба, добија се јака позитивна повезаност, док се помоћу узорака које чине испитаници релативно вишег

---

⁷⁶ У прилог томе иде и једно истраживање Динера и сарадника (Diener et al., 1985), у којем је показано да су се најбогатији становници САД-а са *Forbes*-ове листе 1984. године (њих 100 од укупно 400 са листе) осећали у просеку само незнатно срећније од просечно богатих испитаника, а 37% њих се чак осећало и мање срећним у односу на ове из контролне групе.

⁷⁷ Позитивна корелација између висине прихода и субјективног благостања може такође бити привидна услед стабилних индивидуалних разлика, као што су црте личности. На пример, екстраверзија и неуротицизам, у великој мери одређују и ниво субјективног благостања, и професионална постигнућа, која такође корелирају са приходима; осим тога, материјални циљеви и вредности могу имати различит ефекат на ове варијабле у зависности од тога да ли је за датог појединца материјално уопште битно или није (Luhmann et al., 2011.).

економског положаја, добија знатно слабија повезаност. Дакле, први од њих имају, са једне стране, знатно мању могућност задовољења основних потреба и, са друге стране, највећу вероватноћу раста субјективног благостања са растом прихода или богатства. Друго, појединци који имају тешкоћа у задовољавању основних потреба просто имају релативно знатно нижи ниво субјективног благостања. Треће, сиромашнији из мање развијених земаља одређују субјективно благостање у односу на могућност испуњења основних потреба, а богатији унутар истих земаља у односу на задовољење потреба вишег реда, односно нематеријалних.⁷⁸ У једном крос-секционом истраживању 39 земаља (Diener et al., 1995, према: *ibid.*), указано је на позитивну повезаност између просечног нивоа субјективног благостања и степена до којег су основне потребе већине становништва задовољене. Бити сиромашан у неразвијеној земљи је веома различито него у развијеној. На пример, Смит (Smith, 2003, према: Howell and Howell, *ibid.*) је показао да су сиромашни Американци знатно вишег нивоа субјективног благостања него сиромашни из бившег Совјетског Савеза, чак и када се контролише неколико социодемографских варијабли.

Хауел и Хауел (Howell and Howell, *ibid.*) су, иначе, сумирали резултате 56 различитих истраживања, која укупно садрже податке из 111 независних узорака из 54 земље у развоју, након чега су закључили да је корелација између висине прихода и субјективног благостања најјача у нископриходовним (0,28), а најслабија у високоприходовним земљама у развоју (0,10). Слично је открио и Фенхофен (Veenhoven, 1991), испитујући корелацију између задовољства животом и прихода унутар земаља, а нешто касније и Динер и Динерова (Diener) (Diener and Diener, 1995).

Иако постоји слагање око крос-секционе повезаности између нивоа економске развијености и просечног субјективног благостања, као и око тога да је та повезаност криволинијског типа, како је поменуто, велика су спорења у вези са тим на којем нивоу економског развоја се налази тачка засићења након које се повезаност губи. У истраживањима у којима се тачка засићења проналази, то је најчешће на нивоу између 8.000 и 25.000 америчких долара, мада такође постоје у

---

⁷⁸ Мета-анализа двадесет и пет студија указује да је повезаност између висине прихода и субјективног благостања просечно јача унутар узорака коју чине испитаници нижих прихода (0,26) него виших (0,14) (Cummins 2000, према: *ibid.*).

великој мери другачији налази. Како је поменуто, често заступана теза је да је висина БДП-а веома битна за субјективно благостање док биолошке потребе становништва нису задовољене, и да они након тога престају да корелирају (нпр. Di Tella and MacCulloch, 2010; Diener and Seligman, 2004). Према Кенију (Kenny, 1999a), рецимо, у Јапану је просечан осећај среће престао да расте већ на висини БДП-а по становнику од око 2.436 долара, мада је према једном од истраживања из 1975. које он наводи (не наводећи тачно које је то), та веза била изгубљена већ на износу од око 1.000 долара по глави становника. Са овиме се не би сложили Динер и Динер (Diener and Diener, 1995), као ни и Инграм (Ingram) (Ingram, 1992, према: Kenny, 1999a) према којима је пуко задовољење основних потреба становништва (у индекс основних потреба уврстили су приступ бактериолошки исправној води, стопу смртности одојчади, очекивану дужину живота при рођењу, санитарне погодности и просечан дневни унос калорија) значајно повезано са БДП-ом по становнику до његовог износа од око 4.000 долара – то је граница која раздваја „друштва опстанка” и „модерна друштва” (Inglehart et al., 2009, према: Clark and Senik, 2010). Даље, према Ди Тељи и сарадницима (Di Tella et al., 2003) граница је негде између 10.000 и 15.000 долара, а према Фреју и Штуцеру (Frey and Stutzer, 2002), и Дановену (Dopovan) и сарадницима (Dopovan et al., 2002) на износу око 10.000 долара. Резултати Инглхарта и Клингемана (Klingemann) (Inglehart and Klingemann, 2000) упућују на границу од 13.000 долара. Најзад, према Лејерду (Layard, 2003c) граница повезаности са осећајем среће је на око 15.000 долара БДП-а по становнику, мада је у његовим каснијим истраживањима (Layard, 2006; 2008) она на око 20.000 долара. Међутим, осим што су ове процене међусобно веома различите, проблем са њима је што су одређиване произвољно, на основу графичких приказа повезаности две варијабле, без провере њихових јачина и статистичких значајности.

Интересантне налазе добили су и Прото (Proto) и Рустикини (Rustichini) (Proto and Rustichini, 2013). Обрађујући податке о задовољству животом из *World Values Survey* они су установили да поменута веза опада након износа БДП-а по становнику од 15.000 америчких долара вредности из 2005. Вероватноћа да ће појединац бити веома задовољан својим животом је преко 12% нижа у земљама које имају испод 5.160 долара БДП-а по глави него у земљама са 15.000 долара; а у

земаљама са БДП-ом становнику од преко 17.000 долара вероватноћа се мења у обиму од максимално 2%. Ови резултати, дакле, иду у прилог *модификованој* верзији парадокса. Међутим, они наговештавају и да би помињана Золотасова теза могла бити ваљана, јер након износа БДП-а по глави од око 30.000 долара, повезаност са субјективним благостањем постаје чак и благо негативна – што аутори објашњавају тиме да уз веома високе приходе иду и још веће аспирације, чије неиспуњавање утиче на смањење задовољства животом. Овај ефекат је нарочито јак код појединаца који имају високе скорове неуротицизма, као што су ови аутори показали у једном каснијем истраживању (Proto and Rustichini, 2015).

На основу досад изложеног, јасно се може закључити да највећи број досадашњих истраживања међусобне повезаности економског раста и промена субјективног благостања даје веома неконзистентне резултате. Истраживања се разликују у одабраним индикаторима једне и друге варијабле, мерењу њихових промена, дужинама посматраних временских серија, броју, и типу економске развијености земаља које су укључене у узорке, техникама статистичке анализе, итд. Као један од битних фактора који утиче на то да резултати великог броја досадашњих истраживања буду међусобно неконзистентни могу се додати и промене нивоа аспирација како земље прелазе из фазе земаља у развоју до развијене земље (Graham, 2011), што је уједно, како ће у каснијем делу бити показано, једна од кључних ствари за разумевање Истерлиновог парадокса.

У наредном поглављу биће речи о најчешћим могућим објашњењима Истерлиновог парадокса. Иначе, када је реч о супротстављеном становишту („Истерлинова илузија”), да економски раст и промене субјективног благостања јесу повезани, односно, да је у развијенијим друштвима просто већи ниво субјективног благостања него у мање развијеним и да ту нема никаквог парадокса – на његова објашњења нема потребе подробније се освртати. Она се црпе из класичне економске теорије. Наводно, јасно је да се у просеку богатији људи осећају срећнијим него сиромашнији, и да се популације богатијих земаља просто осећају срећније, из чега следе и практичне импликације које подразумевају да чак и веома развијене земље треба да теже још већем расту. Аутори који бране овакву тезу то најчешће чине, прво, на основу тога што на индивидуалном нивоу постоји позитивна корелација између богатства и субјективног благостања, па је то

логично и када су земље у питању, и друго, на основу тога што је велики број пута на нивоу група земаља откривана позитивна крос-секциона повезаност две варијабле, па се чини логичним очекивати да су оне повезане и кроз време. Наведене врсте објашњења, како је поменуто, у великој мери се просто заснивају на здраворазумском принципу према којем је свако увећање прихода нужно позитивни, те неће бити подробнијег осврта на њих, за разлику од теорија које се користе у сврху објашњења Истерлиновог парадокса, чије представљање следи. Међутим, ту су и налази који упућују на неваљаност појединих објашњења парадокса а која се заснивају на симултаним поништавајућим ефектима раста, о чему ће, пак, бити речи у наредном поглављу.

4. Објашњења Истерлиновог парадокса

Аутори који бране Истерлинову тезу, најчешће објашњавају парадокс помоћу неколико принципа и теорија. То су хипотеза релативног дохотка и теорија релативне депривације, затим теорија хедонистичке адаптације, односно *set-point* теорија, теорија нивоа аспирација, а ту су и симултани поништавајући ефекти, који по правилу иду уз економски раст. Поједини од ових принципа и теорија, иако се могу међусобно раздвојити на овај начин, у великој мери су повезани и међузависни, као што ће се даље показати.

4.1. Хипотеза релативног дохотка и теорија релативне депривације

Можда најчешће објашњење Истерлиновог парадокса лежи у хипотези релативног дохотка, економисте Џејмса Дизенберија (James Duesenberry);⁷⁹ на њу

---

⁷⁹ Дизенбери је сматрао да појединчева корисност произилази из његовог нивоа потрошње у односу или у поређењу са потрошњом других. Још у 18. веку Смит и Ћеновези су већ давали на значају социјалној димензији потрошње, а при крају 19. века Веблен, и у другој половини 20. века Скитовски, Хирш, и Френк (Bruni and Porta, 2007). Како Триг (Trigg) (Trigg, 2001) објашњава, Веблен развија теорију према којој су преференце одређене у односу на позиције других појединаца у друштвеној хијерархији, што је у контрасту са неокласичном идејом максимизације индивидуалне корисности. Према његовој теорији упадљиве потрошње, појединци имитирају

се позива веома велики број аутора (према: Bruni, 2007).⁸⁰ Према овој хипотези, корисност коју појединац црпи из одређеног нивоа потрошње је зависна од релативне магнитуде потрошње унутар друштва, пре него од апсолутног нивоа (Koçkesen, 2008).⁸¹ Тачније, унутар друштвене заједнице у сваком тренутку постоји „потрошачка норма” прихода или богатства, која представља референтни стандард у самопроцењивању свих припадника тог друштва – они испод те норме углавном осећају мање задовољство, а они изнад веће.⁸² Ова норма тежи да иде навише како општи ниво потрошње расте. Тако, увећање прихода било ког појединца може увећати његово благостање, али ако порасту свачији приходи осећај благостања ће остати непромењен. Ово значи и да ако приходи расту само једном мањем делу припадника друштва у односу на остале, потоњима ће

обрасце потрошње других који су на вишим позицијама унутар хијерархије. Упадљива потошња је најважнија детерминанта понашања потрошача, не само богатих, већ и оних из свих других класа – припадници сваке од класа опонашају обрасце потрошње припадника класе изнад њих, чиме се дистанцирају односно разликују од припадника класе којој припадају. Триг додаје да се теорија упадљиве потрошње заснива на развоју доколичарске класе, чији се припадници не баве радом већ усвајају вишак који прозиведу они који раде. Када друштва почну са производњом вишка, веза између приватног власништва и статуса постаје све битнија – поседовање власништва значи поседовање статуса, поноса и поштовања. При томе, наслеђено богатство, како је на већој дистанци од радних образаца понашања, носи још већи статус него оно добијено сопственим напором. Овде је кључно да статус произилази из судова других о позицији појединца, и да би се он установио мора се другима указати на то колико се поседује, или обимним доколичарским активностима или раскошном потрошњом (губљење времена или бацање добара) (ibid.). У теорији је познат и тзв. Вебленов ефекат – раст тражње за добром услед његове релативне скупоће. Према речима једног менаџера: „Наши купци не желе да плаћају мање. Ако бисмо преполовили цену наших производа, удвостручили бисмо нашу продају за наредних шест месеци, а онда не бисмо продавали ништа” (према: Bagwell and Bernheim, 1996: 349). Осим Вебленовог ефекта, Лајбенштајн (Leibenstein) (Leibenstein, 1950) додатно разликује и тзв. ефекат хватања у коло, који подразумева повећање тражње за неким добром услед чињенице да други конзумирају исто, као и ефекат сноба, који подразумева смањење тражње за добром услед тога што други исто конзумирају. У вези са тим је и Френкова (Frank, 1985) разлика између позиционих добара, чија је корисност битна искључиво као релативна у односу на друге, и непозиционих, у којем је апсолутна корисност доминантна. Сродним идејама Скитовског и Хирша ће касније бити посвећена пажња.

⁸⁰ Мада традиционално изучавање субјективног благостања није нешто на шта савремени економисти посебно обраћају пажњу, то није случај и са, релативно новијом Дизенберијевом идејом, као ни са америчком институционалном традицијом од Веблена (Veblen) до Галбрајта (према: Bruni and Porta, 2007).

⁸¹ По узору на тзв. хедонистичку покретну траку (о којој ће бити речи), Фреј и Штуцер (Frey and Stutzer, 2016) овај процес називају позиционом покретном траком, а Бруни и Порта (Bruni and Porta, 2007: xxiv) социјалном покретном траком. Потоњи аутори објашњавају да се поред прихода и потрошње појединца, крећу и приходи и потрошња других, који посредно утичу на тог појединца. На пример, куповина аутомобила мањег квалитета од просека значи и већу могућност смртног исхода у случају саобраћајне несреће; куповина јефтине одеће за разговор за посао у односу на просек значи већи ризик од недобијања најбољег могућег запослења итд. (ibid.).

⁸² Дизенбери (Duesenberry, 1949) је зато сковао појам „демонстрацијског ефекта” – свест о нивоу и обрасцима потрошње других може појединца чинити несрећним са својим (нижим) нивоом потрошње, и што ће изазвати њихову мотивацију за увећањем свог нивоа.

релативна (а самим тим и апсолутна) корисност бити мања.

Једна Марксова (Marx) метафора се у литератури често наводи као пример који илуструје ову појаву: „Једна кућа, била она велика или мала, задовољава све друштвене захтеве у погледу стана докле год су и околне куће мале. Али кад се поред мале куће подигне палата, мала кућа постаје колиба. Мала кућа потврђује сада њен сопственик може да има само мале или никакве захтеве; може се она у току цивилизације подизати увис колико хоће, ако суседна палата буде подизана у истој или чак већој размери, становник релативно мале куће осећаће се све неугодније, све незадовољнији, све више притешњен међу своја четири зида” (Marks, 2006: 50). Слично, Мил (Mill) (према: Graham and Pettinato, 2002: 100) је писао да „људи не желе само да буду богати, већ да буду богатији од других људи.” На другом месту, пак, Маркс (Marks, *ibid.*: 51) је писао: „Нашим потребама и уживањима извор је у друштву; ми их зато и меримо према друштву; ми их не меримо према предметима којим се подмирују. А како су потребе и уживања друштвене природе, они су релативни.”^{83,84} И Полањи (Polanyi) је, између осталих, истицао улогу релативних разлика у богатству (према: Griffin, 1988).⁸⁵

Клаудија Сеник (Claudia Senik) (Senik, 2009) тврди да иако је појам релативног прихода у великој мери заступљен у литератури у друштвеним наукама, нема много резултата који јасно указују на то са ким конкретно људи праве приходовна поређења.^{86,87} Велика међународна истраживања најчешће не садрже директна питања о томе ко су те групе, па истраживачи често морају то сами да претпоставе. Поједини аутори претпостављају да су то суседи или слични људи из окружења (при чему се и само окружење различито тумачи), поједини дефинишу

---

⁸³ Како је за *New York Times* изјавио један седамнаестогодишњак „Волим кад могу да погледам са висине у други ауто и осмехнем се тако да то значи: ‘Већи сам од тебе’. То чини да се осећам моћним” (Bradsher, 2000).

⁸⁴ Још корисних примера у: Frank, 2012.

⁸⁵ За критику оваквог схватања в. Veenhoven, 2008.

⁸⁶ Ова ауторка разликује два типа компарација. Прве су спољашње, односно компарације са релевантним особама, као што су бивши вршњаци из школског одељења, колеге, суседи, родитељи, итсл. Други тип су унутрашње компарације, које укључују аспирације и динамичка поређења са својим стањима у различитим тачкама времена. У поменутом истраживању, Сеникова је утврдила да осим што поређења утичу на субјективно благостање по себи, унутрашње компарације су релативно већег ефекта.

⁸⁷ Референтна група, конкретно, може укључивати све припаднике датог друштва или неку подгрупу, као што су појединци из суседства или, рецимо, истог нивоа образовања (Ferrer-i-Carbonell, 2005), или било које појединне или групе са којом је појединац у одређеном директном или индиректном односу (Merton and Rossi, 1950, према: Åberg-Yngve et al., 2003).

референтне групе као сачињене од појединаца са којима се имају свакодневне интеракције, као што су чланови породице или пријатељи (McBride, 2001); за поједине ауторе, нарочито када је у питању задовољство животом, референтне групе чине колеге или сарадници на послу (Cappelli and Sherer, 1988; Clark and Oswald, 1996; Brown et al., 2008; Senik, 2004; 2008). У САД, на пример, испитаници изјављују да су им најбитније референтне групе пријатељи (28,2%), сарадници на послу (22,1%), рођаци (12,1%), остали исте религиозне припадности (11,4%), остали истог занимања (8.9%), и само у 2.2% случајева суседи; за одређивање референтне групе најбитнији су класна припадност, степен образовања, висина прихода, занимање, и пол (Schor, 1999, према: Åberg-Yngve et al., 2003). Слично је закључио и МекБрајд (McBride) (McBride, *ibid.*).

Меленберг (Melenberg) (Melenberg, 1992, према: Senik, 2009) је користио податке из *Dutch Socio-Economic Panel*, и утврдио да се приходовне аспирације појединаца увећавају са приходима њихове социјалне мреже (у које спадају они са којима се често среће). У складу са тим, Најт (Knight) и сарадници (Knight et al., 2009) су истражујући које су главне поредбене групе за становнике руралне Кине, установили да су за 68% испитаника оне сачињене од суседа и осталих становника из њиховог села.⁸⁸

Осим Дизенберијеве теорије, за разумевање овог типа објашњења Истерлиновог парадокса, битно је поменути и неколико сродних теорија – Фестингерову (Festinger) теорију социјалне компарације и Штоферову (Stouffer) теорију релативне депривације. Социјални психолог Фестингер је први формулисао теорију социјалне компарације (Festinger, 1954), и вероватно први емпиријски утврдио да појединци оцењују своје ставове и могућности у поређењу са ставовима и могућностима других, као и то да ова тенденција опада како расте степен разлике између ставова, а нарочито оних који се перципирају као релевантни (Festinger, 1954b, према: Suls and Wheeler, 2000). Поред тога је откривено да појединци пре врше поређења са неким кога перципирају изнад себе, него испод (Wheeler, 1962), и са онима за које сматрају да су им блиски по особинама или ставовима (Goethals and Darley, 1977, према: Goethals and Klein,

---

⁸⁸ Када се пореде више и мање развијене земље, показало се да нема већих разлика када је у питању утицај компарације на субјективно благостање (Graham, 2004, према: Kenny, 2006).

2000).

Нешто разрађенији вид ове теорије пружио је Ален Пардуци (Allen Parducci) својом теоријом домета-фреквенције (*Range-Frequency Theory*). Помоћу лабораторијских експеримената (Parducci, 1968; 1995, према: Hagerty, 2000) он је утврдио да приликом приходовних компарација појединци формирају евалуације на основу просека тзв. принципа домета (са појединцима највиших и најнижих прихода) и тзв. принципа фреквенције (са свима у заједници). На тако добијеној кривој дистрибуције прихода, са њеним издуживањем нагоре, субјективно благостање опада, а са растом асиметричности тако да се предњи крај криве сужава, субјективно благостање расте (јер то значи више људи са релативно мањим приходима), и обрнуто.⁸⁹

У циљу преиспитивања теорије домета-фреквенције, односно како дистрибуција прихода утиче на субјективно благостање, Хегерти (ibid.) је спровео две студије. У првој, на узорку од преко 7.000 одраслих становника САД из више од 300 различитих насељених подручја, показао је да на субјективно благостање појединчеви апсолутни приходи имају највећег ефекта, што, међутим, не значи и невалидност Пардуцијеве теорије, јер се показало и да за појединце датог нивоа прихода, померање врха криве дистрибуције прихода ка вишим нивоима заиста има негативног ефекта на просечно субјективно благостање. Супротно томе, показало се и да просечна висина прихода у заједници не утиче на просечно субјективно благостање.

У другом истраживању, Хегерти је пратио двадесетпетогодишње трендове субјективног благостања и дистрибуције прихода унутар осам земаља. Ту се показало да је Пардуцијева теорија делимично ваљана, у том смислу што је позитивна накривљеност криве била повезана са нижим просечним субјективним благостањем, али и нижи крај дистрибуције није имао никаквог ефекта по субјективно благостање.

---

⁸⁹ Још једно истраживање то показује (Smith, Diener, and Wedell, 1989, према: Hagerty, ibid.). Од испитаника је тражено да на замишљеном запослењу оцене своје задовољство напојницама, при чему су свакоме показиване вредности њихових, као и напојница осталих. Дистрибуција напојница је варијала тако да буде како позитивно, тако и негативно искривљена. Показало се да задовољство испитаника висином напојница у великој мери зависно од најпојница других, и то не само од домета дистрибуције, већ и од фреквенције. Конкретније, када се контролишу апсолутни износи, задовољство је било највише са позитивно накривљеном дистрибуцијом (када други добијају напојнице што ближе дну криве).

Теорија социјалне компарације је у тесној вези са теоријом релативне депривације. Релативна депривација се односи на процену неповољности положаја у којем се налази субјект у односу на одређени релевантни стандард, што код њега узрокује осећања љутње и озлојеђености (Pettigrew, 2015). Термин релативна депривација први су употребили Штофер и сарадници (Stouffer et al., 1949), који су и емпиријски показали да је осећај задовољства односно незадовољства нечијим околностима завистан пре од субјективних стандарда у вези са околностима релевантних особа, него од објективног стања (према: Olson and Hazlewood, 1986). Дејвис (Davis) (Davis, 1959, према: *ibid.*) је релативну депривацију и релативну гратификацију (у зависности од тога да ли су нечији исходи повољнији или лошији у односу на оног који врши поређење) ограничио на поређења са сличним другим, унутар исте друштвене групе, а према Рансиму (Runciman, 1966, према: *ibid.*) исти процеси се дешавају и приликом поређења које појединац врши са својим ранијим стањима.

Поједини аутори, као што је Лејерд, процес социјалног поређења називају чак и ривалством (Layard, 2003a). Како он каже, „када је свима боље, мени треба више да бих се осећао једнако добро као пре тога” (*ibid.*: 5). Према њему, људи воде рачуна о туђим приходима исто колико и о својим; ако им приходи не расту док расту свима другима, они постају узнемирени, а ако им се приходи смањују осећаће се срећно једино ако се смањују и свима осталима, при чему се потоње може сматрати и (бар делимичним) разлогом због којег током Другог светског рата није било много економског незадовољства; исто тако, велика инфлација 70-их година у великој мери је утицала на раст незадовољства, између осталог, јер једнима су значајно порасли приходи, док су другима били константни (Ashenfelter and Layard, 1983, према: *ibid.*).

Постоји још много истраживања која су указала на значај социјалне компарације. На пример, око 50% испитаника би бирало мање реалне приходе уколико би они били већи у односу на приходе других (Solnick and Hemenway, 1998, према: Paul and Guilbert, 2013), конкретније, студенти пре бирају могућност где би они зарађивали 50.000 долара док остали зарађују 25.000, него да зарађују 100.000 док други зарађују 250.000 долара (према: Donovan and Halpern, 2002). Више од половине оних чије богатство износи између 1 и 4 милиона долара

сматрају да је богат онај који има преко 5 милиона, а само 9% њих се сматра богатим; 1990. године је просечан Американац мислио да је његових 21% сународника богато, а само пола процента је себе тако означило (према: Kenney, 2006). Кларк (Clark) и Освалд (Clark and Oswald, 1996) открили су да је задовољство послом пре одређено релативном, а не апсолутном висином прихода. Такође, што се тиче незапослености, откривено је да што је јача норма, односно друштвени притисак за запослењем, мањи је ниво задовољства животом незапослених, као и трајање незапослености (Stutzer and Lalive, 2004). У складу са тим, Кларк (Clark, 2003) је показао да немају сви користи од смањења стопе незапослености – онима који остају незапослени и након смањења стопе, додатно се смањује ниво субјективног благостања. Вајт (White) и сарадници (White et al., 2006) су открили да појединци који чешће врше социјалне компарације имају већу вероватноћу искушавања љубоморе, кривице, жаљења, да више лажу, криве друге и имају неиспуњене мотиве, али и да не постоји повезаност са самопоштовањем.

Латмер (Luttmer) (Luttmer, 2005) је користећи лонгитудиналне податке из *National Survey of Families and Households* над преко 10.000 испитаника из САД закључио да је, када се приходи држе под контролом, већи ниво прихода суседа повезан са мањим субјективним благостањем, а нарочито код оних појединаца који имају више интеракција са суседима. Конкретније, овај аутор је утврдио да увећање суседових прихода и (у сличној мери) смањење сопствених прихода имају приближно једнаког негативног ефекта на благостање. Слично томе, и подаци из *German Socio-Economic Panel* указују на то да увећање породичних прихода уз које иде идентично увећање прихода референтне групе не води у значајне промене субјективног благостања, али и да када расту приходу у односу на просечне приходе референтне групе, расте и ниво субјективног благостања (Ferrer-i-Carbonell, 2005).

Чак и када су унутарпородична поређења у питању, откривено је да што више супружник зарађује, мање је задовољство личним послом, као и да жене које имају сестре које не раде ће пре радити ако њихови мужеви зарађују мање него мужеви њихових сестара (Neumark and Postlewaite, 1998). Најзад, жене које имају сестре које раде ће пре радити ако њихови мужеви зарађују мање него мужеви њихових сестара (ibid).

Кларк и Освалд (1996) су на основу око 10.000 испитаника из 5.500 домаћинстава у Великој Британији из *British Household Panel Study* из 1991. године закључили да је задовољство послом негативно повезано са висином примања сарадника. И у случају радника у Швајцарској се показало да се задовољство платом формира на основу висине плате других појединаца унутар исте професије, али и уопште на тржишту рада (Bygren, 2004).

Према истраживању Кларка и Сеникове (Clark and Senik, 2010), приходовна поређења су бар донекле препозната као битна од стране три четвртине Европљана, најчешће се врше у односу на колеге, негативно су повезана са субјективним благостањем, и позитивно са позитивним ставом о редистрибуцији прихода. При томе, они који немају приступ интернету, мање гледају телевизију, или раде у мањим фирмама, генерално се мање пореде и дају мање на значају приходовним поређењима, а потоњи се пре пореде са пријатељима и члановима породице него са колегама на послу. Даље, степен поређења са колегама на послу расте са бројем радних сати према уговору, а они који сматрају да је битно у животу да се буде успешан и да људи препознају успехе, и они који мисле да је битно бити богат и имати новац, наравно, врше приходовна поређења у већој мери, и то углавном са својим колегама.

Теорију релативних прихода још Истерлин у чланку из 1974. користи за објашњење својих налаза (који су значили то да су, као што је било показано, приходи и субјективно благостање повезани крос-секционо унутар друштва, али не и између њих) и износи неколико доказа у прилог њене валидности. Ту је, пре свега, обиље емпиријске грађе о значају релативних прихода у оквиру многобројних економских сфера; затим, ту је и сличан концепт релативне депривације, у то време већ увелико теоријски прихваћен и емпиријски потврђен у оквиру социјалне психологије; најзад, историјске промене у дефиницији сиромаштва указују на значај релативне позиције унутар одређеног друштва. Истерлин се, осим тога, позива на налазе (Davis et al., 1972: 84, према: Easterlin, *ibid.*: 115–116) који указују на то да данас већина америчких породица живи онако како су живеле богате породице пре две стотине година, али да при томе данас просечан становник САД себе не сматра богатим – његови стандарди потрошње су другачији него пре две стотине година, а судови о томе се формирају на основу

личног искуства и околности. Исто, сматра Истерлин, важи и за просечног Индијца који живи у модерној Индији.⁹⁰

Истерлин даље наглашава да материјалне аспирације или укуси, дакле, варирају позитивно са нивоом економског развоја, а као резултат раста, искуство социјализације сваке генерације развија виши ниво потрошачког стандарда; чак и унутар једне генерације све већа доступност добара унутар домаћинства узрокује континуирани притисак ка повећању потрошачког стандарда, чиме се поништавају позитивни ефекти раста на субјективно благостање. То је, међутим, можда више повезано са растом аспирација, о чему ће касније бити више речи. На овом месту је, међутим, корисно вратити се на социјалну компарацију Истерлиновим примером који се односи на висину људи – он пише да су данашњи Американци у просеку виши него Индијци. Међутим, када би испитаници унутар обе земље одговарали на питање да ли су они сами веома високи, умерено високи, или нису високи, добила би се слична дистрибуција одговора, без обзира што се просечне висине по земљама објективно разликују – због тога што појединци примењују субјективну норму на основу личног искуства и своје околине.

---

⁹⁰ Истерлин наведено илуструје изјавама по четири испитаника из Индије и САД, преузетих од Кентрила (Cantril, 1965: 205, 206, 222, према: Easterlin, *ibid.*: 114–115); Индија: „Желим сина и парче земље пошто тренутно радим на изнајмљеној земљи. Желим да изградим своју кућу и да имам краву због млека и топљеног масла. Такође бих волео да купим мало бољу одећу за своју жену. Ако бих могао то, био бих срећан” (Тридесетпетогодишњи мушкарац, неписмен, пољопривредни радник, висине прихода око 10 долара месечно). „Желим повећање своје плате јер својом малом платом не могу да приуштим прикладну храну за своју породицу. Ако би били решени проблем са храном и одећом, онда бих био задовољан. Такође, ако би ми жена била у могућности да ради, нас двоје бисмо могли да прехранимо породицу и сигуран сам да бисмо имали срећан живот и наше бриге би ишчезле” (Тридесетогодишњи чистач улице, месечног прихода око 13 долара). „Волео бих да имам славину и водени довод у својој кући. Било би лепо увести и струју. Плата мога мужа морала би бити већа ако желимо да образујемо децу и удамо ћерку” (Четрдесетпетогодишња домаћица, прихода домаћинства око 80 долара). „Надам се да у будућности нећу оболети ни од чега. Сада кашљем. Надам се и да ћу моћи да купим бицикл. Надам се да ће деца добро учити и да ћу моћи добро да их школујем. Такође бих волео да некад имам фен или можда радио” (Четрдесетогодишњи квалификовани радник, висине прихода око 30 долара месечно). Следећи испитаници су из САД: „Ако бих могао да зарадим више новца, могао бих да нам купим нову кућу и да нам приуштим више луксуза као што је бољи намештај, нови ауто и више путовања” (Двадесетседмогодишњи квалификовани радник). „Волео бих разумну своту новца да одржавам кућу, да имам нови ауто, да имам чамац и да пошаљем сво четворо деце у приватне школе” (Тридесетпетогодишњи лабораторијски техничар). „Волео бих нов ауто. Волео бих да су ми сви рачуни плаћени и да имам новца за себе. Волео бих да играм више голф и да више ловим, такође. Волео бих да имам више времена да радим ствари које волим и да забављам своје пријатеље” (Двадесетшестогодишњи возач аутобуса). „У материјалном смислу, волео бих да обезбедим довољно прихода како би ми породица живела добро – да има праву рекреацију, да иде на камповање, да деца иду на часове музике и плеса, и да сви заједно путујемо. Тек смо купили нову кућу и очекујемо да будемо савршено задовољни њоме много наредних година” (Двадесетосмогодишњи правник).

Истоветна ситуација би била и када би се исто питање постављало унутар једног друштва у различитим временским периодима – иако су људи данас просечно виши него њихови преци, и једни и други би слично одговарали на питање о релативној висини.

Иначе, постоје још два могућа објашњења које Истерлин само наговештава (ibid.). Једно је да економски раст са собом носи и многе негативне екстерналије које су поништавајућег ефекта на раст просечног осећаја среће. Друго се заснива на томе да је моћ кључан фактор субјективног благостања – како БДП расте, не долази и до дифузије моћи на различите социоекономске слојеве, што такође утиче на стагнацију субјективног благостања.

У једном од својих каснијих чланака (Easterlin, 2005a), Истерлин пише да су социјална поређења више изражена када су материјални домени живота у питању, и то вероватно јер су нематеријални домени мање подложни јавном представљању (на пример, испитаников дисабилитет има већег ефекта по задовољство животом уколико је у већој мери примећен од стране некога кога испитаник врло добро познаје). Фенхофен (Veenhoven, 1991) тако, сматра да се општа срећа може оптимизовати једино уколико се корисности дистрибуирају на такав начин да поређења за већину грађана буду повољна – што се, на пример, може постићи спречавањем упадљиве потрошње од стране неколицине екстремно богатих.

Бекети (Becchetti) и сарадници (Becchetti et al., 2013) сматрају да се у данашње време људи много више пореде са глобалним стандардом висине прихода кога постављају богата друштва, него што се пореде са појединцима из своје околине, односно да је задовољство животом првенствено зависно од дистанце у односу на стандарде унутар најбогатијих друштава. Наиме, ова група аутора наводи да је након 80-их, према подацима *Eurobarometer*-а, унутар земаља ЕУ дошло до нарушавајућег ефекта по раст субјективног благостања, услед отпочињања поређења са најбогатијим земљама. Дакле, и земље суседи, а не само блиски појединци могу представљати референтну тачку. Осим тога, према Бекетију и сарадницима, процес глобализације доприноси томе да су поређења са најбогајим друштвима сада интензивнија и релевантнија (за шта су конкретно заслужни, на пример, развој транспорта, повећана слобода и интензитет кретања преко државних граница, односно укидање пасошких контрола и захтева за визе, затим,

успостава заједничке валуте и програма студентских размена, развој нискотарифних компанија које су смањиле цене авионских карата, и развој телекомуникационих технологија – интернета, друштвених мрежа итд.). Слично томе, и Шорова (Schor) (Schor, 1999, према: Åberg-Yngve et al., 2003) истиче значај телевизије за обликовање перцепције нормалног, па самим тим и на процес социјалне компарације.⁹¹ Лејерд (Layard, 2006) скреће пажњу да, на пример, рекламирање позитивно утиче на раст материјалних аспирација; конкретније, када се анализирају подаци из *General Social Survey* о томе како појединци перципирају своју позицију у дистрибуцији прихода, и регресија те перцепције на стварну висину прихода и дужину гледања телевизије, испада да гледање телевизије чини да се испитаници осећају сиромашнијим него што јесу, и самим тим, мање срећним.

Сакс и сарадници (Sacks et al., 2013) наводе да, без обзира на то што није у потпуности јасно да ли су референтне групе најчешће у домену државног, локалног, блиских људи, или других људи из исте социјалне класе, или демографске групе – суштина је у томе да обим до којег економски раст чини било коју од ових група бољом у истој мери колико и појединца који врши поређење, неће доћи до подизања субјективног благостања потоњег.

Овде је веома битно нагласити гледиште Динера и сарадника (Diener, Tay, and Oishi, *ibid.*) према којем, да би раст БДП-а имао икаквог утицаја на субјективно благостање, морао би резултовати увећањем животног стандарда просечног становника, а не само већ богатих слојева, као и то да, иако дугорочно економски раст вероватно значи и раст животног стандарда за већину људи, ефекти раста ће имати мањег ефекта на субјективно благостање уколико су корисности раста неједнако дистрибуиране унутар друштва.

Управо то је послужило појединим ауторима за објашњење парадокса у случају Кине (нпр. Brockmann et al., 2009).⁹² Наиме, како се корист тамошњег

---

⁹¹ Овај ефекат је још израженији код деце, због чега је, између осталог, рецимо, у Шведској забрањено рекламирање усмерено ка деци до 12 година старости (*ibid.*).

⁹² Слично већ помињаном, у периоду између 1994. и 2005. кинески реални приходи по становнику су скочили за 250%, а удео становништва Кине које се осећа врло срећно је опао са 28%, 1990. на 12% 2000. Просечно задовољство животом је на скали од 1 до 10 је опало са 7,3 на 6,5 (*ibid.*). У руралним подручјима Кине је реални приход домаћинства по глави скочио за 3,7%, а у урбаним за 5,4% (Knight and Gunatilaka, *ibid.*). Процент врло задовољних животом је опао за 15%, а делимично или потпуно незадовољних порастао. Даље, Џини коефицијент домаћинства прихода

економског раста углавном прелила у руке неколицине, већини је релативно опало задовољство финансијама иако јој је финансијски положај порастао у апсолутном смислу.⁹³ Исто се сматра објашњењем Истерлиновог парадокса и у случајевима других транзиционих земаља (Graham and Pettinato, 2002; Sanfey and Teksoz, 2005), као и у случају САД (Fischer, 2008). Са друге стране, економске флукуације по правилу диспропорционално погађају ниже слојеве (Weller et al., 2003) тако да када долази до наглог раста БДП-а, то се не мора одразити на корисност нижих слојева који чине велики део популације, док нагли пад БДП-а оставља негативног ефекта у највећој мери на исте те слојеве. На пример, у Русији је у посттранзиционом периоду долазило до раста субјективног благостања само међу онима код којих се побољшао материјални положај, док је, обрнуто, међу онима код којих је дошло до опадања материјалног положаја дошло и до смањења субјективног благостања (Graham, 2004).

Такође, самом променом референтне групе, знатно се може променити и ниво субјективног благостања – у Источној Немачкој осећај среће се смањио након 1990. иако је животни стандард порастао, јер се становништво од тада првенствено поредило са Западним Немцима⁹⁴, а не више са становништвом земаља Совјетског блока; исто тако, упркос расту просечних прихода жена и раста њихових животних могућности током друге половине прошлог века, до раста њиховог просечног осећаја среће није дошло – напротив, дошло је до пада, и то можда јер се данас оне специфичније пореде са мушкарцима него раније, и сада су само свесније јазова који, и даље постоје (Layard, 2003а).

по глави се повећао са 0,39 током 1988. године на 0,47 током 2002. године (Gustaffson et al., 2008, према: *ibid.*). Подаци из *China Household Income Project* (из 1988. затим, из 1995. и из 2002. године), указују на то да, пошто је ниво прихода референтних група растао, пад релативних прихода је утицао на смањење субјективног благостања. За становнике руралних подручја, како је било поменуто, референтну групу углавном чине познаници и пријатељи из истог села, затим, за људе у градовима, то су познаници и пријатељи у оквиру истог града, а за оне који путују са села у градове на посао, то су такође људи који живе у градовима (Knight and Gunatilaka, *ibid.*).

⁹³ На то се додаје чињеница да је са одмицањем транзиције задовољство финансијама постајало много значајније за укупно задовољство животом, јер су политичка лојалност или породичне везе постајали све мање значајни за задовољење потреба, у односу на поседовање новца (*ibid.*).

⁹⁴ Пад Берлинског зида је био праћен растом субјективног благостања у целој Немачкој, међутим, убрзо је дошло до његовог сплашњавања – средовечни Источни Немци су се суочили са урушавањем тржишта рада, и почели су се поредити са Западним Немцима (Diewald et al., 1996, према: Brockmann, 2009). Као порески обвезници, Западни Немци су морали сносити велике трошкове рецесије коју је Источна Немачка донела са собом (*ibid.*).

Ово је битно за Истерлинов парадокс с обзиром да је можда један од кључних приговора који се упућује БДП-у као мери благостања везан за изразито неравномерну дистрибуцију корисности добијених услед његовог раста и да те разлике, штавише, временом постају све веће (Fischer, 2008).⁹⁵ Раст БДП-а може да произађе из раста прихода богатих група у друштву, а да се приходи нижих слојева у највећој мери не промене – он не доводи нужно до смањења сиромаштва или до ширег социјалног и економског развоја. Напротив, економски раст лако може довести до опадања задовољства положајем припадника нижих слојева и њихове депривације (док мањини апсолутни и релативни положај расту). То је нарочито битно уколико се има у виду са једне стране, већ поменуто, да ако само мањем делу расту приходи то већ негативно утиче на остале због њиховог лошијег релативног положаја, а са друге стране, да је последњих деценија изражен раст неједнакости у развијеним друштвима (Alesina et al., 2004).⁹⁶ Слично томе, Галбрајт (Galbraith) је писао да економски раст не значи нужно и раст јавних добара, што је и показао на примеру САД 50-их година прошлог века (Galbraith, 1958, према: Easterly, 1999).

У том смислу може се истаћи случај САД. Према подацима из 2014. године, домаћинства средњег дохотка (чији се приходи рангирају између две трећине просечног прихода и дуплог просечног прихода – тада отприлике између 42.000 до 125.000 долара), по први пут у последње четири деценије су обухватала мање од половине популације (у поређењу са 61% крајем шездесетих) (Wilson, 2016). Према истом извору, у међувремену, ниже класе су се прошириле тако да чине нешто испод трећине популације, а више такође прошириле, и сад чине нешто преко петине.⁹⁷ Поред тога, анализа прихода у Америци коју је спровео *Rew*

---

⁹⁵ Фишер (Fischer) износи доказе о расту приходовних и разлика у богатству у САД и пита „зашто би требало очекивати да ће растуће богатство све мањег дела популације подићи просечан ниво среће?“ (Fischer, 2008: 221). Конкретније, 2005. године је горњих на 20% становништва у односу на приходе одлазило 50% укупних прихода, а 95. перцентил 3,61 пута више него 50. перцентил. То је још неуједначенија слика у односу на 1972. када је поменути проценат износио 44%, а однос 2,75 (DeNavas-Walt et al., 2006, према: *ibid.*).

⁹⁶ В. нпр. www.quandl.com/collections/demography/gini-index-by-country

⁹⁷ Припадници око чак 44% домаћинстава са средњим нивоом дохотка у САД сматрали су да би имали потешкоћа да сакупе 400 долара; само 38% тамошњег становништва би било у могућности да покрије хитан лекарски рачун од 1.000 долара или рачун од 500 долара за поправку кола, новцем који су уштедели (*ibid.*). Друга студија је открила да чак четвртина домаћинстава дефинитивно не би успела да, у случају нужде, обезбеди 2.000 долара у 30 дана, а следећих 19% би

Research Center, открила је да је у више од 80% од 229 градских области приметан реалан пад прихода од почетка овог века (према: *ibid.*).

4.2. Теорија хедонистичке адаптације и *set-point* теорија

Следеће могуће објашњење Истерлиновог парадокса црпи се из теорије хедонистичке адаптације – или, како кажу поједини аутори – хабитуације (нпр. Layard, 2003a), која се такође нашироко употребљава још од самих зачетака емпиријских истраживања повезаности економског и социјалног благостања.⁹⁸ Овај процес поједини психолози сматрају чак и кључним за разумевање среће (Myers, 1992, према: Diener et al., 2010). Најопштије речено, према овој теорији, побољшање објективних услова живота не доноси дугорочне позитивне ефекте по субјективно благостање, јер се оно увек изнова враћа на ранији ниво. На основу овог феномена Брикмен (Brickman) и Кемпбел (Campbell) (Brickman and Campbell, 1971) су сковали термин *хедонистичка покретна трака* – која константно и изнова враћа појединчев ниво субјективног благостања на његову почетну тачку (према: Easterlin, 2005b; Frey and Stutzer, 2005). За адаптацију се заправо може рећи да такође представља врсту поређења, али, засновану на појединчевом личном искуству (McBride, 2001).⁹⁹ Другим речима, она се може одредити као процес или механизам који смањује ефекте (перцептивне, физиолошке, мотивационе, хедонистичке, свесне итд.) константног или понављаног стимулуса – то је адаптација на стимулусе који су афективно битни, и најпре је когнитивног карактера – укључује, рецимо, промене у интересовањима, вредностима, циљевима, свести или карактеризацији ситуације (Frederick and Loewenstein, 1999), тако да се повећавање односно смањење корисности односно благостања временом претвори у индиферентност. Из тог разлога, велики број налаза према којима људи током животног циклуса имају релативно стабилне нивое

то било у могућности једино путем залагања имовине или подизањем уштеђевине, на основу чега су истраживачи закључили да је скоро половина Американаца „финансијски крхка“ (*ibid.*).

⁹⁸ И добро је утемељена у психологији уопште (према: Stutzer and Frey, 2004).

⁹⁹ Исти аутор истиче разлику између „спољашње“, „социолошке“ норме (при чему се норме схватају као ниво аспирација), односно оне коју постављају други у друштву, сличних демографских карактеристика, и „унутрашње“, „психолошке“, која се односи на поређење са личним потрошачким искуством, и за коју је заправо кључан процес адаптације (*ibid.*).

субјективног благостања без обзира на промене околности, затим, да се људи који уживају висок ниво материјалног благостања често не осећају срећнијим него они са знатно нижим нивоом, као и то да су људи са великим проблемима понекад веома срећни, сви често налазе објашњење у овој теорији (Diener et al., 2010).

Тако, теорија хедонистичке адаптације је у многоме сродна тзв. *set-point* теорији, према којој основне урођене црте личности у знатној мери одређују ниво субјективног благостања сваког појединца, тј. за сваког постоји одређен ниво субјективног благостања који је урођен и временом приближно константан.^{100,101} Он може, у зависности од околности, варирати на краћи рок али дугорочно, дакле, тежи непроменљивости. Наравно, овде су веома изражене индивидуалне разлике које су плод, бар у одређеној мери, наследних утицаја заснованих на карактеру, генима и наслеђеном капацитету да се превазиђу животне тешкоће или да се живи са њима (Bruni and Porta, 2005).

На то да је личност веома битан фактор нивоа субјективног благостања указују многи налази о константности нивоа осећаја среће (нпр. Eid and Diener, 2004), као и истраживања у оквиру генетике која указују на то да је благостање делимично наследно. На пример, идентични близанци који су одгајани одвојено имаће много сличније нивое благостања него дизиготни одгајани заједно (Tellegen et al., 1988). Конкретно, око 44 до чак 52 процената варијансе дугорочно стабилних нивоа субјективног благостања се може приписати генетским факторима (Likken and Tellegen, 1996), а према појединим истраживањима, чак и до близу 100 процената (Lukken, 1999; 2000, према: Headey, 2010). Најзад, црте личности су најчешће значајно повезане са субјективним благостањем. У оне које у највећој мери одређују базични ниво субјективног благостања првенствено спадају неуротицизам и екстраверзија (према: Schimmack et al., 2004).¹⁰²

Поједина истраживања указују да гени утичу на ниво лучења серотонина и допамина у мозгу (Ebstein et al., 1996, Hamer, 1996, према: Inglehart and Klingemann, 2000), као и то да се разлике у приходима објашњавају највише 4% варијансе задовољства животом и среће, а образовање, занимање, старост,

---

¹⁰⁰ Ове теорије су у толикој мери сродне да их поједини аутори сматрају једном истом теоријом (Bruni, 2010).

¹⁰¹ За критику *set-point* теорије в. Lucas et al., 2004., или Veenhoven, 1994.

¹⁰² За детаљнији опис односа црта личности и компоненти субјективног благостања, в. Diener, 1996.

религиозност, и пол још мање (Andrews and Withey, 1976, Inglehart, 1990, Myers and Diener, 1995, према: *ibid.*).

Коста (Costa) и сарадници (Costa et al., 1987) су анализирали податке из *National Health and Nutrition Examination Survey*, као и из *Epidemiologic Followup Study*. Издвојили су узорак од 4.942 испитаника од 25 до 74 године старости, и пратили нивое њиховог психолошког благостања током девет година. Установили су да су старији испитаници имали релативно ниже нивое и позитивног и негативног афекта, али без значајних лонгитудиналних промена, и без значајног ефекта старости на укупно благостање. Ови аутори су тако закључили да постоји стабилност просечног нивоа психолошког благостања током одраслог доба, и нагласили значај трајних диспозиција личности и процеса адаптације за ниво благостања.

Једна од главних карактеристика хабитуације је да се појављује како у пожељним, тако и у непожељним ситуацијама. На пример, у оквиру веома познатог и цитираног истраживања Брикмена и сарадника (Brickman et al., 1978) откривено је да се и добитници на лутрији (у износу између 50.000 и 1.000.000 америчких долара) и оболели од параплегије, након одређеног времена осећају приближно једнако срећним као у периоду пре иницирајућег догађаја; то се односило и на ниво искушавања позитивних афеката.

Слично томе, Силвер (Silver) (Silver, 1982) је открио да они који су повредили кичмену мождину доживљавају више негативних афеката током једне недеље након повреде, али да им је два месеца након тога, срећа емоција коју најјаче доживљавају. То је потпуно сагласно са налазом Суа и сарадника (Suh et al., 1996) да позитивни и негативни догађаји углавном утичу на ниво осећаја среће само уколико су се десили током највише претходна два месеца, чак и у случајевима као што је, на пример, смрт супружника (Bonanno et al., 2002; 2004).

German Socio-Economic Panel садржи мноштво лонгитудиналних података који су веома често коришћени у изучавању адаптивних процеса. Рис (Riis) и сарадници (Riis et al., 2005) су открили процесе адаптације код пацијената на хемодијализи, и установили да се ови не осећају мање срећним него здрави појединци. Слично томе, просечно задовољство животом опада код људи који су доживели блаже облике дисабилитета, али се враћа готово на пређашњи ниво

након отприлике две године, што међутим не важи и за оне са тежим облицима дисабилитета, где ни након две године нема потпуног повратка на ранији ниво (Oswald and Powdthavee, 2008). Цимерман (Zimmermann) и Истерлин (Zimmermann and Easterlin, 2006) су открили значајан раст задовољства животом након уласка у први брак, који бива праћен наглим падом, али и каснијим повратком на предбрачни ниво. У литератури, првобитан скок осећаја среће при ступању у брак често се означава као тзв. ефекат меденог месеца, а повратак на пређашњи ниво (најчешће у току наредних годину дана) услед процеса адаптације, као тзв. ефекат мамурлука (Lyubomirsky, 2011). Лукас (Lucas) и сарадници (Lucas et al., 2003) су, помоћу петнаестогодишњих лонгитудиналних података од преко 24.000 испитаника, установили да, осим што појединци приликом уласка у брак, али и приликом смрти супружника, имају раст односно пад задовољства животом, они који су на ове догађаје иницијално одговорили интензивно, чак и након неколико година су имали веома различит ниво задовољства животом него почетни. Лукас је са сарадницима (Lucas et al., 2004) изучавао и реакцију на незапосленост помоћу истих података. Појединци заиста јесу имали снажну реакцију на незапосленост, након које је дошло до повратка на ранији ниво задовољства животом, међутим, не у потпуности – па чак и након што је дошло до поновног запослења.

Кларк и сарадници (Clark et al., 2001) су користили једанаест таласа *German Socio-Economic Panel*-а и установили да је незапосленост повезана са нижим нивоом задовољства животом, али и да је ефекат мањи што је више пута доживљавана незапосленост у прошлости, што указује на процес адаптације. Такође, за оне појединце којима субјективно благостање мање опада када остану без посла, мање је вероватно да ће бити незапослени и након једне године. У другом истраживању, Кларк је са сарадницима (Clark et al., 2008b, према: Clark, 2016) такође помоћу података из двадесет таласа *German Socio-Economic Panel*-а открио да постоји потпуна адаптација на развод, смрт супружника, рођење првог детета, и пензионисања, али и да, код мушкараца, нема потпуног прилагођавања на незапосленост (јер, они су наводно више под утицајем догађаја на тржишту рада него жене). Подаци такође упућују на врхунац ефекта меденог месеца током прве године након уласка у брак. Осим тога, базични ниво среће није повезан са

тим да ли ће доћи до пада субјективног благостања – и они са високим и они са ниским базичним нивоом су у скоро једнакој мери под утицајем наведених догађаја. У помињаном истраживању Ди Телле и Меккулаха (Di Tella and MacCulloch, *ibid.*), поред преиспитивања валидности Истерлиновог парадокса, тестирано је и да ли када се пређе граница задовољених потреба постоји адаптација на раст прихода. Лонгитудинални подаци из Немачке за период од 1985. до 2000. године и подаци о благостању од преко 600.000 људи из европских земаља за период од 1975. до 2002. године, указали су на то да за богате Немце, као и за богату половину европских друштава, раст богатства услед адаптације не доноси дугорочни раст субјективног благостања. Међутим, када је статус у питању, нема ефекта адаптације. Ву (Wu) (Wu, 2001) је утврдио да је, за оне који су имали срчаних проблема у прошлости, мање вероватно да ће осетити погоршање перципираног здравственог стања приликом наступања нових проблема са срцем, у односу на оне који нису претходно били изложени тим проблемима.

Једно истраживање помоћу лонгитудиналних података из Британије открило је какав је утицај умереног и јаког дисабилитета на задовољство здрављем, приходима, становањем, партнерским односима, друштвеним животом, количином слободног времена, и коришћењем слободног времена пре и после дисабилитета (Powdthavee, 2009). Откривен је највећи негативан ефекат по задовољство здрављем, и у мањој мери на задовољство приходима, друштвеним животом, и коришћење слободног времена, али и позитиван ефекат на задовољство количином слободног времена. Адаптација се дешава у оквиру скоро свих домена и код оних са блажим обликом, и са тежим обликом дисабилитета. Међутим, и овде је установљено да адаптација није универзална, тако да за потоње често није потпуна.¹⁰³ Интересантно је поменути и истраживање Смита (Smith) и сарадника (Smith et al., 2005), према којем су испитаници који су доживели дисабилитет, а били су изнад медијане нето богатства – имали у много мањем степену смањење нивоа субјективног благостања у односу на оне испод медијане.

Да ли ће се појединци у потпуности адаптирати на животне догађаје, у великој мери зависи од тога да ли је у питању навикавање на урођене или стечене потребе

---

¹⁰³ За још изузетака и неке од приговора овој теорији, в. Diener et al., 2010.

– на прве је много мања или чак немогућа адаптација. У складу са тим, могуће је до извесне мере предвидети да ли ће доћи до потпуне адаптације на одређени догађај. Наиме, како пишу Фреј и Штуцер (Frey and Stutzer, 2014), стандардна економска теорија претпоставља да су појединци способни да врше поређења између потенцијалних будућих корисности, и да рационално максимизују своју корисност. Међутим, ови аутори наглашавају да појединци у многим ситуацијама, систематски погрешно предвиђају корисност на своју штету. Врло често се, на пример, корисност потрошње која би задовољила урођене потребе потцењује, а стечене потребе (попут материјалног богатства или угледа) прецењује, због чега се чешће одабира задовољење потоњих. Другим речима, појединци погрешно предвиђају адаптивне процесе.¹⁰⁴ У случају урођених потреба, (позитивно) искуство тежи да се обнавља са сваком новом потрошњом, односно нема опадајуће маргиналне корисности искустава. Исто важи и за стечене потребе само уколико омогућавају задовољење основних потреба. Може се поменути, на пример налаз Фреја и Штуцера (Frey and Stutzer, *ibid.*) према којем, у случају повећања прихода, а истовремено и дужине путовања до радног места (пошто се пре адаптира на прво него на потоње), увећање прихода неће резултовати увећањем субјективног благостања.^{105,106}

Интересантно је поменути још нека истраживања која указују на то да људи најчешће немају добре способности у предвиђању релевантности адаптивних просеца¹⁰⁷, па тако, и за добре, и за лоше ствари које им се догађају предвиђају да ће трајати интензивније и дуже него што је реално. Gilbert (Gilbert) и сарадници (Gilbert et al., 2002a, према: Dolan and Kahneman, 2008) су, приликом избора за гувернера Тексаса 1990. године, питали гласаче како ће се осећати један месец након што би њихов кандидат можда изгубио. Испитаници су очекивали да ће

---

¹⁰⁴ Ту је и Скитовскијева дистинкција на комфорна и стимулацијска добра, о којој ће бити речи касније.

¹⁰⁵ И поред тога, људи најчешће сматрају да је увећање прихода оно што им је потребно. Тако, преко 20.000 људи из 13 земаља (било сиромашних, било богатих), сматра да су новац, материјалне ствари и побољшан квалитет живота оно што би их учинило срећнијим (Cantril, 1965, према: Howell and Howell, *ibid.*).

¹⁰⁶ Неки од механизма услед којих људи греше приликом оваквих процена су тенденција да се предвиђа будући ниво субјективног благостања на основу онога што се памти да је у прошлости позитивно утицало на исти, или различити извори дезинформација, као што су потенцијално обмањујуће народне изреке или обмањујуће рекламе (Gilbert, 2006, према: Kahneman and Thaler, 2006).

¹⁰⁷ в. Easterlin, 2003; Loewenstein et al., 2003.

имати низак ниво субјективног благостања, али када су питани месец дана након избора, осећали су се и даље једнако срећним независно од тога да ли је њихов кандидат добио или изгубио. Исто се показало у истраживању особа које су се тестирале на *HIV*, а у случају позитивног резултата теста (Sieff et al., 1999, према: Dolan and Kahneman, 2008),¹⁰⁸ као и у случају прекида љубавне везе, или одбијања од стране потенцијалног послодавца (Gilbert et al., 1998). Исто тако, међу онима који чекају трансплантацију бубрега, појединцима којима је касније извршено пресађивање, исказали су нижи ниво субјективног благостања него што су предвидели, а они којима није, већи него што су раније предвидели (Ubel, Jepson and Loewenstein, 2001, према: Di Tella and MacCulloch, 2010).¹⁰⁹

Прецењивање будућег задовољства животом показано је и у случају Источних Немаца, након уједињења за Западном Немачком (Frijters et al., 2002). Конкретније, лонгитудинални подаци су показали да су Источни Немци 1995. били знатно мање задовољни животом него што су четири године раније предвидели да ће бити, на основу чега су поменути аутори закључили да велике и нагле промене никако не погодују прецизности предвиђања. Такође веома битно за Истерлинов парадок, Хегерти и Фенхофен су у већ анализираној студији (Hagerty and Veenhoven, 2003), открили да се око 90% адаптације на раст БДП-а дешава у периоду након две године, али нема потпуног враћања на иницијални ниво субјективног благостања – адаптација поништава само око једне половине раста субјективног благостања. На основу тога, Хегерти и Фенхофен су закључили да субјективно благостање нема исход са нултим збиром, односно да повећање прихода свих заиста увећава субјективно благостање свих.

Овде је такође битан и процес фокусирајуће илузије (*focusing illusion*) (Schkade and Kahneman, 1998), односно тенденције да се у предвиђању будуће корисности фокусира на поједине аспекте промена, чиме се пренаглашава њихов значај и, у складу са тим, даје претерани значај потенцијалној промени. У поменутом чланку, откривено је да, када испитаници са Средњег Запада САД процењују задовољство

---

¹⁰⁸ Како пишу Доновен и Халперн (Halpern) (Donovan and Halpern, *ibid.*), многи људи који могу да се крећу изјављују да би пре умрли него били у немогућности да се крећу, иако се потоњима ниво задовољства животом, као што смо видели, дугорочно не разликује од људи који могу да се крећу.

¹⁰⁹ Велики број истраживања која се односе на погрешно предвиђање приказан је у: Loewenstein and Schkade, 1999.

животом становника Калифорније, услед фокусирања на климатске услове и културних могућности потоњих, претерују у позитивним оценама. У овом процесу, тако, може се наћи једно од објашњења зашто након увећања прихода не долази и до очекиваног (дугорочног) раста корисности.

Једна од веома битних ствари у вези са процесом адаптације је њено потенцијално спречавање или успоравање када су позитивни догађаји у питању, тако да ниво субјективног благостања што трајније остане на вишем нивоу. Соња Лјубамирски (Соня Любомирски) (Lyubomirsky, 2011) наводи многе факторе који могу поспешити или отежати процес адаптације. На пример, установљено је да на оно што континуирано привлачи пажњу, и што је фреквентно позиционирано у свести, теже да се адаптира – власници луксузних лимузина се, уколико немају тренутно у свести све погодности аутомобила, не осећају срећније током вожње у односу на власнике обичних аутомобила (Schwarz et al., in press, према: Lyubomirsky, ibid.); исто тако, појединци који изгубе неког вољеног, а то имају константно на уму имају мањи ниво субјективног благостања у односу на оне који немају (Sheldon and Lyubomirsky, in press, према: Lyubomirsky, ibid.). Даље, непотпуна адаптација се пре јавља након непожељних искустава него након пожељних. Коначно, установљено је да су најефикасније у смањењу адаптације активности којима су инхерентна новина, неочекиваност, и интензивније афективне реакције (Ortony, Clore, and Collins, 1988, према: Lyubomirsky, ibid.). На негативне догађаје, дакле, најпожељније је што пре се адаптирати, и то тако што ће се спречити њихово понављање и новине у вези са њима.¹¹⁰ Такође, и на позитивне догађаје се може прилагођавати тако што расту аспирације, најчешће везано за материјалне ствари, али о томе више речи касније.

То да се на адаптивне процесе заправо може утицати, односно да је могуће да адаптација није универзалан феномен, и да нема потпуне адаптације у појединим случајевима, указује на неваљаност *set-point* теорије, односно да се ниво субјективног благостања може трајније изменити. На пример, према Фуцити (藤)

---

¹¹⁰ У вези са овим је и једно од истраживања Зигела (Siegel) и сарадника (Siegel et al., 1982). Пацовима је давана постепено већа доза хероина на коју су временом постали толерантни, и то у количинама које су се на почетку истраживања сматрале смртоносним. Али, то је важило искључиво у случајевима када су инјекције даване у правилним временским размацама, и на истим локацијама – једнака доза хероина давана у неочекивано време или на новим локацијама јесте била смртоносна.

и Динеру (Fujita and Diener, 2005), код 76% испитаника из *German Socio-Economic Panel*-а у периоду од 1984 до 2000. године, ниво задовољства животом се заиста није мењао у последњих пет година у односу на првих пет година наведеног периода; међутим, код преосталог удела испитаника јесте дошло до промена задовољства животом, а код 9% њих чак и до значајних промена, односно, за просечно три степена на десетостепеној скали. Друго, за дужину посматраног периода се испоставило да је позитивно повезана за интензитетом промене задовољства животом. Су (Suh) и сарадници (Suh et al., 1996) су пратили одговоре од стране 115 испитаника током две године и установили да су искључиво догађаји који су се десили током претходна три месеца утицала на нивое задовољства животом, и позитивног и негативног афекта. Према појединим ауторима (Lyubomirsky, Sheldon, and Schkade, 2005), до око 50% варијансе субјективног благостања може се објаснити наслеђем, док се животним околностима може објаснити око 10%, и свесним активностима око 40%.

Битно је истаћи да је, дакле, субјективно благостање директно зависно од тога да ли аспирације расту брже него што долази до адаптације. Тако, потпуна адаптација подразумева да се аспирације мењају у истом степену колико и околности, што се, како је било поменуто, најчешће дешава у случају домена материјалног (Easterlin, 2005b). Непотпуна адаптација, са друге стране, подразумева да се аспирације мењају у мањем обиму него околности – ако се околности мењају на боље, долази до раста испуњења потреба, па је и благостање на вишем нивоу, и обрнуто, ако се околности мењају на горе, смањује се испуњење потреба, па самим тим и благостање.

Из досад наведеног, може се закључити да је *set-point* теорија екстремна верзија теорије хедонистичке адаптације. Истерлин (Easterlin, 2003), иначе, примећује да, док се психолози пре залажу за чист *set-point* модел, да сваки појединац има предодређени ниво среће одређен генетским наслеђем и личношћу, и да његове промене услед животних догађаја попут уласка у брак, губитка посла или обољења бивају у потпуности неутралисани услед хедонистичке адаптације (али и социјалне компарације), економисти пре сматрају да животне околности (на пример, висина прихода или незапосленост) могу имати дугорочне ефекте по благостање. Зато, када су у питању јавне политике које за циљ имају увећање

субјективног благостања, Истерлин позицију психолога назива нихилистичком, а импликација која би се могла извући из схватања економиста је да јавна политика треба да се фокусира првенствено на увећање богатства, како би се и благостање (трајно – В.М.) увећало. Истерлин, међутим, сматра да ни психолози, ни економисти, нису у потпуности у праву јер и једни и други претпостављају да су сви домени благостања једнако под утицајем хедонистичке адаптације, као и социјалне компарације. Међутим, првенствено када су материјалне ствари у питању, нечији осећај благостања у вези са датим околностима заиста у великој мери зависи од поређења са својим ранијим стањима (као и од околности других појединаца), услед чега повећање материјалног благостања заиста не мора значити и увећање укупног благостања, а када су у питању нематеријални домени благостања, као што су породични живот или здравствено стање, психолози греше у томе што претпостављају потпуно навикавање појединца на новонастале околности, што се, према Истерлину, најчешће не дешава (ibid.).

Дакле, најкраће речено, када се животни стандард увећа, то може чинити извор задовољства неко време, али, услед процеса навикавања на новонастале околности, корисност се временом губи. Ова теорија може, дакле, делимично објаснити због чега приликом раста богатства изостаје раст субјективног благостања (како на индивидуалном, тако и на нивоу земаља), што међутим, наравно, није универзални принцип.

4.3. Теорија нивоа аспирација

Следећа теорија битна за објашњење Истерлиновог парадокса је теорија нивоа аспирација (в. Stouffer et al., 1949, према: Stutzer, 2004). Она се односи на процес сталног раста аспирација, а без обзира на степен остварења циљева. Ниво аспирација се одређује као „гранични ниво између задовољених и незадовољених постигнућа” (Kahneman, 1999: 14), па је према овој теорији субјективно благостање одређено раскорак између аспирација и постигнућа. Процес сталног раста аспирација се стога назива и аспирацијском покретном траком (Hannis, 2016), односно *покретном траком задовољства (satisfaction treadmill)* (Kahneman

et al., 2004, према: Bruni and Porta, 2016).

Како пише Лејерд (Layard, 2003а: 6), појединци „могу дизати различите препоне, али када се оне досегну, оне опет постају дно са које се досежу нове итд.” То је добро показано налазом према којима је тренутни ниво прихода најважнија детерминанта нивоа прихода који се сматра довољним (van Praag and Frijters, 1999), тако да када долази до постепеног померања аспирација у односу на тренутни ниво корисности, ниво субјективног благостања се не повећава иако се ниво корисности апсолутно повећава. Конкретније, истраживања указују да померање преференција према већим приходима поништава око 60-80% очекиваног ефекта корисности повећања прихода (van Herwaarden et al., 1977; van Praag and van der Sar, 1988, према: Stutzer, 2004; Картеун et al., 1976, према: Diener and Biswas-Diener, 2002).¹¹¹ Ни ови принципи, наравно, не важе универзално, али могу послужити као објашњење изостанка раста субјективног благостања уз постигнути економски раст.

У прилог наведеног иде и велики број других студија. Како наводе Динер и Селицмен (Diener and Seligman, 2004: 6): „у богатим земљама, све је више прихода потребно да би се одржао исти ниво благостања” – у САД између 1987. и 1994. године висина годишњих прихода сматрана потребном да би се „испунили сви снови” је порасла са 50.000 на 102.000 америчких долара, што је огромна разлика чак и када се има у виду стопа инфлације за тај период; од оних који су 1995. зарађивали више од 100.000 долара годишње, 27% је сматрало да није могло себи да приушти све што им „заиста треба”, а 19% да троши скоро целокупне своје приходе на „основне потребе”; коначно, током само шеснаест година, између 1975. и 1991. удео оних становника САД који су сматрали да је поседовање викендице непходно за „добар живот” је порастао за чак 84% (Schor, 1998, према: Diener and Biswas-Diener, 2002), а удео оних који су исто сматрали за поседовање другог аутомобила са 20% на 37% у периоду између 1973. и 1996. године (Schor, 1998, према: Hamilton and Denniss, 2005).¹¹² Скоро половина петине најбогатијих

---

¹¹¹ У литератури су донекле прихваћени и појмови *preference drift effect* (Картеун, 1977, према: Картеун et al., 1978.) и *reference drift effect* (van Praag and Ferrer-i-Carbonell, 2004). Први се односи на поништавање раста субјективног благостања услед раста аспирација, а други услед раста корисности других особа.

¹¹² Ботон (Botton) (Botton, 2004: 205, према: Reeves, 2009) износи занимљив податак према којем је почетком седамдесетих година прошлог века клима уређај у аутомобилу био сматран

Американаца сматра да себи не може да приушти све што им заиста треба (Hamilton and Denniss, 2005).

Истерлин (Easterlin, 1995) наводи да материјалне норме и приходи расту, не само у истом смеру, већ и истом јачином. На пример, приход перципиран као неопходан за живот је између 1950. и 1986. порастао у једнакој пропорцији као просечни приходи (Rainwater, 1990, према: *ibid.*), а приходи који су се пре пола века сматрали минималним за комфор међу њујоршким радницима је износио негде око половине тадашњег БДП-а по становнику (Smolensky, 1965: 40, према: *ibid.*)

Штуцер (2004) је на узорку од 6.000 испитаника из Швајцарске с прве половине 90-их година прошлог века, такође установио поништавајући ефекат раста аспирација на благостање услед раста прихода. Конкретније, просечно 10% раста прихода истовремено увећава и приходовне аспирације за 4,2%.¹¹³ Исти аутор, међутим, износи и могућност привидности корелације између висине прихода и приходовних аспирација, тако што црте личности могу одређивати и једно и друго. Такође, он је потврдио да се појединци који су били боље финансијске ситуације у прошлости лошије адаптирају на нови ниво прихода него они лошије финансијске ситуације, односно, да је адаптација навише много бржа и обимнија него у смеру наниже. Најзад, Штуцер је у истом истраживању показао и да је повезаност између старости и приходовних аспирација облика обрнутог слова *U*, конкретније да су аспирације просечно највећег нивоа око 48. године старости, што Штуцер сматра делимичним објашњењем за повезаност у облику слова *U* између субјективног благостања и старости (а која је, иначе, показана у веома великом броју случајева)¹¹⁴ (нпр. Blanchflower and Oswald, 2008).

И подаци из Аустралији указују на исто. Конкретно, према подацима из *Newspoll*, чак 56% Аустралијанаца (где спада и више од четвртине најбогатијих) сматра да сав новац троши на основне потребе, а 62% да не могу да приуште све што им заиста треба. Ово је нарочито изненађујуће када се има у виду да је само

потребним од стране само једне десетине становника САД, а да је 2004. тај удео износио две трећине.

¹¹³ Лејерд (2003b) наводи да је на основу података из девет земаља установљено да повећање прихода за 10% доводи до повећања прихода који се сматра неопходним за 5%, што је веома сличан резултат.

¹¹⁴ До истог закључка касније је дошао и Швант (Schwandt) (Schwandt, 2016).

мањи део њих изјавио да не може себи приуштити једнонедељни одмор, ноћни излазак једном у две недеље, или да позове пријатеље на оброк код куће, а чак и међу веома нискодоходовним домаћинствима, само око једне петине је изјавило да не може да приушти специјалне оброке, нову одећу и доколичарске активности (према: *ibid.*).

Подаци о стамбеним површинама у САД и Аустралији, такође указују на раст нивоа аспирација. У САД, аспирације за стамбеним површинама су се 2011. у просеку увећале више него дупло у односу на 1950-е године, када су и породице бројале мање чланова. Након Другог светског рата, на пример, у Левингтону (у Њујорку – В. М.), 750 квадратних стопа је била норма површине; до 50-их она се увећала на 950, до 60-их на 1.100, до 70-их на 1.350, а до 2011. године на 2.500 квадратних стопа (Kavoussi, 2011, према: De Graaf et al. 2013). У последње време (како се 90-их почело са изградњом огромних кућа са преко 10.000 квадратних стопа и више, од којих су многе само викендице нових богаташа), куће су постале симболи упадљиве потрошње (*ibid.*).

Слично, у Аустралији се између 1985. и 2000. просечна површина нових кућа увећала за 31%, са 170 на 221 квадратни метар (средином 50-их она је износила 115 квадрата), а станова за 25%. Многе нове куће имају и по три гараже, и то површине и до 50 квадратних метара.¹¹⁵ За то време, међутим опада просечан број становника по домаћинству (са 3,6 особа 1955. на 2,6, 2000. године, тако да је простор који је одлазио на по једну особу скочио са 40 на 85 квадрата, односно са 0,82 спаваће собе по особи на просечно 1,15) (*ibid.*).

Слично томе, и подаци о износу новца који се перципира као неопходан за нормалан живот указује на сталан раст аспирација. У САД, износ који се сматра потребним за живот у „разумном комфору” је почетком овог века остао неколико хиљада долара изнад медијане прихода у односу на осамдесете године, чак и поред дуплирања медијане (Diener and Biswas-Diener, 2002). 1987. године, испитаници из САД који су зарађивали мање од 30.000 долара годишње су сматрали да би им 50.000 долара било довољно да остваре своје снове, а они који

---

¹¹⁵ За разлику од тзв. великог аустралијског сна, „у којем ће људи градити куће колике год могу да приуште [...] са просечном хипотеком за нове купце кућа растућим за више од 70 процената у периоду од десет година до 2001. прецизније би било рећи да ће људи градити куће које не могу да приуште” (Hammilton and Denniss, 2005: 34).

су зарађивали 100.000 су сматрали да би им требало 250.000 долара (према: Csikszentmihalyi, 1999). Према подацима УН (United Nations Development Programme, 1998), приходи који су сматрани потребним да би се задовољиле потребе се у САД дуплирао између 1986. и 1994. Најзад, Фреј и Штуцер (Frey and Stutzer, 2002) су показали да је исти приход у САД, усклађен са инфлацијом, доносио више корисности 1973. него 1995. године. Како исти аутори наводе (Frey and Stutzer, 2010), људи не желе, нити могу да доносе апсолутне судове, већ константно праве поређења са стањима из прошлости или формирају нека очекивања за будућност. Стално постављање виших препона чини да се увек жели више и да се никад не буде у потпуности задовољан.

Истерлин у чланку из 1974. спомиње Фридманов (Friedman) (Friedman, unpublished paper: 38, према: Easterlin, 1974: 116) налаз према којем у САД „само 20% испитаника сматра да им се финансијска позиција побољшала током последњих пет година, иако се БДП по глави увећао за око 40% током тог периода”. Фридман осим тога пише да „док је економски раст увећао нивое прихода, он је, у исто време, проширио потрошачке могућности са исходом да се тренутни приходи више не чине адекватним у односу на потребе” (ibid.). То је такође, сматра Истерлин, евиденција за дизање стандарда (укуса) које тежи да поништи позитивне ефекте раста на благостање, а који би се могли очекивати на основу стандардне економске теорије.¹¹⁶

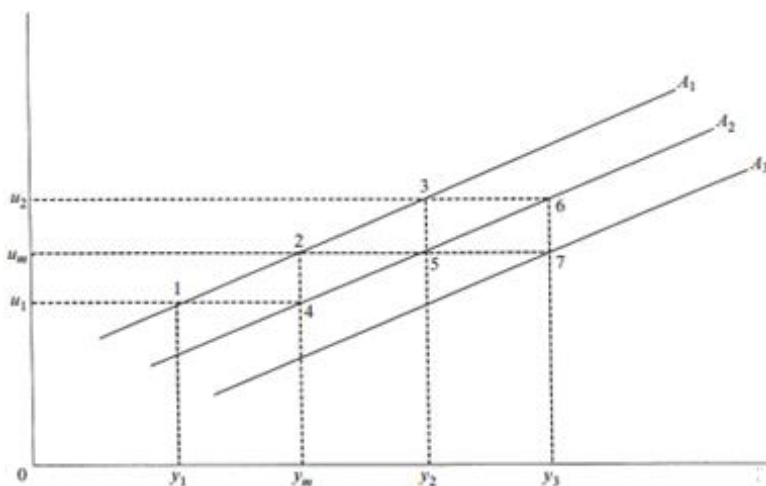
У једном другом чланку, Истерлин (Easterlin, 2005b) је утврдио да је у периоду од 1978. до 1994. године у САД долазило до континуираног раста удела оних који желе да путују по иностранству, да поседују базен, и да поседују викендицу. Међутим, број оних који су то и успевали да остваре је у сваком тренутку посматрања вишеструко мањи (Истерлин износи искључиво вредности према старосним групама, па су вредности за читаву популацију непознате). На поменуте аспекте, сматра Истерлин, постоји потпуна адаптација. Друго, он је потврдио да приходовне аспирације расту пропорционално приходима. Са друге стране, када је у питању квантитет и квалитет деце, ниво аспирација је у великој мери стабилан (ibid.).

---

¹¹⁶ Фенхофен (Veenhoven, 1991) скреће пажњу да политичари често, пренаглашавајући потенцијални прогрес изазивају инфлацију аспирација, што дугорочно штети субјективном благостању.

У нешто старијем чланку, Истерлин (Easterlin, 2001) теорију раста нивоа аспирација користи у сврху објашњења налаза према којима се у одређеном тренутку они са вишим приходима осећају срећније, у просеку, него они са нижим, такође, да људи у одређеној тачки животног циклуса обично мисле да ће им бити боље у будућности него у садашњости, и да им је боље данас него у прошлости, као и да је искушена срећа, у просеку, константна током животног циклуса (графикон 2).

Графикон 2: Субјективно благостање (u) као функција прихода (y) и нивоа аспирација (A)

Извор: Eastelin, 2001.

Наиме, на почетку животног циклуса, појединци, без обзира на социоекономске околности имају, на пример, углавном сличан ниво материјалних аспирација (тачка 1). Појединци виших прихода ће пре бити у могућности да остваре тј. испуне своје аспирације, и дођу до тачке 2 или тачке 3 – што указује на позитивну крос-секциону позитивну повезаност две варијабле (ако приходи расту, а материјалне аспирације остају константне). Ако су, међутим, приходи константни, а аспирације расту до, на пример, нивоа A_2 , онда ће субјективно благостање опадати. Међутим, наводи Истерлин, како се у реалности материјалне аспирације у великој мери мењају током животног циклуса у односу на (увећане – В.М.) приходе, појединци се померају од тачке 2 до тачке 5, односно и приходи и

аспирације расту, тако да ниво субјективног благостања остаје константан.

У истом чланку, како је поменуто, Истерлин даје и објашњење за исказе о субјективном благостању у прошлости и будућности. Наиме, ови искази су у одређеном тренутку директно зависни од нивоа аспирација које су задовољене у датом тренутку. На пример, ако се појединац помери из тачке 2 у 5, ниво аспирација се преместио са A_1 на A_2 . Када у тачки 5 оцењује како се осећао у прошлости, његов суд је заснован у односу на тренутни (виши) ниво аспирација, а не на претходни (нижи). Пошто су му у садашњем тренутку аспирације на вишем нивоу, он свој претходни ниво прихода сагледава у односу на A_2 , односно, у тачки 4, где је и мањи ниво субјективног благостања. Заправо, његов ниво благостања се налазио у тачки 2 (вишој), с обзиром на то да је ниво аспирација био нижи. Исто је и са будућим временом – субјективно благостање ће се налазити у тачки 7, јер ће са растом прихода порастати и аспирације, а не у тачки 6, како би се могло очекивати на основу самог раста прихода. Истерлин закључује да, иако економисти често стављају знак једнакости између корисности одлуке и искушене корисности (в. Kahneman, 1999)¹¹⁷, они никако нису исто, и да би корисност одлуке била довољна искључиво ако би се изучавао избор који одређује понашање. Са друге стране, ако се изучава ефекат на благостање који проистиче из датог понашања, ефекат раста аспирација на искушену корисност би такође морао да се узме у обзир.

У једном чланку Истерлина и Ангелескуове (Angelescu) (Easterlin and Angelescu, 2010), теорија раста аспирација се користи и у сврху објашњења због чега су економски раст и субјективно благостање међусобно често повезани краткорочно, али не и дугорочно. То објашњење је, наиме, повезано са процесом аверзије према губитку (*loss aversion*) (Tversky and Kahneman, 1991; Boyce et al., 2013). Конкретније, када долази до раста прихода, то доноси релативно мањи раст благостања него што је пад благостања који следи из губитка истог нивоа прихода.^{118,119} Опет, као што се види из графикана 2, ако приходи и аспирације

---

¹¹⁷ У светлу раније помињаних погрешних процена у вези са субјективним благостањем у некој будућој тачки времена, као резултата донешене одлуке, оно што се антиципира када се доноси одлука се назива очекивана корисност (*expected utility*), а оно што се осећа након, као последица одлуке, искушена корисност (*experienced utility*) (Kahneman and Thaler, 2006).

¹¹⁸ Једно занимљиво истраживање Канемена и Тверског (Tversky) (Kahneman and Tversky, 2000 према: Layard, 2011) то показује. Наиме, када се баца новчић, при чему погрешно изабрана страна

порасту из тачке 2 у тачку 5, благостање ће остати на истом нивоу. Али, ако приходи опадну, а аспирације остану на истом нивоу (са тачке 2 се пређе на тачку 1), ниво благостања ће такође опасти.¹²⁰ То је, дакле, пример потпуне хедонистичке адаптације на раст прихода и нулте адаптације на опадање прихода. Другим речима, на промене аспирација се много теже прилагођава у смеру на доле. Када се оствари одређени виши ниво прихода, он се узима као референтан (што се назива ефектом задужбине) (*endowment effect*) (Kahneman, Knetsch, and Thaler, 1991, према: *ibid.*). Дакле, померање са тачке 2 у тачку 5, наводи се, представља дугорочна кретања, а из тачке 2 у тачку 1, краткорочна. Овде је кључно истаћи, иако Истерлин и Ангелескуова то не чине, да ово важи само уколико БДП, када опада – опада краткорочно (као у случајевима транзиционих земаља), а када расте – расте дугорочно (као случајевима бројних европских земаља и САД у периоду након Другог светског рата).

Дакле, материјалне аспирације се вероватно не смањују толико брзо приликом пада материјалног стандарда, колико се повећавају кад стандард расте (Diener and Biswas-Diener, 2002). Тако, падови БДП-а по становнику, нарочито више или мање нагли, могу у још већој мери бити повезани са падом субјективног благостања, него што је случај са растом обе варијабле. Ту је нарочито интересантан случај Белгије након 1979. (Inglehart and Rabier, 1986, према: Diener and Biswas-Diener, 2002), где је краткорочно дошло и до наглог пада бруто домаћег производа, и до пада субјективног благостања становништва.

Битно је, међутим, и овде, као и у случају социјалне компарације и адаптације, обратити пажњу на међусобну разлику између животних домена (првенствено у смислу разлике између материјалних и нематеријалних домена благостања). За раст аспирација такође је показано да је израженији у вези са материјалним

доноси губитак од 100 фунти, утврђено је да, да би се прихватио ризик, добитак који би морао да произилази из одабира праве стране најчешће би морао приближно да износи око 200 фунти.

¹¹⁹ Бурчартова (Burchardt) (Burchardt, 2005) је користила податке из Британије (конкретније, *British Household Panel Survey*) и показала да дугорочно посматрано (током десетогодишњег периода), они који доживе умањење прихода касније постају мање задовољни животом него они којима су приходи били на константном нивоу, док они којима су се повећали приходи нису били задовољнији животом од оних којима се висина прихода није мењала, што заједно указује да дугорочно адаптација на промену прихода није симетрична – адаптација се јавља када расту приходи, али не и када опадају.

¹²⁰ Супротно томе, ако приходи расту тако да не расту и аспирације, из тачке 1 у тачку 2 – ниво благостања ће порастати.

доменима благостања.¹²¹ У том смислу, Истерлин (Easterlin, 2005b) сматра да увећање субјективног благостања појединца може да се оствари његовим фокусирањем на домене живота у којима су раст аспирација (као и адаптација и социјална компарација) мање инхерентни, што, према њему, најчешће није случај. Појединци, наиме, исувише времена троше на постизање материјалног благостања (односно на тзв. комфорна и позициона добра, о којима ће касније бити речи), и потцењују оно што заиста дугорочно може увећати субјективно благостање. Када је раст аспирација у питању, и овде објашњење Истерлиновог парадокса може лежати у томе што богати људи широм света представљају модел потрошње за остале, чак и оне у сиромашнијим друштвима; другим речима, могуће је да су богатија друштва и појединци срећнији јер имају више добара која се желе широм света (Diener and Biswas-Diener, *ibid.*).

Дакле, још једно од објашњења Истерлиновог парадокса налази се у чињеници да корисност по укупно благостање услед раста стандарда и потрошње може бити до одређеног степена поништена услед истовременог раста аспирација (Easterlin, 1996, према: Diener and Seligman, 2004).

4.4. Симултани поништавајући чиниоци

Велики број аутора из различитих научних области скреће пажњу на поједине друштвене проблеме који често иду уз економски раст у развијеним земљама, а које успут и неретко наводе као могућа објашњења изостанка очекиваног раста субјективног благостања. Ту првенствено спадају погоршање међуљудских односа, раст депресије, раст стопе самоубиства и криминала, уништавање животне средине, итд. Међутим, пре него што се детаљније представе ова објашњења Истерлиновог парадокса, потребно је детаљније представити горе помињани покрет *Граница раста*, у којем су вероватно најдубљи траг оставиле идеје Скитовског, Хирша, и Золотаса.

Скитовскијево најистакнутије дело, *Joyless Economy*, први пут објављено 1976.

---

¹²¹ Мада, Бар (Barr) и Кларк (Barr and Clark, 2012) су помоћу података из *Essentials of Life Survey*, над преко 1.000 испитаника у Јужној Африци, установили да аспирације расту са приходима, али и са образовањем.

године, можда је наутицајније када су у питању друштвене промене унутар развијених земаља након Другог светског рата. Централна теза овог аутора је да масовна потрошња не задовољава истинске људске потребе и да пратећа култура материјализма одвраћа људе од тога да схвате који су истински извори субјективног благостања (према: Veenhoven and Vergunst, 2013). Конкретније, Скитовски сматра да се узрок незадовољства код људи унутар претежно економски развијених земаља крије у њиховој претераној тежњи за „комфором”, у поређењу са „стимулацијом”. То су два међусобно искључујућа извора благостања, од којих први подразумева уживање у потрошним добрима, првенствено у циљу превазилажења или спречавања негативних афеката (за шта није потребно имати специјалне вештине, и често подразумева формирање навика, па чак и зависности), док друга подразумева креативне активности које по себи представљају ужитак, за које су потребне одређене способности, као и учење нових ствари. Оне су карактерисане новином, неизвесношћу, променљивошћу, сложеностју, и посебним умећем да се ужива у њима (према: Pugno, 2013; Frey and Stutzer, 2014).^{122,123,124}

Главни проблем са комфором је тај што се задовољство које одатле произилази умањује помоћу два психолошка механизма. Прво, помоћу адаптације, обично несвесне, тако да су потребне све веће количине добра или активности како би се одржао исти ниво задовољства, при чему су у случају зависности штетни ефекти по благостање још јачи. Друго, постизање вишег нивоа комфора поништава се једнаким постигнућима од стране других (Pugno, *ibid.*). Из тога следи да би потрошња времена и новца требало да се заснива на ужитку, али таквом који пружа континуирану фасцинацију, изазов, и испуњење (Lyubomirsky,

---

¹²² Скитовски (Scitovsky, 1976) наводи резултате експеримената (на пример, помоћу фотографија покрета очију одојчади или мерења електричних импулса унутар мозга животиња) према којима новина има стимулишући ефекат, а који се понављањем губи, и према којима људи и животиње генерално преферирају умерени степен новина.

¹²³ Како пише Пуњо (Pugno, 2013), активност је креативна када се шире или продубљују искуства и знања, а да то представља ужитак. Међутим, појединац не може знати хоће ли уживати у садржају новине, па ужитак није увек сигуран. Појединац, другим речима, не зна да ли поседује адекватне тзв. „доколичарске способности” за ужитак у новини. Ако је степен новине изабране активности оскудан, појединац осећа досаду, а ако је прекомеран у односу на његове доколичарске способности, он осећа анксиозност.

¹²⁴ Скитовски се бави и досадом, и сматра да је посебним проблемом неактивних сиромашних и незапослених младих, који немају средстава нити могућности за креативну потрошњу (Bianchi, 2009).

2011). Ту би, рецимо, спадала културна добра, као што су музика, литература, или уметност – који су, дакле, мање подложни хедонистичкој адаптацији (Easterlin, 2005b). Припадници економски развијених друштава, према Скитовском (при чему се он фокусира на САД), међутим, обично не успевају да развију то умеће и потцењују уживање у стимулацијској врсти добара, на штету свог благостања (Scitovsky, 1992: 182–204). Поред тога, превелик обим комфора, према Скитовском, може и штетно утицати на задовољство, и то такође може допринети објашњењу изостанка раста субјективног благостања и поред раста материјалног стандарда.

Хиршово дело је значајно за Истерлинов парадокс због појма појма позиционих добара, који је у великој мери повезан са теоријом социјалне компарације. Позициона добра су она чија потрошња доноси корисност услед поређења са потрошњом од стране других – што је више људи у могућности да себи приушти одређена добра којима су раније тежили, та добра имају мању корисност (Conlin, 1978). Другим речима, када се једном достигну од стране већине људи, позициона добра губе своју инхерентну и статусну вредност.¹²⁵ На пример, Хирш нуди метафору са колоном људи која маршира путем ка већем животном стандарду, где су позади нижи слојеви који константно достижу ниво оних испред, и који су стално фрустрирани (депримирани) због тога не достижу никад исти ниво као и остали испред (Grubel, 1978). Како биолошке потребе бивају задовољене у све већој мери, нарочито у развијеним друштвима, релативна важност позиционих добара расте, а потенцијална корисност економског раста опада (Matthews, 1977). Што више расте општи ниво прихода у друштву, а основне потребе све више задовољене, релативна позиција и друштвени статус постају све битнији. Маргинална корисност потрошње опада по себи, а позициона добра и статус, са друге стране, релативни су концепти, и зато не могу порастати у просеку – појединац може побољшати свој социјални статус, али не сви појединци

---

¹²⁵ Позициона добра одређују нечију позицију у друштву услед чега су друштвено ретка. Друштвена реткост има бар два ефекта. Први је физичко гомилање – на пример, што више људи поседује аутомобиле, учесталије су саобраћајне гужве, или како наводи Фенхофен, једрење више не доноси задовољство колико раније јер има превише једрилица на језеру (Veenhoven, 2008b). Други је социјално гомилање – на пример, у сфери пословања, ограничен је удео директора, менаџера итд. Широка тежња за овим добрима узрокује да се или њихове цене увећавају, или да им квалитет да опада, или и једо и друго (Hirsch, 1977; Social Limits to Growth, 2013; Ekins, 2000).

истовремено (Brekke et al., 1998).

Хирш се бави све јачим тржишним притиском за већим обимом потрошње, у циљу одржања и нечије релативне друштвене позиције. У економски развијеним друштвима, како квантитет потрошње добара расте, време потребно да се ови троше постаје све оскудније и скупље (Antoci et al., 2005). Односно, што се више посвећује времена раду, потрошњи, и вишем позиционирању, релациона добра или релаксација постају релативно све скупљи због недостатка времена (Clanton, 1979). Тако, долази и до замене тзв. временски-интензивних активности, попут релационих активности, тзв. временски-штедећим активностима, као што је потрошња брзе хране (Antoci et al., *ibid.*). Бруни (Bruni, 2010), тако, пише о тзв. Паретовој неефикасности прекомерне упадљиве потрошње – како се упадљива добра прекомерно троше, време издвојено за неупадљиву потрошњу постаје све неефикасније. Механизам је сличан затворениковој дилеми у којој жеља појединца да релативно побољша положај води друге у неефикасне исходе (*ibid.*).

Урушавање моралности, па и међусобног поверења, као и раст индивидуализма, Хирш такође види као велике проблеме богатих друштава (Ekins, *ibid.*).

Коначно, у књизи *Economic Growth and Declining Social Welfare*, Золотас (Zolotas, 1981), пише да што је земља развијенија, вероватније је да ће трошкови раста бити већи од његове користи. Повезаност између економског раста и друштвеног благостања он види не само кроз опадајућу маргиналну корисност, већ облика обрнутог слова *U*, тако да након одређене границе, даљи економски раст чак бива и негативно повезан са друштвеним благостањем. Међутим, он не даје податке на основу којих се то може показати (према: Veenhoven, 1989).

Према Золотасу, дакле, када се у индустријским друштвима достигне одређен стадијум богатства, стопа раста друштвеног благостања опада испод нивоа економског раста, и чак тежи да буде негативна (*ibid.*).¹²⁶ Овај аутор разматра ефекте економског раста на благостање помоћу смера промена неекономских

---

¹²⁶ И заиста, поједини негативни индикатори као што су загађење животне средине или гојазност често су позитивно повезани са БДП-ом (ONS, 2000; 2007). Даље, многи индикатори квалитета живота су конкавно повезани са БДП-ом – писменост или удео оних са терцијарним степеном образовања опадају на вишим нивоима БДП-а. Такође занимљиво, поједине варијабле, као што је број прималаца Нобелових награда по становнику, карактерише растућа маргинална корисност, тако да убрзано расту на вишим нивоима прихода (Diener and Suh, 1997).

аспеката друштвеног благостања, као што су физичко и ментално здравље, стопа криминала, итсл. Као разлоге због којих расте разлика између стопе економског раста и раста друштвеног благостања он наводи прекомерно исцрпљивање обновљивих и необновљивих природних ресурса, загађење животне средине, урбанизацију, конзумеризам, и отуђење међу људима (према: Borowski, 1984).¹²⁷

Даље, многи аутори истичу битност друштвених односа за субјективно благостање, и њихову деградацију последњих деценија као објашњење Истерлиновог парадокса. Велики број психолошких, социолошких, и антрополошких истраживања, указују на кључну улогу квалитета социјалних односа за субјективно благостање (према: Vecchetti and Santoro, 2007). Баумајштер (Baumeister) и Лери (Leary) (Baumeister and Leary, 1995, према: Bartolini, 2007) су, сумирајући резултате добијених на основу скоро три стотине истраживања показали да је жеља за међуперсоналним везама заправо једна од основних човекових потреба, док је, са друге стране, нарушавање веза повезано са многим патолошким последицама, како психичким, тако и физичким. Још је Бредбурн (Bradburn) у већ помињаном истраживању (Bradburn, 1969) утврдио да су социјални односи једни од најјачих детерминанти искушавања позитивних афеката, а Канемен и сарадници да је само једна од петнаест посматраних активности свакодневног живота (молитва) позитивнијег афективног баланса када је појединци обављају сами (Kahneman, et al., 2004, према: Bruni and Stanca, 2008).¹²⁸

На пример, Пуњо (Pugno) (Pugno, 2007) такође наводи да је субјективно благостање у веома великој мери одређено блиским односима и наводи резултате истраживања који указују на њихово слабљење у случају САД. Тако, између почетка 70-их и 1994. године проценат веома срећних у вези са својим браком је опао са 67,5% на 61,5%, затим, удео оних који не сматрају да се људима може веровати је порастао са 52% на 58,5%, а опао је и удео оних који редовно посећују родбину и суседе (Lane, 2000, према: *ibid.*). Други налази упућују на чак

---

¹²⁷ Према Золотасу „ментални стрес, страхови, агресивност, и друштвена апатија су постали главне карактеристике модерних друштава” (Zolotas, 1981: 177, према: Ellis, 1985: 770).

¹²⁸ Иначе, потоње истраживање, које је обухватало узорак од 9.000 жена из Тексаса, показало је и да су најпожељније активности током дана сексуални односи, затим, дружење, па релаксација, а најнепожељније путовање до радног места и назад, затим, рад на радном месту, па рад у оквиру домаћинства (према: Layard, 2011).

четвороструки раст стопе развода, као и на раст са 25% на 39% одраслих самаца у периоду између 1960. и 1995. године, али и на пад за чак половину преудатих жена између 1960-их и 1980-их (Myers, 1999, према: *ibid.*). Подаци о инфантициду указују на то да су скоро сви почињени од стране неког унутар породице.¹²⁹

Лејерд (Layard, 2009) такође чињеницу да од 60-их година прошлог века није дошло до пораста осећаја среће у Великој Британији и САД упркос расту животног стандарда, објашњава неутрализовањем од стране погоршања међуљудских односа, односно већим уделом распаднутих породица, мањом кохезивношћу заједнице уопште, итд. (али и већим стресом на радном месту¹³⁰). Према њему, наиме, најштетнији ефекат по срећу људи је пад поверења у друге, јер за већину људи врло битна детерминанта среће је осећај да су остали људи на њиховој страни, да им не представљају претњу. А управо је, слично малопре поменутом, проценат оних који сматрају да се већини других људи може веровати у Великој Британији и САД опао са 55% 1960. године на 35% 2010. године; за пад друштвене кохезије нарочито је заслужан раст индивидуализма, нарочито у САД (*ibid.*). У периоду од 1952. до 1998. удео Американаца који су сматрали да људи воде „добре животе – моралне и искрене – као и раније” је опао са 51 на 27 процената (Layard, 2016).

Деца између 11 и 15 година старости, када се питају колико се слажу са исказом да је „већина ученика у мом одељењу љубазно и спремно да помогне”, у Шведској, Швајцарској, и Немачкој у три четвртине случајева одговарају потврдно, у САД у нешто преко половине случајева, а у Русији и Енглеској у 46% случајева. Проблем у вези са индивидуализмом је тај њиме настаје друштво без јасног концепта заједничког добра (Layard, 2009).

И према Хеливелу (Halliwell) и Патнаму (Putnam) (Halliwell and Putnam, 2004), већина истраживања показује да људи који перципирају људе из окружења као оне којима се може веровати, исказују већи степен задовољства животом и осећаја среће. На пример, посматрано према земљама групно, постоји позитивна

---

¹²⁹ При томе, стопа убиства одојчади до једне године старости је порасла са 51 на 84 случајева на милион становника почевши од друге половине седамдесетих у наредних двадесетак година (Pritchard and Butler, 2003, према: *ibid.*).

¹³⁰ Према *Eurobarometer*-овом истраживању из 1996. близу 50% испитаника је изјавило да сматра да је дошло до значајног раста стреса укљученог у обављање посла, док само 10% сматра да је дошло до смањења (Blanchflower and Oswald, 2000, према: Layard, 2011).

корелација од 0,65 између просечног осећаја поверења, са једне стране, и учесталости враћања изгубљених новчаника, са друге стране (Knack, 2001, према: Layard, 2011). Патнам (Putnam, 2001a, према: Diener and Seligman, 2004) је открио дугорочно опадање нивоа поверења у друге људе и владине институције у неколико западних друштава.

Лејн (Lane) (Lane, 2000) такође указује на скорашњи пад задовољства животом у развијеним земљама, што и он делимично види као резултат слабљења пријатељских и породичних односа, као и пораста времена током којег се гледа телевизија. Друго, он такође сматра да људи нису добри у процењивању тога шта би увећало, а нарочито максимизовало, њихову срећу, при чему, на пример, често упадају у замку зарађивања више новца на уштрб односа са блиским људима.^{131,132}

Стефано Бартолини (Stefano Bartolini) (Bartolini, 2007) ширење тржишних односа (углавном засновано на личним интересима), сматра нарушавајућим чиниоцем међуљудских односа, што се, између осталог одражава порастом усамљености. „Докази о паду социјалног капитала у САД одражени су у деструктивном утицају тржишног друштва на друштвене односе и кохезију, како је показано обимном мултидисциплинарном литературом, која је отпочела можда још од конзервативних и социјалистичких критика Индустријске револуције” (Bartolini, 2007: 350-351.). Осим наведеног, Бартолини разматра и просторни аспект нарушавања међуљудских односа. Урбанизација, према њему, нарушава односе одређујући ниво доступности релационих добара. Западни градови су, заправо, грађени за рад и трговину, а не како би се подстицали сусрети између становника и јачали односи између њих. Зато су данас у економски развијеним друштвима презаступљене скупе могућности доколичарских активности типичне за градски живот, а град, иако центар раста, према Бартолинију истовремено је и срж масовног незадовољства. Тако се оскудност друштвених односа надокнађује

---

¹³¹ Овде је корисно поменути Фенхофену (Veenhoven, 2010) критику Лејнове књиге. Пре свега, Лејн се, наводи Фенхофен, бави само САД (у којима заиста није дошло до пораста осећаја среће), а занемарује друге Западне земље (где, наводно, јесте дошло до поменутог раста). Друго, Лејн је у истраживање укључио само период од 1972. до 1994. године, па због је тога констатовао пад осећаја среће, а да је узео у обзир цео период за који су доступни подаци, односно од 1946. до 2002. године, резултат би био константност осећаја среће. Треће, Лејн се, наводи Фенхофен, бави искључиво падом удела веома срећних припадника популације, при томе занемарујући и наводни пад несрећних.

¹³² В. и Waligorski, С. (2002), и MacCulloch, R. (2002).

тежњом за материјалним богатством, а „енормна акумулација произведених добара и робовање свему што је приватно, што карактерише тржишна друштва, могу бити реакције на ерозију свега што је заједничко људима” (ibid.: 351).

Једно интересантно истраживање спровела је Фелпсова (Phelps) (Phelps, 2001), која је помоћу испитаника из САД утврдила да је вероватније да алтруисти имају релативно веома висок ниво осећаја среће, чак и када се контролише висина прихода. Како Фелпсова тврди, у САД долази до опадања удела алтруиста у популацији, чиме се делимично може објаснити Истерлинов парадокс у случају САД.

На овом месту је веома битно представити идеју релационих добара и активности, и њихових значаја за субјективно благостање уопште. Они се одређују као она добра и активности „у којима не може да се ужива сам, већ постоје искључиво приликом дељења; њихова производња и потрошња се врло често не може раздвојити: релациона добра се производе и троше у исто време учешћем у некој друштвеној активности са другим људима” (Antoci et al., ibid: 151–152).

Бруни (Bruni, 2010), након Скитовског, разрађује идеју да у економски развијеним друштвима људи производе и троше премало релационих добара, са ненамераваним резултатом пада индивидуалне али и јавне среће, при чему је то оно што он сматра најбитнијим изазовима за савремене друштвене науке. Бруни наводи да кад су материјалне потребе до одређеног степена задовољене, као што је најчешће случај у развијеним економијама, “благостање зависи у све већем обиму од социјалних фактора, као што је друштвено окружење [...], и могућности да се конструише и ужива у смисленим и задовољавајућим односима са другима” (према: Antoci et al., 2005: 2). Међутим, аутори све чешће откривају да време које људи посвећују међуличним односима опада, односно да у економски развијеним друштвима, и време и напор посвећени производњи и потрошњи релационих добара опадају (ibid.).

Слично томе, Бекети и Санторо (Santoro) (Vecchetti and Santoro, 2007) наводе два економска и социјална аспекта савременог доба битна за разумевање Истерлиновог парадокса – технолошки напредак уопште и револуција у информационам и комуникационим технологијама. Ове промене су утицале на побољшање појединих аспеката живота попут продуктивности и квалитета

слободног времена, док су, са друге стране, многи други домени живота суштински остали неизмењени, попут подизања и образовања деце, или одржавања односа са блиским људима, а који и даље захтевају једнаку врсту и интензитет напора, и најчешће, исту количину времена као што је то било стотинама годинама раније. Разлог за то, према Бекетију и Сантороу се крије у чињеници да су ове активности само делимично подржане новим технологијама. Тако, раст продуктивности рада и квалитета не-релационе доколице и, са друге стране, стагнирање продуктивности релационе доколице, повезани су на тај начин да је опортунитетни трошак једног сата потрошеног на релациону доколицу исто што и пропуштено уживање услед једног сата не-релационе доколице или пропуштеног прихода једног сата рада. Другим речима, како кажу Бекети и Санторо, долази до тзв. Баумоловог ефекта између продуктивности радних сати са једне стране, и продуктивности релационе доколице, са друге. Технолошки напредак драматично увећава опортунитетни трошак активности (релационе доколице), чија продуктивност стагнира. Осим тога, како субјективно благостање није у потпуности у рукама одређеног појединца, већ зависи и од понашања других, и како технолошки процес увећава продуктивност рада, опортунитетни трошкови релационе доколице могу бити толико високи да развију затвореникову дилему у којој је доминантна стратегија да се обезбедити оптимум за себе, а не социјални оптимум у производњи релационе доколице, чиме се, на крају, умањује укупно субјективно благостање (ibid.).

Како је било поменуто, према Скитовском у развијеним друштвима троши се премало стимулацијских добара, у која спадају и релациона. Висока улагања у рекламирање од стране великих корпорација чине потрошњу стимулацијских добара релативно скупом. Релативна цена релационих добара расте јер временом, дакле, није дошло до побољшања технологије међуљудских односа, за разлику од технологије робе, која се јесте побољшала (Bruni, 2010).¹³³ Зато се све више конзумирају ‘псеудо’ релациона добра, као што је гледање телевизије.

Како наводе Бруни и Станца (Stanca) (Bruni and Stanca, 2008), гледање телевизије је у савременим друштвима најбитнији облик забаве (осим што се веома дуго гледа – у Западној Европи у просеку 217 минута дневно, и 290 минута

---

¹³³ Френк (Frank, 1985) и Јен (Ng, 1978) су раније изнели сличне идеје.

у САД, приметна је и тенденција раста у односу на средину 90-их) и агенс социјализације, и има значајне ефекте у смилсу потискивања релационих активности. Помоћу података из *World Values Survey*, Бруни и Станца су открили позитивну корелацију између задовољства животом и индикатора релационости, и негативну између гледања телевизије и индикатора релационости. Они тиме делимично објашњавају Истерлинов парадокс. Механизам негативне корелације задовољства животом и гледања телевизије оштећује и донекле замењује односе са другима. Друго, кроз рекламирање и садржај програма уопште, подстиче се веровање да субјективно благостање зависи од материјалне потрошње, чиме расту материјалне аспирације. Најзад, људи гледају телевизију јер то одузима мање времена и напора него релационе активности (ibid.).

Динер и Бисвас-Динер (Biswas-Diener) (Diener and Biswas-Diener, 2002) наводе и мањак слободног времена као могући узрок незадовољства унутар популација развијених земаља. Многи подаци за САД упућују на то да радници проводе све више времена на радном месту, чиме се знатно смањује дужина слободног времена (према: Jacobs and Gerson, 2001). Време на радном месту, које је константно опадало од зачетака фабричког система до 1940. године, а када је 40 сати постало стандардно – претходних деценија је у порасту. У томе су значајну улогу играли, са једне стране, пад моћи синдиката и, са друге стране, преференције самих америчких радника, који су сами бирали да раде дуже због претеране материјалистичке и конзумеристичке оријентације (Schor, 1998, према: Jacobs and Gerson, ibid.).

Линдер (Linder) је пре неколико деценија (Linder, 1970, према: De Graaf et al., 2013) упозорио да економски раст подразумева раст недостатка времена, и да су сва ранија предвиђања економиста у вези са растом слободног времена била погрешна. Према њему, у току је процес настајања „измрцварене доколичарске класе”, изгладнеле за слободним временом, и да, како се количина упадљивих добара увећава, захтеви за одржавањем истих такође расту. У складу са тим, не чуде резултати истраживања PEW-а из 2013. године, према којима више од половине америчких родитеља сматра тешким да остваре своје породичне и пословне обавезе, и више од једне трећине се „увек осећа ужурбаном” (Wang et al., 2013, према: De Graaf et al., ibid.).

Од раних осамдесетих година прошлог века првенствено у Јапану (али и у Јужној Кореји и Кини), приметна је, и све израженија, тенденција смртног исхода услед превеликог умора изазваног радом (најчешће изазваног церебралним и кардиоваскуларним поремећајима), који се означава као кароши (*過勞死*). Осим тога, још један феномен регистрован најпре у Јапану је каро-ђисатсу (*過勞自殺*), односно намерно самоубиство услед менталних поремећаја повезаних са претераним умором. Ове две појаве су најпотпунија слика убитачних последица тамошњег претерано дугог радног времена.¹³⁴

Хохшилд (Hochschild) (Hochschild, 1997, према: Jacobs and Gerson, *ibid.*) наглашава културну трансформацију у којој је дом постао радно место, а радно место дом. Према њему, у развијеним друштвима исувише се фокусира на награде које проистичу из рада, а радно место се види као место одмора од тешкоћа савременог породичног живота. Док поједини сегменти радника раде више сати него икада, други не могу да нађу посао који обезбеђује довољно сати рада. Тако, од кључног значаја је заправо дистрибуција радних сати, а не просечна вредност. Према истом аутору, дуже радно време је делимично резултат померања са доминантно мушко-хранитељских породица на породице где су и жене укључене на тржиште рада, као и на и једнородитељска домаћинства. Према Шоровој (Schor, 1991, према: Jacobs and Gerson, *ibid.*), број радних сати годишње се између 1969. и 1987. године у просеку увећао за 305 сати међу женама, и за 98 сати међу мушкарцима^{135,136,137}. Иако преференце самих радника сматра одговорним за увећање радног времена, иста ауторка наводи велики број истраживања која указују на то да би већина Американаца изабрала више слободног времена, чак и по цену умањења животног стандарда. Међутим, сматра она, систем то ретко уопште дозвољава као избор. *Part-time* рад, на пример, обично подразумева

---

¹³⁴ За конкретне трендове ових појава в. Kanai, 2009.

¹³⁵ Укључење жена у тржиште рада упоредо је делимично довело и до препрека у заснивању бракова (Jacobs and Gerson, 2001, према: Fischer, 2008).

¹³⁶ Канемен и сарадници (Kahneman, et al., 2004) пишу да жене виших прихода обично уживају боље радне услове и доколицу него оне са нижим нивоом прихода, међутим, пошто раде дуже, а рад је у просеку мање извор задовољства у односу на доколицу, корисност виших прихода у великој мери бива поништена. Иако је за многе рад и данас извор стимулације, технолошки напредак га је у великој мери учинио досадним, монотоним, мање изазивајућим и самим тим, мање извором задовољства (Abramovitz et al., 1973).

¹³⁷ Међутим, дужина радног времена не мора нужно бити повезана са економским растом (Kenney, 2012b).

недовољну висину прихода и недостатак додатних олакшица. Доколица, осим што се смањује у квантитавном смислу, смањује се и у квалитативном – већина слободног времена одлази на куповину и гледање телевизије – најпопуларније активности су оне које захтевају најмање напора, што је и разумљиво с обзиром на исцрпљеност након посла (према: Kuttner, 1992).

Шорова тако сматра да капитализам у постојећем облику сам по себи делимично представља објашњење изостанка раста среће. Она описује зачарани круг рада и трошења. Људски рад се у потпуности претвара у робу, а пошто ничим нису спречени, послодавци држе раднике све дуже на радном месту; дуга радна недеља и недовољан број запослених чине да послодавци имају мање трошкове по раднику. Индустрија избацује производе који захтевају купце; рекламирањем, купци се убеђују да ће ти производи учинити да се боље осећају; они се задужују да би дошли до поризвода за којима нема реалних потреба, и често се дешава да раде и дуже него што стварно желе да би отплатили дугове; осећај среће услед последње куповине временом сплашњава, па се купују нови производи, и круг се наставља; излазак из круга је немогућ, јер приходи су мањи од трошкова живота, а дугови се акумулирају (ibid.). И Лејн (према: Veenhoven, 2008b) пише о системском притиску да се одржи материјална потрошња која човека, са једне стране, удаљава од реалних, а више задовољавајућих активности (нарочито релационих), а са друге стране, изазива фрустрацију услед константне тежње да се зарађује толико колико је потребно у циљу одржања таквог стања.

Ни млађе популације развијених земаља нису имуне на ове промене. Тако, 1967. године је две трећине америчких студената сматрало да је „развијање смислене филозофије живота” веома битно за њих, а мање од једне трећине њих да је то „зарађивање много новца”. Међутим, до 1997. ови проценти су се обрнули (Korten, 2000, према: De Graaf et al., ibid.). Даље, чак 93% аустралијских тинејџерки куповину сматра својом омиљеном активношћу, док само нешто мање од једне двадесетине сматра да је то помагање другима (De Graaf et al., ibid.).

Како је било поменуто, такође веома битни проблеми последњих деценија унутар економски развијених друштава, а који се често наводе као једно од могућих објашњења Истерлиновог парадокса, менталне су природе. У само првих пет деценија након Другог светског рата, и симултаног огромног економског

раста, инциденција депресије у САД се удесетостручила (Cross-National Collaborative Group, 1992, према: Myers and Diener, 1995; Twenge, 2000; Hamilton and Dennis, 2005). Према појединим подацима, код деце је стање још алармантније, и то у толикој мери да се чак може говорити о епидемији (према: Veenhoven, 2010). Око 16% становника је искусило епизоде озбиљне депресије, а код 6% њих сваке године депресивне епизоде нарушавају нормално функционисање током бар две недеље (ibid.).¹³⁸ Твенцова (Twenge) (Twenge, ibid.) наводи да је у САД забележен и раст анксиозности, тако да је просечно дете у САД 2000. било више анксиозно него просечно дете које је имало психијатријски третман током 50-их.

Међутим, како пише Бери (Barry) (Barry, 2000) у једној од критика Лејна, од свих Американаца рођених пре 1955. године, само један проценат је имао клиничку депресију до 75. године старости, и потрошња антидепресива није валидан показатељ трендова обољења од депресије.

Данас је у Аустралији првих десет обољења међу младима психолошке природе или везано за различите облике злоупотребе недозвољених супстанци, а у Француској скоро четвртина популације узима нека од средстава за смирење, антидепресиве, антипсихотике, или друге лекове који мењају расположење (слично као и у САД); једна шестина одраслих Британаца има некаквих проблема са менталним здрављем, при чему, у случају половине њих су то анксиозно-депресивни поремећаји, а према Светској здравственој организацији и Светској банци, за клиничку депресију, која је већ главни узрок поремећаја, очекује се да буде друга светска највећа болест до 2020. године (према: Hamilton and Dennis, ibid.). Према другим изворима, током претходне четири деценије унутар развијених земаља клиничка депресија и алкохолизам¹³⁹ су се у просеку утростручили (а стопа криминала још више) упркос великом економском расту и смањењу апсолутног сиромаштва (према: Halligan, 2009).

---

¹³⁸ Међутим, Фенховен (Veenhoven, 2010), иако се слаже да су популације развијених друштава у великим проблемима што се тиче наведених менталних обољења, доводи у питање налазе према којима је стопа обољења од депресије заиста порасла. Наиме, иако заиста јесте дошло до повећања броја људи којима је дијагностификована депресија, то заправо може бити резултат тога што су стручњаци сада квалитетнији у препознавању симптома, или да су људи свеснији у вези са тиме како се осећају. Фенхофен додаје да је депресија мање препознатљива у мање развијеним друштвима, не само јер су људи мање свесни симптома, већ и зато што се лоша осећања пре приписују лошим спољним условима.

¹³⁹ У свим европским земљама, осим Француске, дошло је до пораста цирозе јетре у односу на 1950. годину (Layard, 2011).

И према Лејерду (Layard, 2006), раст стопе криминала такође може послужити у сврху објашњења Истерлиновог парадокса. Конкретније, стопа насилних злочина, обмана, провала, крађе кола, и других крађа су све порасле у периоду између 1950. и 1980. године – укупно за чак 500% у Великој Британији, и за 300% у САД. У САД се у периоду од 1957. до 1995. упетостручила стопа насилних злочина (а уз то се и утростручила стопа тинејџерских самоубиства, удвостручила стопа развода и благо опао осећај среће оних у браку) (Glenn, 1990, према: Myers and Diener, 1995). И Пуњо (Pugno, 2007) сматра да је раст самоубиства и депресије добар индикатор опадања друштвеног благостања, и додаје да усамљеност може утицати и на једно и на друго. Према појединим изворима, у већини развијених земаља долази до раста стопе самоубиства, и у скоро свим до раста самоубиства међу младима (Layard, 2011).

Такође, како се у Извештају о светској срећи из 2012. (Helliwell et al., 2012) наводи, становници земаља које су много економски напредовале пате од многих болести модерног живота, као што су гојазност, пушење, и дијабетес, при чему су такође заступљене и одређене нездраве свакодневне навике као што су увећана потрошња висококалоричне хране и недовољно кретања.¹⁴⁰ На пример, једно скорашње истраживање (BBC, 2016) на узорку од преко 5.000 испитаника из Велике Британије је показало да појединци између 16 и 20 година старости једу брзу храну у просеку 4,5 пута недељно, а шестина њих чак и по двапут дневно.

Битно је напоменути, међутим, још неке од критика на рачун оваквих типова објашњења Истерлиновог парадокса. Оне се првенствено заснивају на становишту да је у економски развијеним земљама већи степен личних слобода, и да се у томе може наћи разлог пораста многих помињаних феномена. На пример, Бери (Barry, 2000) наводи опадање стигматизације самоубиства као могуће објашњење пораста њихове стопе. На тај начин, могу се објанити случајеви земаља са високим стопама самоубиства, које су истовремено високо рангиране на скалама субјективног благостања популација. Исто тако, ако су људи незадовољни својим браковима, пре ће се развести тамо где је већи степен слободе да се то учини.

---

¹⁴⁰ Скитовски (Scitovsky, *ibid.*: 3–4) је скренуо пажњу на недостатке технолошког и економског прогреса, услед све веће „штете по здравље, окружење и будуће генерације коју праве безобзирно витлање оружјем, истребљење штеточина, расипање ресурса, гутање пилула, узимање адитива, и коришћење или претерано коришћење сваког механичког помагала за наш комфор и безбедност.”

Такође се морају узети у обзир измене дефиниција кроз време, тако да, на пример, у вези са дијабетесом, може значити да је само дошло измена у његовом одређењу, а не у потпуности до његовог апсолутног пораста. Лејерд (Layard, 2011), рецимо, одбија да разматра наводи пораст конзумације дрога у развијеним земљама, јер сматра да то може бити пука последица великог пораста њихове доступности.

Већ је било истакнуто да чак иако се претпостави да субјективно благостање расте широм света независно од нивоа економске развијености, теоретичари често експлицитно одбацују могућност узрочне повезаности са економским растом. Међутим, овде је битно истаћи и да се према појединим ауторима (нпр. Layard 2003b), економски раст не би требало сматрати ни узрочником поменутих поништавајућих симултаних ефеката, као што су раст депресије, алкохолизма, и криминала. На пример, током појединих случајева раста (као што је период након Првог светског рата), и алкохолизам и криминал су били у паду.

Како је поменуто, материјализам се такође често користи као једно од објашњења парадокса. Он се може одредити као „стање у којем се материјални домен сматра веома истакнутим у односу на друге животне домене” (Sirgy, 1998: 243) или као „приврженост материјалним потребама и жељама” тј. „начин живота, опредељења, или тенденција заснованих у целости на материјалним интересима” (Oxford English Dictionary, према: Richins and Dawson, 1992: 304). Емпиријска грађа досад показује да је материјализам негативно повезан са задовољством животом¹⁴¹ – материјалисти су незадовољнији својим животним стандардом у односу на нематеријалисте (јер су им ти стандарди релативно виши), што узрокује мање задовољство њиховим животом уопште (Hamilton and Denniss, 2005). Кесер (Kasser) и Рајан (Ryan) (Kasser and Ryan, 1993) су открили да су више аспирације ка финансијском успеху повезане са мањом самоактуализацијом, мањом виталношћу, већом депресијом и већом анксиозношћу. То иде у прилог раније изнетој идеји да већа дистанца од остварених аспирација у потпуности одређује ниво субјективног благостања. Крафорд Солбергова (Crawford Solberg) и сарадници (Crawford Solberg et al., 2002) су, на пример, открили да су појединци који имају реалистичније нивое аспирација релативно задовољнији животом, и закључили да је кључ субјективног благостања у прилагођавању аспирација оном

---

¹⁴¹ В. мета-анализу Рајта (Wright) и Ларсена (Larsen) (Wright and Larsen, 1993).

нивоу на којем могу бити остварени. Динер и Ојши (Diener and Oishi, 2000) су на узорку од 7.000 испитаника из 41 земље открили да је давање на значају новцу негативно повезано са задовољством животом, и да су највише задовољни животом они који највише дају на значају љубави. На нивоу група земаља, просечно давање на значају новцу је негативно повезано са просечним задовољством животом (-0,53), када се контролише БДП по становнику (ibid.).

Динер и Бисвас-Динер (Diener and Biswas-Diener, 2002) наводе неке од механизма ове негативне повезаности. Најпре, једна група аутора сматра да тежња за материјалним добрима просто не испуњава истинске човекове потребе (Kasser and Ryan, 1993, према: Diener and Biswas-Diener, ibid.).^{142,143} Друго, сматра се да претерано давање на значају материјалним добрима не може бити добро за укупно благостање јер тај циљ не може у потпуности бити испуњен. Пошто увек постоје додатна добра и услуге који нису остварени, мала је вероватноћа да ће материјалне аспирације бити остварене чак и помоћу велике количине новца (Diener and Biswas-Diener, ibid). Никерсон (Nickerson) и сарадници (Nickerson et al., 2001) су открили да што је већа тежња за материјалним успехом, ниже је задовољство породичним животом, без обзира на висину прихода (међутим, и то да негативни ефекат тежње за финансијским успехом на укупно задовољство животом опада како се приходи увећавају).

Даље, они којима недостају жељене ствари, не нужно материјалне, или су уопштено ниског субјективног благостања – просто могу тражити утеху у материјалним стварима. При томе, могућ је и обрнути смер утицаја – да осећај непоседовања нечег пожељног просто води ка усвајању материјалистичких вредности (Diener and Biswas-Diener, ibid).

Мађарски психолог Михаљ Чиксентмихаљи (Mihály Csíkszentmihályi) (Csikszentmihalyi, 1999) истиче разлику између материјалних и нематеријалних домена благостања у том смислу што су први нултог збира (јер, да би неко био богат, остали морају да буду сиромашни), док потоњи немају утицаја на благостање других. Проблем развијених друштава је у томе, сматра

---

¹⁴² Другим речима, у високо развијеним друштвима пратећа култура материјализма људе одвраћа од супстанцијалнијих извора среће (Lane, 2000, према: Fischer, 2008), о чему је, како је било поменуто, и Скитовски средином седамдесетих писао.

¹⁴³ На то указују крос-секциона и лонгитудинална истраживања из како развијених, тако и мење развијених земаља (Ryan and Deci, 2001).

Чиксентмихаљи, што је материјалистичка пропаганда веома јака и убеђујућа, и просто је превеликом броју организација у интересу да увере људе да ће куповина новог аута или скупог сата у великој мери да увећа ниво субјективног благостања.^{144,145} Поједини лидери САД су куповину чак прогласили за патриотску дужност (Hamilton and Denniss, *ibid.*). У литератури је тако настао појам који се односи на потребу за стицањем материјалног, а која има патолошке облике – афлуенца (*affluenza*).¹⁴⁶

Хамилтон (Hamilton) и Денис (Denniss) (Hamilton and Denniss, *ibid.*) износе следеће податке о Аустралији. Иако тамо, како је било поменуто, скоро две трећине становништва сматра да себи не може приуштити све што је потребно, истовремено се сваке године троши по десет и по милијарди долара на ствари које се не користе, од тога највише на бачену храну. Тај износ је, иначе, више од целокупних владиних издвајања за универзитете, производњу лекова или путеве и довољан да у просеку домаћинства за две године отплате већину својих кредитних дугова. При томе, приходи домаћинства су у позитивној корелацији са количином бачене хране (41% оних са мање од 20.000 долара прихода уопште не баца храну, они са између 20.000 и 40.000 долара прихода годишње баце јестиве хране у вредности од 306 долара, а они са преко 100.000 долара прихода баце храну у вредности од 520 долара, док је само 11% испитаника изјавило да је уопште не баца).¹⁴⁷

Слично томе, Британци сваке године бацају неискоришћена добра у вредности од 80,6 милијарди фунти, што је довољно да се покрију владина издавања за транспорт, одбрану, индустрију, пољопривреду, запошљавање и становање (Prudential Insurance, према: *ibid.*).

---

¹⁴⁴ Чиксентмихаљи осим тога сматра да су друштва обично уређена тако да већина људи верује да њихово благостање зависи од њихове пасивности – „била власт у рукама цркве, ратничке касте, или олигарха, интерес ових је да имају остатак популације зависним од онога што они нуде, били то вечни живот, безбедност, или материјално благостање. Али ако се неко помири са тим да буде пасивни потрошач – производа, идеја или дрога – врло вероватно ће бити разочаран” (Csikszentmihalyi, *ibid.*: 826–827).

¹⁴⁵ Кругер и сарадници (Krueger et al., 2009) наводе познат пример са дијамантима који се рачунају вредније у односу на воду, али да се може поставити питање њиховог већег доприноса друштвеном благостању.

¹⁴⁶ В. нпр. De Graaf et al., 2013; Hamilton and Denniss, 2005; James, 2007; или за корене ових идеја: Tawney, 1920.

¹⁴⁷ Према Скитовском, узгред, један од проблема економских показатеља је јер „показују шта људи купују; не показују да ли купују оно што желе или оно што могу” (Scitovsky, 1976: 150).

Да би се задовољиле потребе једне просечне породице америчке средње класе, чак 2.000 тона материјала се измешта, минира, екстрахује, копа, упумпава, сагорева и одбацује на годишњем нивоу (Hawken et al., 2010). Од 60-их година прошлог века све више се диже свет о исцрпљивању необновљивих Земљиних ресурса и деградације екосистема, што је подстакло идеје о одрживом развоју (одрживој производњи и одрживој потрошњи). 80-их година одрживи развој је, бар декларативно, отпочео да доспева на листу политичких приоритета (Veenhoven, 2008b). У домену одрживе производње, државне регулације довеле су до одређених помака у виду, на пример, мање загађујуће производње и ефикасније употребе ресурса. У домену одрживе потрошње, међутим, није дошло помака (ibid.).¹⁴⁸

Фенхофен (Veenhoven, ibid.) је покушао да утврди да ли одржива потрошња има ефекта на срећу, како тренутне, тако и будућих генерација. Закључак који је извео је да смањење потрошње не би повећало субјективно благостање садашње генерације, али не би је ни смањило, а да би могло допринети субјективном благостању наредних генерација (у случају спречавања великих еколошких катастрофа или прекомерног исцрпљивања ресурса које би водило у сиромаштво будућих генерација).¹⁴⁹ Одржива потрошња, дакле, могла би маскимизовати субјективно благостање већег броја, бар дугорочно. Фенхофен посебно наглашава поједине случајеве који показују да је могуће за земљу да има просечно висок ниво субјективног благостања без велике потрошње – на пример, популација Мексика има просечан ниво субјективног благостања једнак оном у Великој Британији, при чему троши упола мање ресурса него ови. Исто тако, популација Велике Британије је на истом нивоу благостања као пре тридесет година иако троши много више ресурса.¹⁵⁰ Фенхофен брани и теорију биофилије, према којој

---

¹⁴⁸ Критичари потрошачког друштва очекују да ће прелазак на одрживу потрошњу учинити живот више задовољавајућим, не само када су будуће генерације питању, већ и садашње (ibid.).

¹⁴⁹ Супротно томе је становиште према којем је одржива потрошња штетна за субјективно благостање, краткорочно и вероватно дугорочно, и које почива на два темеља. Прво, превладавајућа економска теорија налаже да већа потрошња значи веће благостање, без обзира на маргиналну корисност која може опадати. Ова претпоставка у садашњости је обично праћена оптимистичким погледом на будућност, према којем ће научни напредак и рационалност тржишта пружити алтернативу исцрпљеним ресурсима. Други темељ представља становиште према којем су потрошачи рационални актери који најбоље знају шта је најбоље за њих саме (ibid.).

¹⁵⁰ И Скитовски (Skitovsky, ibid.) је истицао да су Швеђани, Норвежани, Швајцарци, и Западни Немци животног стандарда на нивоу бар као Американци, али да троше мање од половине

човек природно преферира зелену и отворену околину, па у складу са тим, урбанизација, која смањује додир човека са природом, дугорочно штетно утиче на субјективно благостање.

Тако, у литератури је бројим примерима показано да бука и загађење ваздуха штетно утичу на здравље, док су зелене површине, паркови и дрвеће позитивног ефекта на субјективно благостање (према: Diener et al., 2015). Хронична изложеност буци може узроковати сметње у сну, оштећење слуха, зујање у ушима, коронарну болест срца, срчани удар, оштећења имуног система, дефекте при рођењу, као и стрес, који даље доводи до повишења крвног притиска. Загађен ваздух може узроковати велики број респираторних и кардиоваскуларних обољења. Са друге стране, природно окружење позитивно утиче на субјективно благостање подстицањем и омогућавањем, из практичних, културних или психолошких разлога – понашање корисно у физичком и менталном смислу, као што је физичка рекреација или социјална интеракција повезана са њом (према: Maskeron and Mourato, 2013).

Емпиријски је показано да зелене и отворене површине позитивно утичу на баланс афеката (ibid.). У Уједињеном Краљевству су методом узорковања искустава од више од 20.000 испитаника прикупљани подаци о субјективном благостању док су им се, са друге стране, помоћу сателитског позиционирања утврђивале географске координате тренутне локације. Утврђено је да се, када се временски услови, дневна светлост, тип активности, друштво, тип локације, доба дана, и дан у недељи, држе под контролом, испитаници осећају срећније док су окружени било којим типом зелених и других природних површина, него кад то нису. Исто тако, седење у просторији из које се пружа поглед на зеленило може утицати на бржи пад дијастоличног крвног притиска, док шетња у неградским срединама више ублажава стрес него она у градским (Hartig et al., 2003).¹⁵¹

И Вајт (White) и сарадници (White et al., 2013) су утврдили да је урбанизација потенцијално штетна по људско ментално благостање. Према њима, резултати многих истраживања указују на то да је, прво, живот ближи градским зеленим

енергије и стварају мање од половине отпада него они (што је објаснио већом потрошњом комфорних добара од стране потоњих).

¹⁵¹ До сличних закључака о предностима зелених површина дошли су и Веларде (Velarde) и сарадници (Velarde et al., 2007).

површинама попут паркова повезан са нижим нивоима стреса, и друго, да раст клиничке депресије (можда и водећег узрока лошег менталног благостања унутар развијених земаља) делимично може бити повезан са интензивнијом урбанизацијом и одвајањем од природног окружења, унутар којег је човек еволуирао и на којег је адаптиран у највећој мери. Вајт и сарадници су, даље, на узорку од преко 10.000 испитаника из Холандије установили да су стрес, анксиозност, и депресија већи, а задовољство животом мање, у оним деловима Холандије у којима је мањи удео зелених површина попут паркова, чак и када се приходи, радни и брачни статус, тип стамбеног објекта, и стопа криминала у суседству држе под контролом.

У литератури су нашироко заступљени и алармантни подаци када је у питању антропогени утицај уништавања околине унутар не само развијених земаља. Довољно је поменути да се биљне и животињске врсте се у овом тренутку уништавају стотину пута брже него што је природна стопа изумирања, тако да „наш потрошачки стил живота [...] уништава природни капитал стопама никад виђеним у овом делу универзума” (De Graaf et al., *ibid.*: 77)^{152,153}:

Поједини аутори наводе да је степен уништавања врста услед антропогених фактора конзистентан “шестом масовном изумирању”, и да уколико се поменути трендови наставе, већ 2020. године ће популације кичмењака према бројности опасти у просеку за две трећине у односу на 1970. годину (WWF, 2016).

---

¹⁵² В. и: Ponting, 2009.

¹⁵³ То не значи да је економски раст једини чинилац еколошког отиска, али представља јак аргумент у прилог критици раста развијених земаља из еколошке перспективе. Међу раним утилитаристима, иначе, ово није била занемаривана тема. На пример, Мил, који се према појединим ауторима (нпр. Reeves, 2009) може сматрати и утемељивачем еколошког покрета, још у време када је Енглеску настањивало 15 милиона становника, а свет 1,2 милијарде, је писао да „ако Земља мора да изгуби велики део своје угодности, коју би јој искоренили неограничено увећање богатства и популације, у циљу пуког омогућавања да поднесе веће, али не и нужно и срећније друштво, искрено се надам, ради потомства, да ће (богатство и популација – В. М.) количински да мирују, много пре него што их нужност примора на то” (према: *ibid.*: 31).

Графикон 3: Број истребљених врста сваке године на глобалном нивоу, према годинама

Извор: Ayres, 1999: 27, према: De Graaf et al., 2013: 85.

Када је у питању однос економског раста и животне средине, и тога да ли је смањење економског раста потребно да би се спречило уништавање животне средине, могу се разликовати четири различита становишта (Bruyn, 2012). Радикалне присталице раста сматрају да постоји позитивна повезаност између економског раста и квалитета животне средине, тако што долази до технолошког напретка, који је нужно позитивног ефекта за животну средину. Ова група даље сматра да тржишни механизми отклањају проблеме у вези са животном средином,

и самим тим, да је било какво мешање државе у вези са очувањем животне средине нужно штетно. Друго становиште заступају делимичне присталице раста, према којима су економски раст и квалитет животне средине такође повезани позитивно, међутим, политике очувања не морају нужно бити штетне. Раст, према њима, јесте неопходан услов за ове политике, али оне могу смањити његове штетне последице. Трећу групу чине умерени противници раста, који се не слажу у толикој мери у вези са пожељношћу раста, затим, сматрају да он нужно нарушава животну средину, да политике могу да помогну да се те последице ублаже, али и да је то у растућим економијама знатно отежано. Коначно, јаки противници раста сматрају не само да је раст дугорочно нужно штетан животної средини, већ и да политике не могу имати значајну улогу у побољшању квалитета животне средине, евентуално краткорочно. У складу са тим, једино прихватљиво решење, према њима, је потпуно одустајање од економског раста. Чини се да додаци из графикана 3 дефинитивно иду у прилог потоњег становишта.

Пол Екинс (Paul Ekins) (Ekins, 2000) наводи неколико група симптома еколошке неодрживости и њихових узрока. Прву групу симптома чине загађења, односно ефекат стаклене баште (узрокован емисијама угљен-диоксида, азот-субоксида, метана, фреона, перфлуорованих једињења, сумпор-хексафлуорида), затим, уништавање озонског омотача (узрокован емисијама фреона), ацидификација (узрокована емисијама сумпор-моноксида, азот-моноксида, амонијака), и токсична контаминација (узрокована сумпор-моноксидом, угљоводоником, угљен-моноксидом, агрохемикалијама, органо-хлоридима, и радијацијом). Другу групу симптома чини исцрпљивање обновљивих ресурса, односно дефорестација (узрокована променама у коришћењу земљишта и притисцима становништва), истребљивање врста (услед истих узрока, али и уништавања озонског омотача), затим, деградација земљишта односно губитак плодности тла (изазваног притисцима популације, неодрживом пољопривредом, урбанизацијом итд.), уништење рибњака (услед прекомерног риболова, деструктивних технологија, загађења), и редукција воде (изазванане одрживом потрошњом, и променама климе). Трећу групу симптома чини исцрпљивање необновљивих ресурса (изазвано извлачењем и коришћењем фосилних горива и минерала).

2008. године је извршена процена да би, како би се избегле значајне промене климатских услова, штета за глобални БДП била само два процента, односно мање него просечно једна година раста, а трошкови преласка на одрживи ниво коришћења воде би били још мањи, око 0,06 процента глобалног БДП-а (према: Kenny, 2012a).

Према многим ауторима, залихе природних ресурса све брже нестају, отпад и загађења се акумулирају; експлоатишу су се све ређи, удаљенији, дубљи, или разблаженији (увек скупљи) ресурси; природни процеси попут пречишћавања вода постају мање ефикасни, што захтева вештачке алтернативе као што су рибље фарме, флаширана вода, модификовани насипи и вештачке баријере; све су учесталије природне катастрофе (нпр. Graaf et al., *ibid.*: 77). Према појединим истраживањима, тачка са које више нема повратка је већ увелико прекорачена и само је питање времена када ће заиста и доћи до немогућности краја опстанка човека на Земљи (како поједини аутори прогнозирају, за мање од једног века¹⁵⁴).

Имајући све то у виду, дакле, не само директну повезаност између субјективног благостања и здравије средине, већ и опасност од немогућности опстанка наредних генерација, разумљиво је да еколошко питање треба ставити у саму срж утилитаристичке критике садашњег нивоа економског раста развијених земаља. У наредном делу, биће представљени циљеви и хипотезе овог истраживања.

5. Циљеви и хипотетички оквир истраживања

Ово истраживање, како је поменуто, има за циљ да се испитају неопходност и оправданост садашњег нивоа економског раста економски развијених (и то европских) земаља, првенствено у смислу користи које он потенцијално доноси по субјективно благостање тих популација, а затим и у смислу његове еколошке одрживости. Из утилитаристичке перспективе, иначе веома заступљене као полазне основе практичних импликација истраживања субјективног благостања

---

¹⁵⁴ В. нпр. Jones (2010).

(нпр. Layard, 2011), кључну улогу овде играју, са једне стране, максимизација субјективног благостања популација економски развијених европских земаља и, са друге стране, еколошка одрживост економског раста ових земаља. Потоње је, како је било поменуто, од нарочито великог значаја када се има у виду обим и озбиљност еколошких негативних екстерналија раста, које могу довести до немогућности опстанка будућих генерација. Како би се даља тежња за економским растом развијених европских земаља могла сматрати оправданом, потребно је да анализа покаже две ствари – прво, да је даљи економски раст неопходан услов за повећање нивоа субјективног благостања популација, и друго, да посматране земље појединачно економски раст остварују уз у оноликој мери еколошке штете коликоим биокапацитет то омогућава.

Други циљ овог истраживања је преиспитивање валидности појединих теорија која се најчешће користе и сврху објашњења Истерлиновог парадокса. Конкретније, у ту сврху, унутар разматраних европских земаља биће испитани трендови задовољства висином прихода, броја радних сати током недеље, материјализма, поверења у друге људе, поверења у институције, задовољства функционисања демократијом, релационих активности, и најзад, биће обрађени подаци везани за приходовна поређења са другима. Поред тога, биће преиспитани и Дитнов налаз о константном увећавању задовољства животом са сваким дуплирањем БДП-а по становнику, затим, истоветност појмова задовољства животом, са једне, и осећаја среће, са друге стране, и коначно, тачка засићења након које субјективно благостање и ниво економског развоја нису повезани, анализирајући, дакле, само економски развијене земље.

Како је поменуто, већи део анализе овог истраживања посвећен је субјективном благостању популација. Другим речима, главни циљ овог истраживања је да се преиспита постојање Истерлиновог парадокса и то у случају економски развијених земаља – односно да ли је заиста у овом случају Истерлинов парадокс у ствари само, како су то називали Хегерти и Фенхофен, Истерлинова илузија. Истраживања која су претходно представљена, како смо видели, углавном нису узимала у обзир различите нивое економске развијености – временске серије на нивоу група земаља су испитиване претежно тако што су у узорак биле укључиване земље веома различитог нивоа економске развијености.

Често су унутар исте анализе истовремено укључиване изразито развијене и неразвијене земље. Међу досадашњим истраживањима, како се могло приметити, у случају анализирања временских серија готово да нема раздвајања тј. груписања земаља у односу на ниво економске развијености. Чак и када је мали број земаља укључиван у анализу, оне најчешће нису истог, па чак ни приближно сличног, нивоа економског развоја. Овакав приступ се, услед закона опадајуће маргиналне корисности, не чини истраживачки оправданим. Наиме, када се посматрају само релативно развијене земље не треба очекивати да ће важити истоветне правилности у вези са повезаности економског раста са субјективним индикаторима благостања као у случају развијених и неразвијених заједно. Досад широко заступљен приступ се, пак, може делимично разумети имајући у виду чињеницу да не постоји довољно велики број национално репрезентативних истраживања која би омогућила превазилажење поменутог недостатка. Друго, постојећа истраживања унутар ове области, како се видело, најчешће углавном користе податке из *World Values Survey*, који су углавном слабо оцењени.¹⁵⁵

Ово истраживање се ограничава на анализу искључиво развијених земаља, и то из три разлога. Прво, подаци који се односе на њих су знатно обимнији и квалитетнији. Као што је било истакнуто, мерење како објективних економских, тако и субјективних, индикатора благостања од суштинског значаја за ово истраживање је у сиромашнијим земаљама знатно отежано и релативно непрецизно. Други разлог је тај што, да ако и постоји повезаност економског раста и раста субјективног благостања, она би требало да је слабија у развијеним земљама, те на том месту пре свега треба преиспитати оправданост економског раста. Треће, поменуто нарочито долази до изражаја имајући у виду еколошку штету коју развијене земље диспропорционално чине вишр. Поред тога, узорак за

---

¹⁵⁵ Требало би посебно нагласити да *World Values Survey*, иако досад вероватно најчешће коришћени подаци од стране истраживача Истерлиновог парадокса, садрже крупне проблеме у вези са репрезентативношћу. Стивенсонова и Вулферс (Stevenson and Wolfers, 2008) наводе да нерепрезентативни узорци најчешће потичу из сиромашнијих земаља где су богатији појединци били презаступљени у узорцима, и да истраживачи игноришу ове чињенице без обзира на то што су у документацији истраживања оне јасно изнесене. На пример, у случајевима Чилеа, Кине, Индије, Мексика, или Нигерије узорци су обухватили искључиво више образоване испитанике, и оне из градских подручја; слично је са Аргентином, у којој су, од како је она била укључена у истраживања, већина таласа обухватала искључиво испитанике из градских подручја, што се у анализама, дакле, занемарује (ibid.). Према писању појединих аутора (нпр. Deaton, 2008), до оваквих изузетака долазило је како би подаци били већег степена упоредивости са богатијим земљама.

ово истраживање чине искључиво европске земље, у вези са којима унутар научне литературе, како је било показано, постоји много већа доза неслагања када је постојање Истерлиновог парадокса у питању, у поређењу са, на пример, САД.

Друго, што се тиче података о субјективним индикаторима благостања, посебну новину овог истраживања чини то што се њихова повезаност са економским растом преиспитује помоћу података досад некоришћених у ту сврху: у постојећој литератури, чак и међу малобројним истраживањима која су обухватала искључиво економски високо развијене земље, нису анализирани конкретно они подаци који се обрађују у овом истраживању. Дакле, подаци, који ће у следећем делу бити детаљно представљени, и поред тога што су веома задовољавајућег нивоа репрезентативности и квалитета уопште, и омогућавају да се обухватније прате временске серије, и то прихватиљивог броја развијених земаља – до сада нису коришћени у сврху преиспитивања Истерлиновог парадокса.¹⁵⁶

Треће, конкретни периоди који се покривају овим истраживањем такође до сад нису били анализирани, а нарочито не на узорку земаља које су овде укључене. Конкретније, подаци, између осталог, покривају највећи део досадашњег дела овог века, што како се могло закључити, у истраживањима до сада није био случај. Посебна предност ове чињенице састоји се из тога што је покривен период пре, за време, и након последње глобалне економске кризе, што је веома погодан контекст за разматрање међусобне повезаности између економских и субјективних индикатора благостања.

Четврто, новина овог истраживања делимично се тиче и метода статистичке анализе, који досад уопште нису били коришћени у истраживању Истерлиновог парадокса, и који ће у наредном поглављу бити детаљно представљени.

Пето, када је реч о хедонистичкој традицији изучавања благостања, карактеристично је да у научној литератури која се односи на Истерлинов парадокс, досад није истраживано афективно благостање, иако је реч о засебно

---

¹⁵⁶ Осим тога, подаци су, за разлику од многих досад коришћених, конзистентни – субјективни индикатори благостања су на исти начин мерена унутар свих таласа истраживања.

једној од кључних компоненти субјективног благостања.¹⁵⁷ Поједини подаци коришћени у овом истраживању, омогућавају изучавање повезаности афективног благостања са економским индикаторима како на индивидуалном, тако и на нивоу земаља, међутим, искључиво крос-секционо. Наиме, поједини таласи истраживања садрже податке, и то међусобно конзистентне, о доживљавању позитивних и негативних афеката, али не тако да покривају довољно дуг временски период да би било могуће истражити њихову повезаност са економским индикаторима кроз време.

Битно је напоменути и да се преиспитивањем Истерлиновог парадокса не подразумева постојање узрочног односа између економских и субјективних индикатора благостања у било ком смеру. Самим тим, ни практичне импликације које би следиле из резултата овог истраживања, такође не треба доводити ни у какву везу са међусобном узрочношћу две варијабле. То се односи и на повезаност еколошких индикатора са економским растом – истраживање не имплицира узрочну повезаност између њих, бар не у потпуности. У складу са горе поменутиим циљевима, ово истраживање заснива се на следећем хипотетичком оквиру.

Општа хипотеза гласи да економски раст развијених земаља и промене субјективног благостања њихових популација дугорочно нису повезани. Посебне хипотезе су следеће:

1. Просечан економски раст током посматраних периода не корелира са просечним променама субјективног благостања, када се земље посматрају групно.

2. Током посматраних периода долазило је до значајних промена износа БДП-а по становнику, али не и нивоа субјективног благостања, када се земље посматрају групно.

3. Промене БДП-а по становнику сваке од земаља се током посматраних периода нису кретале у истим смеровима као промене нивоа субјективног благостања.

У даљем раду следи опис метода којима ће наведене хипотезе бити тестиране.

---

¹⁵⁷ Мада не само када је Истерлинов парадокс у питању, већ уопште у смислу повезаности са економским индикаторима благостања, афективно благостање је у научној литератури потпуно занемарено као предмет изучавања – како на индивидуалном нивоу, тако и на нивоу земаља, и како крос-секционо, тако и посматрано кроз време.

6. Метод истраживања

Истраживање ће се већим делом заснивати на секундарној анализи података који потичу из *European Social Survey*,¹⁵⁸ организованог од стране *European Research Infrastructure Consortium* из Уједињеног Краљевства. Реч је о истраживању анкетног типа које је досад вршено у седам таласа, на сваке две године почевши од 2002. Истраживање се врши у европским земљама, с тим да су у појединим таласима укључени Израел и Турска. Постоји шеснаест земаља за које су расположиви подаци за све досадашње таласе истраживања. То су Белгија, Данска, Финска, Француска, Немачка, Ирска, Холандија, Норвешка, Португал, Словенија, Шпанија, Шведска, Швајцарска, Уједињено Краљевство, Мађарска, и Пољска. За границу која раздваја развијене земље од мање развијених, у истраживању, биће узета просечна вредност БДП-а по становнику сваке године када су вршена истраживања која је премашивала износ од 20.000 америчких долара. То је разлог због којег Мађарска и Пољска, са знатно нижим просечним БДП-ом, и поред доступности података неће бити укључене у главну анализу, а због којег ће Словенија, иако постсоцијалистичка за разлику од других, бити укључена у анализу. Осим тога, и према класификацији Светске банке, све разматране земље спадају у високо развијене.¹⁵⁹ Следе подаци о укупном броју испитаника према сваком од таласа *European Social Survey*, као и о издвојеним узорцима за потребе овог истраживања (из поменутих четрнаест земаља):

- I – 42.359 испитаника из 22 земље (издвојен узорак је обухватао 27.123 испитаника),
- II – 47.537 испитаника из 26 земаља (издвојен узорак је обухватао 27.612 испитаника),
- III – 47.099 испитаника из 25 земаља (издвојен узорак је обухватао 28.756 испитаника),
- IV – 56.752 испитаника из 31 земље (издвојен узорак је обухватао 27.710 испитаника),
- V – 52.458 испитаника из 27 земаља (издвојен узорак је обухватао 26.733 испитаника),

---

¹⁵⁸ <http://europeansocialsurvey.org/data/>

¹⁵⁹ <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>

- VI – 54.673 испитаника из 28 земаља и АП Косово и Метохија (издвојен узорак је обухватао 30.312 испитаника), и
- VII – 40.185 испитаника из 21 земље (издвојен узорак је обухватао 27.764 испитаника).

Величина узорака унутар сваке земље у сваком таласу није мања од 1.500 испитаника, осим у случајевима земаља чији је број становника мањи од два милиона, где је минимална величина узорака 800.

Како расположиви подаци из *European Social Survey* обухватају период који је само за две године дужи од Истерлиновог критеријума дугорочности, било би корисно у анализу укључити и податке из *European Values Study*,¹⁶⁰ а који омогућавају анализирање дужих временских серија. Они обухватају четири таласа истраживања, од којих је први спроведен 1981. године, други 1990. године, трећи 1999. године, и четврти 2008. године. Први талас не покрива довољно велики број земаља па није укључен у анализу. И из ове базе података у анализу ће бити укључени подаци из такође четрнаест земаља, и то оних која су учествовала у сва преостала три таласа истраживања, а то су Аустрија, Белгија, Данска, Француска, Немачка, Исланд, Ирска, Италија, Холандија, Норвешка, Шпанија, Шведска, Финска, и Уједињено Краљевство.^{161,162} На жалост, Канада и САД су учествовале само у прва два таласа истраживања, те нису погодне за преиспитивање Истерлиновог парадокса.

Све земље из *European Values Study* које ће бити укључене у анализу имају просечан БДП по становнику у периоду од 1990. до 2008. у износу који такође премашује 20.000 америчких долара. Из тог разлога Малта, иако је учествовала у

¹⁶⁰ <http://www.geis.org/en/services/data-analysis/survey-data/european-values-study/>

¹⁶¹ Битно је истаћи да се у оквиру *European Values Study* посебно прикупљају подаци за Велику Британију, а посебно за Северну Ирску, али пошто нема доступних података о БДП-у по становнику посебно за Северну Ирску, а посебно за Велику Британију, током посматраног периода, извршена је пондерација одговора о осећају среће у односу на број становника за сваку годину у којој је вршено истраживање, тако да се добије јединствена вредност за читаво Уједињено Краљевство. При томе, коришћени су подаци *Office for National Statistics* (<https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/populationestimates/timeseries/nipop/pop>).

¹⁶² Међутим, како у таласу из 1999. године недостају подаци о осећању среће у Великој Британији, а постоје у оквиру *World Values Survey*, где се добијају помоћу идентичног питања (у таласу из 1998.), потоњи су укључени у анализу, што омогућава колико-толико прецизно преиспитивање. Друго, Норвешка није била укључена у талас *European Values Study* из 1999. али јесте у *World Values Survey* из 1996. Потоњи су употребљени у анализи, што није стопроцентно конзистентно, мада БДП по становнику је био на приближно истом нивоу 1996. и 1999. године.

сва три таласа истраживања, није укључена у анализу. Величине узорака за сваки од истраживаних таласа *European Values Study* су биле:

- I – 38.213 испитаника из 29 земаља (издвојен узорак је обухватао 21.757 испитаника),
- II – 41.125 испитаника из 32 земље (издвојен узорак је обухватао 19.564 испитаника),
- III – 67.786 испитаника из 46 земаља (издвојен узорак је обухватао 23.035 испитаника).

На појединим местима биће неопходна и анализа података који потичу из трећег таласа *European Quality of Life Survey*,¹⁶³ које организује *Eurofund*, а које је досад спроведено 2003. године, затим, 2007. и 2012. године. У узорак за трећи талас истраживања ушле су тридесет и три земље са укупно 43.636 испитаника, у свакој земљи бар по 1.000 њих, а у већим и по 3.000. За потребе истраживања издвојен је узорак од 15 земаља (Аустрија, Белгија, Данска, Финска, Француска, Немачка, Исланд, Ирска, Италија, Луксембург, Холандија, Словенија, Шпанија, Шведска, и Уједињено Краљевство), којег је чинило 21.507 испитаника. И у овом случају, све земље су у посматраном тренутку премашивале износ БДП-а по становнику од 20.000 долара.

Две главне варијабле у истраживању су субјективно благостање и економски раст. Прва ће бити мерена уз помоћ питања о уопштеном осећају среће. Оно је у свим таласима *European Social Survey* гласило:

- „Узимајући све у обзир, колико бисте рекли да сте срећни?”

Испитаници су у свим таласима одговарали помоћу једанаестостепене скале, где је 0 значило „екстремно несрећни”, а 10 „екстремно срећни”.

У оквиру *European Values Study* питање о осећању среће је гласило на исти начин, с тим да су могући одговори гласили: 1 „Веома срећни”, 2 „Углавном срећни”, 3 „Не баш срећни”, и 4 „Нимало срећни”.

У оквиру *European Quality of Life Survey*, питање о уопштеном осећају среће је у свим таласима гласило:

- „Кад узмете све у обзир, на скали од 1 до 10, колико сматрате да сте срећни?”

---

¹⁶³ <http://discover.ukdataservice.ac.uk/series/?sn=200013>

На питање се одговарало помоћу десетостепене скале, где 1 значи „Веома несрећни”, а 10 „Веома срећни”.

Подаци о задовољству животом, у оквиру истог истраживања је добијано помоћу питања:

„Кад све узмете у обзир, у којој мери сте задовољни својим животом данас? Молим Вас да то оцените на скали од 1 до 10, где 1 значи врло незадовољан/незадовољна, а 10 врло задовољан/задовољна”.

Даље, у оквиру истог истраживања, и то у трећем таласу, питања о афективном благостању су постављана на следећи начин:

„Молим Вас да назначите за сваки од следећих пет навода шта најближе одговара ономе како сте се осећали у последње две недеље:

- осећао сам се весело и расположено
- осећао сам се смирено и опуштено
- осећао сам се активно и енергично
- пробудио сам се осећајући се свеже и одморно
- мој свакодневни живот је био испуњен стварима које ме интересују
- осећао сам се посебно напето
- осећао сам се усамљено
- осећао сам се потиштено и утучено”

Одговори су се давали на шестостепеној скали, где је 1 је означавало „Све време”, 2 „Скоро све време”, 3 „Више од половине времена”, 4 „Мање од половине времена”, 5 „Један део времена”, а 6 „Ни у једном моменту”. Од пет исказа који се односе на позитиван афекат за потребе истраживања конструисана је скала позитивних афеката, вредности Кронбахове алфе 0,874, а од три исказа о негативном афекту, скала негативних афеката чија је Кронбахова алфа 0,813.

Нажалост, подаци из *European Quality of Life Survey* нису погодни за разматрање Истерлиновог парадокса, јер не покривају довољно дугачак временски период. То се односи и на питања о позитивним и негативним афектима унутар *European Social Survey*, те се она само могу користити приликом крос-секционих анализа. У последњем таласу она су гласила:

„Колико времена током последње недеље:

- сте се осећали депресивно?
- сте осећали да је све чињено са напором?
- вам је сан био немиран?
- сте били срећни?
- сте се осећали усамљено?
- сте уживали у животу?
- сте се осећали тужно?
- нисте могли да се активирате?
- сте имали доста енергије?
- сте се осећали анксиозно?
- сте се осећали смирено и спокојно?”

У таласу из 2006. постојале су и следеће ставке:

- „[...] сте се осећали уморно?
- били удубљени у оно што сте радили?
- осећали досаду?
- осећали одморно када сте се будили ујутро?”

На ова питања се одговарало помоћу четворостепене скале, где је 1 значило „Нимало или скоро нимало времена”, 2 „Мало времена”, 3 „Већином времена”, а 4 „Све време или скорје све време”.

За потребе истраживања, од четири исказа који се односе на позитивни афекат у шестом таласу конструисана је скала позитивних афеката чија је вредност Кронбахове алфе 0,753. Од седам преосталих исказа конструисана је скала негативних афеката, а њена Кронбахова алфа је 0,818. Када се додају и по два исказа о позитивном и негативном афекту из трећег таласа, добијају се две нове скале чије су вредности Кронбахове алфе 0,747 за скалу позитивних, односно 0,835 за скалу негативних афеката.

Осим тога, услед бројних критика на рачун БДП-а као мере материјалног или било којег другог типа благостања уопште, корисно би било додатно испитати и трендове задовољства висином прихода домаћинства, као погоднијег индикатора материјалног благостања. У свих седам таласа *European Social Survey*, задовољство висином прихода се мерило на исти начин: „Који је од описа на овој

картици најближи ономе како доживљавате приходе свог домаћинства?”, при чему су понуђени одговорили гласили: 1 „Добро живим са садашњим приходима”, 2 „Сналазим се са садашњим приходима”, 3 „Тешко ми је са садашњим приходима”, 4 „Врло ми је тешко са садашњим приходима”. На жалост, за разматране земље не постоје довољно потпуни и конзистентни подаци везани за трендове приходовних неједнакости, те оне неће бити анализирани.

Осим задовољства висином прихода, у циљу преиспитивања постојања процеса адаптације и раста аспирација, неопходно је и испитати и трендове објективног пандана овог показатеља, а то је расположиви доходак домаћинства, али и трендове стопе инфлације. И једна и друга група података, за период од 2002. до 2014. потиче од *OECD*.^{164,165}

Подаци из трећег таласа *European Social Survey* садрже и податке о приходовним поређењима. Како је то за сад једини талас за који су доступни ови подаци, није могуће пратити било какве трендове. Ови подаци су, међутим, веома корисни у сврху преиспитивања не само раније добијених налаза о томе са ким становништво економски развијених земаља најчешће пореди своје приходе, већ и колико је та појава уопште пристуна, односно у којој мери приходовна поређења сами испитаници перципирају као нешто значајно. Два су питања која се тичу приходовних поређења. Прво гласи: „Колико Вам је битно да поредите свије приходе са приходима других људи?”, при чему је 0 значило „Није уопште битно”, а 6 „Веома битно”. Друго гласи: „Чији приходи су они са којима бисте најпре поредили своје?” При томе, понуђени одговори су били: „Колеге са посла”, „Чланови породице”, „Пријатељи”, „Остали”, и „Не поредим се”. *European Values Study* и *European Quality of Life Survey*, са друге стране, не располажу подацима који би могли послужити у сврху поменутог испитивања. На жалост, подаци из поменутих истраживачких пројеката не омогућавају ни директно преиспитивање постојања адаптивних и процеса раста нивоа аспирација, већ искључиво индиректно.

Како би се проверила ваљаност појединих објашњења Истерлиновог парадокса о којима је било речи, истраживање ће обухватити анализу још неких

---

¹⁶⁴ <https://data.oecd.org/hha/household-disposable-income.htm>

¹⁶⁵ <https://data.oecd.org/price/inflation-cpi.htm#indicator-chart>

трендова. Прво, ту су трендови просечног броја радних сати према земљама. У сваком од таласа у оквиру *European Social Survey*, ови подаци су добијани помоћу питања: „Независно од броја сати у уговору, колико сати недељно радите обично свој основни посао, укључујући прековремени (плаћени и неплаћени посао)?”

Даље, у упитнику из *European Social Survey* у сваком од таласа постојала су по три питања којима се мерио степен поверења међу припадницима испитиваних зајединца. Она гласе: „Користећи ову картицу, уопштено говорећи, сматрате ли да се већини људи може веровати или да никада не можете бити превише опрезни када се ради о људима? Молим вас изразите то као резултат од 0 до 10, где 0 означава да никада не можете бити превише опрезни, а 10 да већини људи можете веровати”; друго питање гласи: „Користећи ову картицу, наведите мислите ли да би вас већина људи покушала искористити када би за то имали прилику, или би покушали бити фер и коректни? 0 је означавало „Већина људи покушала би ме искористити”, а 10 „Већина људи покушала би бити фер”; коначно, треће питање гласи: „Сматрате ли да људи већином покушавају помоћи другима или да се углавном брину о себи?” При томе, 0 је означавало „Људи се углавном брину о себи” а 10 „Људи углавном покушавају помоћи другима”.

Од ових исказа за сваки од таласа конструисана је скала поверења, чија је вредност Кронбахове алфе била 0,761 за 2002. годину, 0,766 за 2004., 0,760 за 2006., 0,799 за 2008., 0,780 за 2010., 0,770 за 2012., и 0,751 за 2014. годину.

Поред тога, *European Social Survey* располаже и подацима о поверењу испитаника у институције, од којих је такође конструисана скала. Она се састоји из четири исказа. Питање гласи: „Користећи ову картицу, молим вас одаберите један број на скали од 0-10 који најбоље описује колико Ви лично верујете свакој од институција. Нула значи да уопште не верујете тој институцији, а 10 да имате потпуно поверење. Колико верујете:

- државном парламенту
- правосуђу
- полицији
- политичарима”

На овај начин добијена скала поверења у институције имала је вредности Кронбахових алфи од 0,817, за 2002. годину, 0,840 за 2004., 0,862 за 2006., 0,869 за

2008., 0,874 за 2010., 0,875 за 2012., и 0,857 за 2014. годину.

Како би се испитали дугорочнији трендови поверења у институције у европским земљама, биће употребљени подаци из *European Values Study*, који такође њима располажу, и то на основу питања: „Молимо Вас, погледајте ову листу и реците за сваку од доле наведених ставки, колико поверења у њу имате. При томе, 1 је значило „веома велико”, а 4 „никакво”. Скала поверења у институције на основу података из *European Values Study* сачињена је из поверења:

- полицији
- парламенту
- државним службама
- систему социјалне заштите
- правном систему”

Скала поверења у институције, добијена помоћу података из *European Values Study*, имала је вредности Кронбахових алфи од 0,769 за 1990. годину, 0,807 за 1999. годину, и 0,834 за 2008. годину.

European Social Survey располаже и подацима о задовољству испитаника функционисањем демократије унутар сваке од земаља. Они су добијани помоћу питања: „Уопште, колико сте задовољни функционисањем демократије у овој земљи?” При томе, 0 је означавало „Веома незадовољни”, а 10 „Веома задовољни”.

Помињане идеје о расту материјализма као могућем објашњењу парадокса ће такође бити преиспитане. Конкретније, сви досадашњи таласи како *European Social Survey*, тако и *European Values Study* садрже податке који могу послужити у ту сврху. У оквиру *European Social Survey* испитаници су оцењивали колико на њих наликује слагање са исказом: „Важно је бити богат, желим да имам много новца и скупе ствари”, при чему је 1 значило „Веома много наликује мени”, а 6 „Уопште не наликује мени”. У оквиру *European Values Study* постављано је питање: „Ако би у скоријој будућности дошло до смањења нагласка на новцу и материјалним стварима, реците да ли мислите да би то било добро, лоше или вам је није битно”. Могући одговори су били: 1 „Добро”, 2 „Лоше”, и 3 „Небитно”.

У оквиру *European Social Survey*, у свих седам досадашњих таласа истраживања постављано је питање: „Колико често се дружите с пријатељима,

рођацима и/или колегама”, где је 1 значило „Никада”, а 6 „Сваки дан”. Тако, могуће је да ли се веома заступљено објашњење Истерлиновог парадокса у вези са опадањем релационих активности може применити на европске земље у периоду од 2002. године надаље. Може се напоменути и да је помоћу *European Social Survey* могуће испитати трендове дужине времена током којег се гледа телевизија, али услед претпоставке да је таква врста објашњења парадокса већ застарела, то неће бити извршено.

Последње, али никако и мање битно, биће обрађени трендови еколошке одрживости економског раста посматраних земаља, и то помоћу података о њиховом еколошком отиску и биокапацитету.¹⁶⁶ Они ће бити обрађени како крос-секционо, за 2012. годину, тако и посматрано по дугачким временским серијама, конкретније, од 1961. до 2012. године (осим у случају Словеније, за коју су расположиви подаци тек од 1991. године). Тиме, биће заправо могуће разврстати земље у четири групе на основу тога да ли њихов економски раст иде уз увећање субјективног благостања њихових популација, са једне стране, и уз разлику између биокапацитета и еколошког отиска исте земље која није негативна, са друге стране. Уколико трендови указују на то да еколошки отисак одређене земље премашује њен биокапацитет, то указује на неоправданост њене стопе економског раста независно од тога какви су трендови субјективног благостања популације исте земље. У складу са досад образложеним, оправдане трендове раста имале би оне земље које имају раст субјективног благостања популација, уз позитивну разлику између биокапацитета и еколошког отиска у посматраним периодима. Овакав приступ отклања проблеме који би настали конструисањем индекса, каквих покушаја је досад било, који би у себе укључивао индикаторе субјективног благостања и еколошке одрживости, а везаних за различито вредновање сваког од укључених индикатора.

У делу који следи пружен је опис метода којима ће изнете хипотезе бити тестиране. Пре свега, за обзиром да највећи део анализе обухвата узорак од по четрнаест земаља, за сваку испитивану варијаблу у том случају су вршени Шапиро-Вилкови тестови нормалности, који уколико би указали на нормалну дистрибуцију варијабле, оправдали би коришћење параметарских техника

---

¹⁶⁶ http://www.footprintnetwork.org/ar/index.php/GFN/page/footprint_data_and_results

статистичке обраде, у супротном, морале би се користити непараметарске технике.

У циљу тестирања прве хипотезе, биће тестирани јачина и значајност Пирсоновог коефицијента корелације између економског раста и промена субјективног благостања посматрано дугорочно, на нивоу свих четрнаест земаља заједно, из *European Social Survey*, а затим и из *European Values Study*. Овде ће једну варијаблу чинити аритметичке средине економског раста свих земаља у периоду од 2002. до 2014. односно у периоду од 1990. до 2008. а другу аритметичке средине процентуалних промена у субјективном благостању њихових популација. Према Истерлиновим претпоставкама, међу њима не би требало да постоји корелација. Подаци, нажалост, нису погодни за вршење корелационих анализа унутар сваке од земаља појединачно због непостојања довољног броја таласа истраживања.

Хипотеза да дугорочне промене БДП-а нису праћене променама субјективног благостања биће тестирана помоћу *t*-тестова упарених узорака. Варијабле ће чинити, са једне стране, аритметичке средине субјективног благостања свих четрнаест земаља и из *European Social Survey*, и из *European Values Study*, а са друге стране, њихови бруто домаћи производи. Биће тестиране разлике 2014. у односу на 2002. у случају *European Social Survey*, односно, 2008. у односу на 1990. у случају *European Values Study*, чиме су задовољени Истерлинови критеријуми дугорочности.

Најзад, повезаност две варијабле ће бити испитана на тај начин што ће се поредити да ли се, и у коликој мери, оне дугорочно крећу у истим смеровима. То је могуће извршити пребројавањем истоветности кретања ових варијабли унутар сваке од земаља у оквиру *European Social Survey* (од 2002. до 2014.), односно *European Values Study* (од 1990. до 2008.), што је приступ, како се могло приметити, већ примењиван у оквиру појединих досадањих истраживања.

У истраживању ће се преиспитати још неколико свари. Када је у питању опадајућа маргинална корисност БДП-а, неопходно је извршити крос-секциону анализу у циљу испитивања да ли, и на ком нивоу економског развоја БДП престаје да буде повезан са нивоом субјективног благостања. Помоћу крос-секционе повезаности, а користећи податке прво из *European Social Survey*, а затим

из *European Values Study*, посматраће се на ком нивоу развоја се губи позитивна корелација две варијабле, и то одузимајући једну по једну земљу из узорка, почевши од оне са (у тренутку посматрања) најмањим БДП-ом по глави становника. Овакав прступ представља новину у односу на досадашње, који се нису заснивали на икаквим прецизним анализама. Друго, биће проверен помињани Дитнов налаз о константном расту задовољства животом са сваким дуплирањем БДП-а по становнику. То је могуће како крос-секционо посматрајући више земаља, тако и посматрајући трендове две варијабле унутар сваке од земаља. Коначно, биће разматране и крос-секционе корелације између задовољства животом и осећаја среће како би се утврдила оправданост њиховог коришћења као синонима, што, како је било помињано, чини највећи број економсита и социолога.

7. Резултати

У делу који следи представљени су резултати најпре утврђивања могућих нивоа богатства земаља након којих нестаје повезаност између БДП-а по становнику и просечног субјективног благостања, затим преиспитивања Дитнове претпоставке о константном увећању задовољства животом, уз свако дуплирање БДП-а по становнику, и преиспитивања синонимности појмова задовољства животом и осећаја среће. Затим су представљени резултати преиспитивања самог Истерлиновог парадокса, а потом и резултати преиспитивања појединих могућих објашњења парадокса у смислу чинилаца који су поништавајућег ефекта по раст субјективног благостања, а који су се симултано кретали са економским растом.

Крос-секционо посматрано, у свакој другој години почевши од 2002. између БДП-а по глави становника земаља и просечног субјективног благостања њихових популација постоји веома јака позитивна корелација. У табелама 1 и 2 се могу пронаћи вредности БДП-а по становнику и просечно субјективно благостање према подацима из *European Social Survey*, за сваку од земаља према годинама, а у табели 3, тачне вредности коефицијента и статистичких значајности сваке од корелација, такође према годинама. Овакви резултати не изненађују и у складу су са веома

великим бројем већ постојећих, о којима је било речи. Нема превелике потребе посебно наглашавати да они, као што је већ био случај, такође побијају првобитне Истерлинове налазе из 1974. о крос-секционој неповезаности две варијабле.

Табела 1: Вредности БДП-а по становнику

	2002.	2004.	2006.	2008.	2010.	2012.	2014.
Белгија	25052,33	35589,71	38852,36	48424,59	44382,88	44734,45	47299,86
Данска	33228,69	46487,51	52041,00	64181,99	57647,67	58125,36	61330,91
Финска	26834,03	37636,11	41120,68	53401,31	46205,17	47415,56	49864,58
Француска	24275,24	33874,74	36544,51	45413,07	40705,77	40838,02	42546,84
Немачка	25205,16	34165,93	36447,87	45699,20	41788,04	44010,93	47767,00
Ирска	32537,96	47641,01	54285,75	61189,73	48260,67	48976,93	54321,29
Холандија	28817,32	39954,64	44453,97	56928,82	50341,25	49474,71	52138,68
Норвешка	43061,15	57570,27	74114,70	96880,51	87646,27	101563,7	97429,71
Португал	12882,29	18045,59	19821,44	24815,61	22540,00	20577,40	22124,37
Словенија	11814,10	17260,90	19726,13	27501,82	23438,85	22477,6	24001,88
Шпанија	17019,54	24918,65	28482,61	35578,74	30737,83	28647,84	29718,50
Шведска	29571,70	42442,22	46256,47	55746,84	52076,43	57134,08	58899,98
Швајцарска	41336,72	53255,98	57348,93	72119,56	74277,12	83208,69	85610,84
Уједињено К.	28301,21	38305,87	42534,31	45195,16	38292,87	41294,51	46278,52

Табела 2: Просечно субјективно благостање унутар земаља према годинама

	2002.	2004.	2006.	2008.	2010.	2012.	2014.
Белгија	7,69	7,75	7,61	7,6	7,82	7,67	7,72
Данска	8,31	8,31	8,34	8,34	8,23	8,37	8,16
Финска	8,03	8,05	7,99	8,01	7,96	8,09	8,02
Француска	7,46	7,44	7,28	7,3	7,24	7,38	7,52
Немачка	7,23	7,02	7,06	7,26	7,47	7,73	7,59
Ирска	7,84	7,95	7,81	7,43	7,14	7,21	7,43
Холандија	7,87	7,85	7,74	7,87	7,92	8,09	7,86
Норвешка	7,90	7,9	7,94	7,99	8,02	8,15	7,99
Португал	7,05	6,56	6,72	6,80	6,85	6,52	6,92
Словенија	6,91	7,21	7,25	7,25	7,29	7,30	7,11
Шпанија	7,58	7,32	7,65	7,72	7,57	7,64	7,44
Шведска	7,87	7,84	7,88	7,83	7,91	7,83	7,87
Швајцарска	8,10	8,13	8,13	8,00	8,06	8,08	8,09
Уједињено К.	7,61	7,52	7,58	7,58	7,44	7,56	7,65

Међутим, ова анализа се разликује од досадашњих јер узима у обзир само развијене земље, са БДП-ом од преко 20.000 долара. То уједно значи да граница од 20.000 долара након које, услед закона опадајуће маргиналне корисности, ниво економског развоја земаља и просечног субјективног благостања њихових популација више нису повезани – није прецизна. Процене које су други аутори износили, а које су, видели смо, знале да буду и далеко испод 20.000 долара, тиме су доведене у питање.

Табела 3: Коефицијенти корелације између БДП-а земаља и просечног субјективног благостања њихових популација, 2002-2014.

	2002.	2004.	2006.	2008.	2010.	2012.	2014.
Коефицијент корелације	0,796**	0,805**	0,735**	0,699**	0,717**	0,675**	0,788**

**p < 0,01

У табели 3 приказане су јачине Пирсоновог коефицијента корелације, с обзиром на то да свих четрнаест посматраних варијабли имају нормалну дистрибуцију. Конкретно, вредности Шапиро-Вилкових тестова овде анализираних варијабли приказане су у табелама 4 и 5:

Табела 4: Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова за варијабле које се односе на БДП по становнику

	2002.	2004.	2006.	2008.	2010.	2012.	2014.
Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова	0,587	0,756	0,791	0,509	0,304	0,091	0,201

Табела 5: Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова за варијабле које се односе на просечно субјективно благостање

	2002.	2004.	2006.	2008.	2010.	2012.	2014.
Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова	0,701	0,559	0,888	0,903	0,544	0,369	0,586

Како би се прецизније одредила тачка граница након које повезаност две варијабле престаје да постоји, овде је у сваком од таласа истраживања одузимана једна по једна земља са (у години посматрања) најмањим БДП-ом по становнику, и посматрано када ће се изгубити статистичка значајност корелације.¹⁶⁷ Након уклањања прве земље са најмањим БДП-ом унутар сваког таласа (у прва три таласа, то је Словенија, а у наредна четири Португал) из анализе, све корелације су и даље статистички значајне, и то на нивоу 0,01. Након уклањања следеће земље са најмањим просечним БДП-ом (у прва три таласа, то је Португал, а у наредна четири Словенија), корелације су и даље све статистички значајне су за сваку посматрану годину (мада трећи, четври, пети, и шести талас истраживања на нивоу 0,05). Када се искључи трећа најсиромашнија земља, (у свим изучаваним годинама то је Шпанија) у свим таласима и даље су две варијабле статистично значајно повезане, и то на нивоу 0,05, осим у случају шестог таласа, где је, интересантно, испод 0,01). Након уклањања четврте из анализе (у првом, другом, шестом и седмом таласу то је Француска, у трећем Немачка, а у четвртом и петом Уједињено Краљевство), све корелације губе статистичку значајност осим у петом и шестом таласу, где су на нивоу 0,05. У шестом таласу, корелација више није значајна тек када се уклони и пета земља са тада најмањим БДП-ом по становнику (Уједињено Краљевство). У петом таласу је и даље значајна корелација и након уклањања пете земље (Француске), на нивоу 0,05. Тек када се уклони и Немачка, и у оквиру овог таласа се губи статистичка значајност крос-секционе корелације између БДП-а по становнику и просечног субјективног благостања.

Укратко, када се сумирају ови резултати, добија се да се повезаност две варијабле крос-секционо губи минимално на нивоу од 24.275 долара (што је БДП-по становнику Француске у првом таласу), а максимално на нивоу од 45.195 долара (што је БДП-по становнику Уједињеног Краљевства у четвртом таласу истраживања). Дакле, чак и минималан овде добијен износ премашује већину максималних досадашњих процена, са тим да се мора имати у виду и, такође помињана, могућа привидност ове корелације.

Ово такође доводи у питање и Дитнов помињани закључак да свако дуплирање

---

¹⁶⁷ При томе, с обзиром на смањење узорка, Шапиро-Вилкови тестови су за поједине варијабле указали на недостатак нормалне дистрибуције, те је у тим случајевима мерен Спирманов коефицијент корелације.

БДП-а по глави увећава субјективно благостање. Када се посматрају искључиво високо развијене земље, не чуди да, због опадајуће маргиналне корисности БДП-а Дитнови закључци нису валидни. На то нарочито указују примери земаља са екстремно високим БДП-ом по глави становника, као што су Лихтенштајн или Луксембург. Подаци о осећају среће становништва потоње од њих, као и других земаља са тадашњим БДП-ом по становнику од преко 20.000 долара, расположиви су у оквиру трећег таласа *European Quality of Life Survey* из 2012. године, и приказани су у табели 6.

Табела 6: БДП по становнику, осећај среће, просечнозадовољство животом, позитивни афекат, и негативни афекат (2012.)

	БДП по становнику	Осећај среће	Задовољст во животом	Позитивни афекат	Негативн и афекат
Аустрија	48324,25	7,69	7,66	15,9079	13,3380
Белгија	44734,45	7,60	7,38	15,6428	14,1002
Данска	58125,36	8,22	8,37	12,8022	16,1365
Финска	47415,56	8,15	8,08	13,5656	15,3997
Француска	40838,02	7,40	7,23	13,6148	14,3711
Немачка	44010,93	7,40	7,20	15,2796	14,5236
Исланд	44258,84	8,28	8,32	14,5049	14,5247
Ирска	48976,93	7,68	7,39	15,3474	15,0570
Италија	34814,12	7,08	6,88	13,6046	15,7578
Луксембург	105447,10	7,81	7,79	14,2306	14,0272
Холандија	49474,710	7,74	7,69	14,4924	14,7829
Словенија	22477,60	7,11	6,95	14,7242	13,6978
Шпанија	28647,84	7,75	7,47	12,9133	14,4186
Шведска	57134,08	7,82	8,03	16,5689	14,3564
Уједињено Краљевство	41294,51	7,62	7,29	13,9429	15,2573

Иако је Луксембург имао више него дупло већи износ БДП-а по глави становника од Финске и Исланда, и близу дупло већи износ од Шведске и Данске, није имао просечно субјективно благостање (осећај среће) већи у односу ни на једну од ове четири земље. Међутим, пошто је Дитн конкретно говорио о задовољству животом, било би прецизније размотрити конкретно ту варијалбу. Ипак, како се на основу података из табеле може закључити, добијају се истоветни

результати као за осећај среће, што је у сладу са помињаним налазима Бленчфлаура и Освалда.

То је уједно и налаз који би могао оправдати коришћење осећаја среће, са једне стране, и задовољства животом, са друге стране, као синониме. Још прецизније посматрано, корелација између осећаја среће и задовољства животом на нивоу земаља групно износи чак $r = 0,968$ ($p < 0,001$), што додатно оправдава поменути приступ. Вредности Шапиро-Вилкових тестова износили су 0,491 за осећај среће, односно 0,726 за задовољство животом.

Када је афективно благостање у питању, као, како је било помињано, једне од кључних компоненти субјективног благостања, слика је још индикативнија.¹⁶⁸ Наиме, према накнадно конструисаној скали позитивних афеката, испада да су становници Луксембурга 2012. доживљавали мање позитивних афеката у односу на већину овде посматраних земаља, а када је искушавање негативних афеката у питању, ту су чак и близу врха (само испитаници из Аустрије и Словеније су доживљавали релативно више негативних афеката). Ранг земаља у односу на афективно благостање изгледао је тако без обзира што је Луксембург посматране године имао убедљиво највећи БДП по становнику у односу на све друге земље. Уједно, то је можда и пример који би највише ишао у прилог ваљаности Истерлинових налаза.

Подаци из *European Social Survey* такође не иду прилог Дитновим тврдњама, као што се може увидети на основу података из табеле 7. Иако је Норвешка 2006. године имала БДП по становнику скоро дупло већи од Финске, и знатно већи од Шведске, Швајцарске, и Данске, њено становништво се у просеку осећало мање задовољно животом него становништво било које од ове четири земље. Норвешка указује и да Дитнови закључци нису валидни не само крос секционо посматрано (иако је он из крос-секционе повезаности изводио закључке о узрочној повезаности), већ и кроз време, о чему ће касније бити више речи. Идентична је ситуација и када се посматра општи осећај среће (са изузетком тога што је у

---

¹⁶⁸ На жалост, подаци о доживљавању афеката су доступни само за трећи талас *European Quality of Life Survey* па се не могу пратити њихове промене кроз време. Са друге стране, *European Social Survey* и *European Values Study* садрже податке о афектима у више таласа, међутим, како је било истакнуто, недовољно временски удаљених један од других да би се помоћу њих могао преиспитивати Истерлинов парадокс.

посматраној години он у Шведској био на нивоу незнатно нижем од Норвешке).

Табела 7: БДП по становнику, осећај среће, задовољство животом, позитивни афекат, и негативни афекат према земљама (2006.)

	БДП по становнику	Осећај среће	Задовољство животом	Позитивни афекат	Негативни афекат
Белгија	38852,36	7,61	7,33	16,1064	14,6474
Данска	52041,00	8,34	8,46	17,0143	13,2332
Финска	41120,68	7,99	7,97	15,5382	13,1257
Француска	36544,51	7,28	6,43	16,0202	14,7634
Немачка	36447,87	7,06	6,84	16,2011	13,8974
Ирска	54285,75	7,81	7,56	16,6718	13,9152
Холандија	44453,97	7,74	7,61	16,5974	13,9341
Норвешка	74114,70	7,94	7,75	16,3023	12,8083
Португал	19821,44	6,72	5,65	15,9152	16,3813
Словенија	19726,13	7,25	6,97	16,2362	14,5792
Шпанија	28482,61	7,65	7,45	15,0643	14,2291
Шведска	46256,47	7,88	7,82	15,5189	13,5985
Швајцарска	57348,93	8,13	8,12	17,0597	13,5309
Уједињено Краљевство	42534,31	7,58	7,27	15,7699	14,666

Што се тиче афективног благостања, становници Швајцарске, Данске, Ирске, и Холандије (од којих потоње две БДП-а такође знатно нижег од Норвешке) су 2006. доживљавали више позитивних афеката, него становници Норвешке. Друго, потоњи јесу доживљавали релативно најмање негативних афеката, али само незнатно у односу на, рецимо, Финску и Данску.

И према овим подацима, корелација (на нивоу земаља групно) између задовољства животом и осећаја среће износи $r = 0,968$ ($p < 0,001$), што је скоро идентично резултату који се добија на основу података из *European Quality of Life Survey*. Вредности Шапиро-Вилкових тестова износили су 0,888 за осећај среће, односно 0,543 за задовољство животом.

Током периода од 2002. до 2014. године, просечно највећи БДП по становнику убедљиво је имала Норвешка (79.752 долара), а следиле су је Швајцарска (са 66.736 долара), и Данска (са 53.292 долара), а најмањи Португал (20.115 долара), Словенија (20.889 долара), и Шпанија (27.872 долара) (табела 8). Из исте табеле се

такође може видети и да су се у свим посматраним годинама просечно, најсрећније осећали становници Данске (8,29), затим Швајцарске (8,08), и затим Финске (8,02), а најмање срећно становници Португала (6,77), Словеније (7,19) и Немачке (7,34). Разлика између Немаца и Данаца, дакле, није велика. Она износи мање од једног степена на једанаестостепеној скали, а унутар тог распона налази се, дакле, још десет преосталих земаља.

Табела 8: Просечан ниво субјективног благостања и БДП-а по глави становника 2002-2014.

	Просечан БДП по становнику	Просечно субјективно благостање
Белгија	40619,45	7,694286
Данска	53291,88	8,294286
Финска	43211,06	8,021429
Француска	37742,60	7,374286
Немачка	39297,73	7,337143
Ирска	49601,91	7,544286
Холандија	46015,63	7,885714
Норвешка	79752,33	7,984286
Португал	20115,24	6,774286
Словенија	20888,75	7,188571
Шпанија	27871,96	7,564863
Шведска	48875,39	7,861429
Швајцарска	66736,83	8,084286
Уједињено Краљевство	40028,92	7,562857

Што се тиче просечне стопе економског раста у посматраном периоду, највише вредности имале су Ирска (2,64%), Шведска (1,99%) и Словенија (1,87%), а најниже Португал (-0,04%), Данска (0,65%) и Холандија (0,94%). Детаљни подаци о стопама раста за сваку годину и земљу се могу наћи у табели А1 у прилогу. Промене просечног субјективног благостања су у позитивном смеру најизраженије биле у случајевима Немачке (0,83%), Словеније (0,52%) и Норвешке (0,18%), а у негативном у случајевима Ирске (-0,86%), Данске (-0,30%), и Шпаније (-0,29%). Подаци за све земље виде се у табели 9. Конкретни подаци на

основу којих су овде добијене вредности се налазе у табели А2 у прилогу.

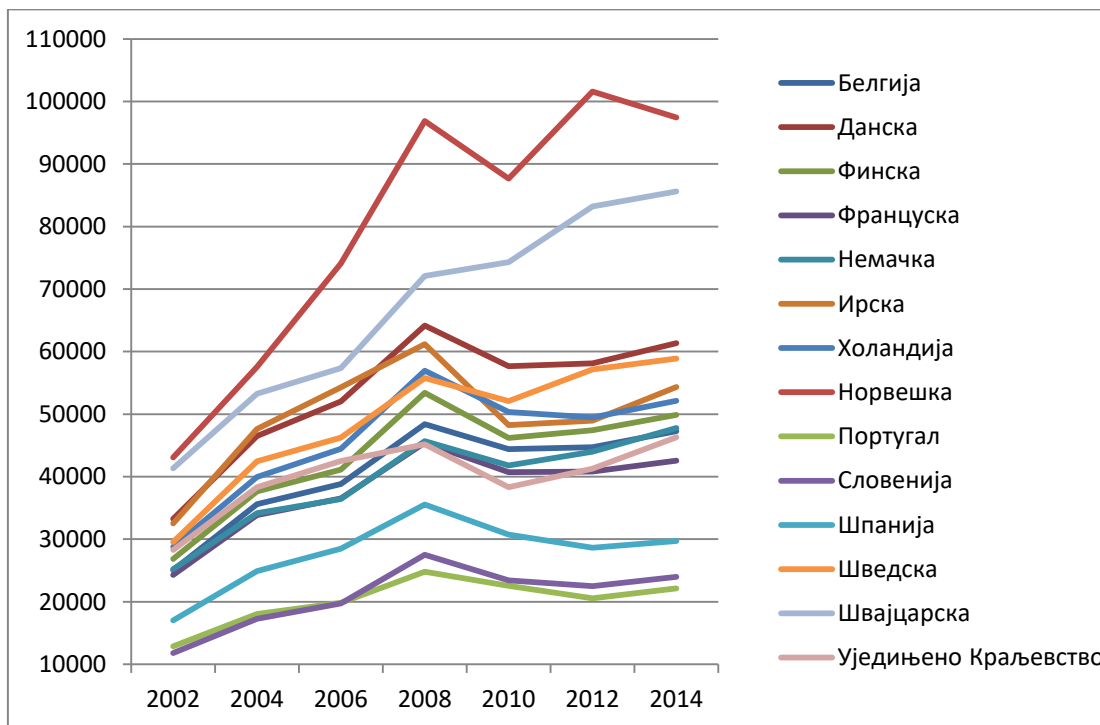
Табела 9: Просечан економски раст и процентуалне промене субјективног благостања у периоду 2002–2014.

	Просечан економски раст	Просечне процентуалне промене субјективног благостања
Белгија	1,430155	0,067586
Данска	0,651517	-0,29916
Финска	1,134813	-0,01951
Француска	1,029680	0,146769
Немачка	1,048742	0,834676
Ирска	2,641640	-0,85924
Холандија	0,942478	0,009126
Норвешка	1,581607	0,183581
Португал	-0,038580	-0,22351
Словенија	1,868695	0,51686
Шпанија	1,117266	-0,28726
Шведска	1,986519	-0,0001
Швајцарска	1,839725	-0,01396
Уједињено Краљевство	1,662216	0,08745

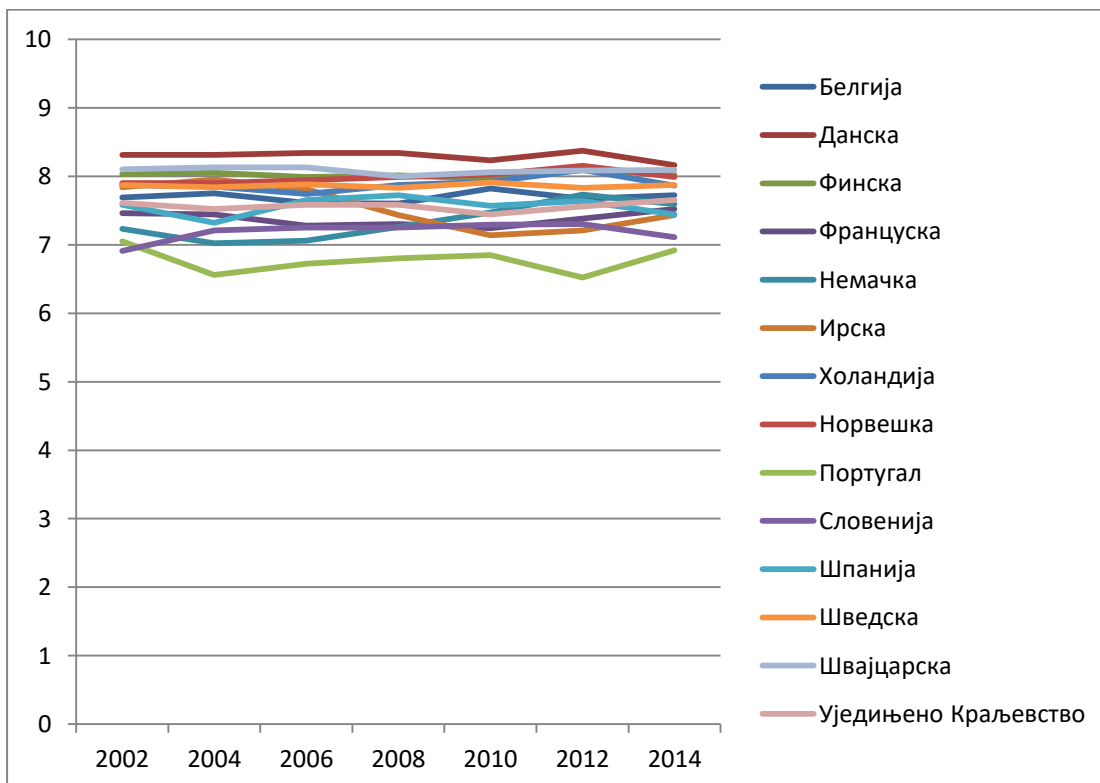
У наредном делу биће тестиране хипотезе представљене у претходна два поглавља. Пре свега, у графикону 4 приказана су кретања БДП-а по становнику сваке од посматраних земаља током периода од 2002. до 2014. године, а у графикону 5, кретања просечног субјективног благостања, према подацима из *European Social Survey*.

Графикон 4: Трендови БДП-а по становнику, 2002-2014.

Графикон 5: Трендови просечног субјективног благостања, 2002-2014.

Из графикана 4 се јасно може констатовати стабилан економски раст сваке од земаља до 2008. када је, услед глобалне економске кризе унутар већине земаља дошло до његовог пада, након чега је до краја посматраног периода углавном постепено растао.

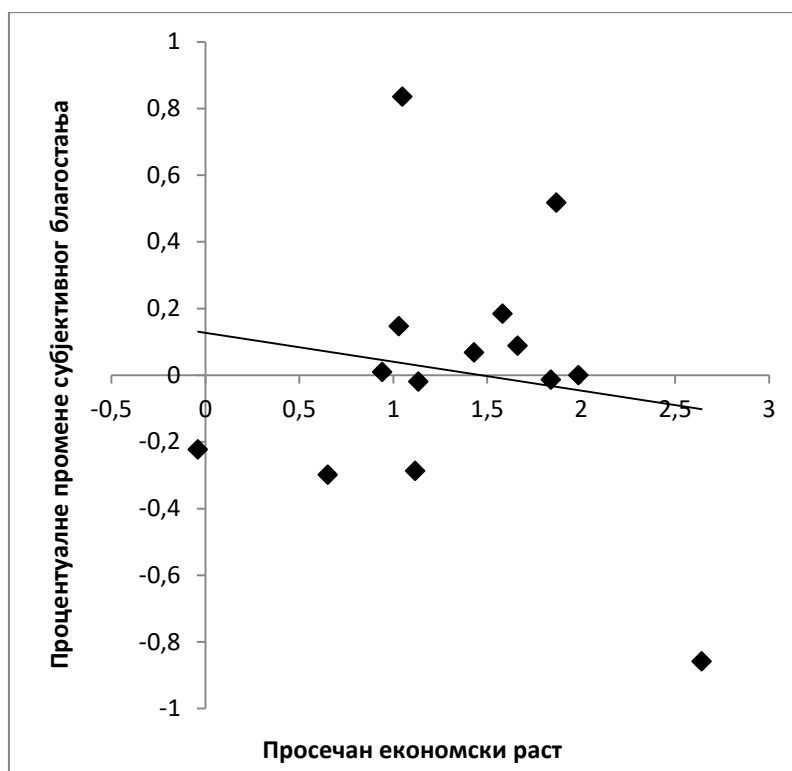
Са друге стране, приметна је стабилност нивоа субјективног благостања унутар сваке од земаља, што већ може ићи у прилог прихваћености опште хипотезе. Што се тиче самих посебних хипотеза, може се закључити следеће. Као што је приказано на графикону 6, између интензитета економског раста, са једне, и интензитета промена субјективног благостања према земљама, са друге стране, нема значајне повезаности, при чему је Пирсонов коефицијент корелације чак и благо негативан ($r = -0,145$, $p > 0,05$). Претходно, Шапиро-Вилкови тестови су указали на нормалну дистрибуцију овде анализираних варијабли (табела 10).

Табела 10: Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова за варијабле које се односе на просечан економски раст и просечне процентуалне промене субјективног благостања, 2002–2014.

	Просечан економски раст, 2002–2014.	Просечне процентуалне промене субјективног благостања, 2002–2014.
Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова	0,944	0,325

Тиме је потврђена прва посебна хипотеза о неповезаности интензитета економског раста и интензитета промена субјективног благостања посматрајући земље групно.

Графикон 6: Корелација између економског раста и промена субјективног благостања 2002–2014.

При томе, у прилог прихваћености ове хипотезе засигурно највише иде случај Ирске, која иако је имала просечно највећи економски раст, имала је и просечно највећи пад субјективног благостања популације током посматраног периода. Шведска, за коју је такође била карактеристична такође веома висока просечна стопа раста БДП-а, није имала скоро никакву просечну промену субјективног благостања популације (-0.0001%). Са друге стране, Немачка, иако је остварила убедљиво највећи скок просечних промена субјективног благостања становништва, то не важи и за њен економски раст, који током посматраног периода релативно није био значајан (1,05%).

Што се тиче краткорочнијих, релативно најзначајних промена субјективног благостања популација, требало би посебно истаћи случај Немачке, у периоду до 2006. до 2012., и Ирске у периоду од 2004. до 2010., од којих је у случају прве остварен раст (са 7,06 на 7,73), а друге пад (са 7,95 на 7,14). Међутим, промене БДП-а нису истоветне променама субјективног благостања. У Немачкој је дошло до значајног раста субјективног благостања у периоду између 2008. и 2010. иако је

БДП по становнику у немалој мери опао. У случају Ирске, две варијабле су се међусобно још различитије кретале. Наиме, тамо је током читавог поменутог периода је значајно опадало субјективно благостање, иако је БДП константно растао (изузев у периоду од 2008. до 2010. године).

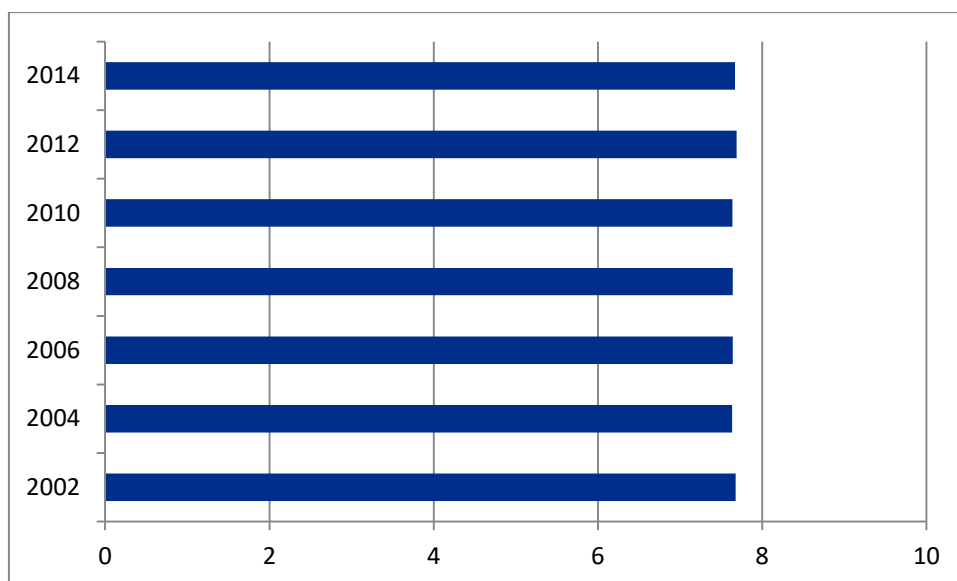
Случај Португала је такође веома индикативан и то из два разлога. Прво, јер је та земља просечно најмањег БДП-а у односу на друге разматране земље, те би, ако би се трендови економског раста и субјективног благостања игде кретали заједно, како краткорочно, тако и дугорочно, то би требало бити највидљивије у случају ове земље. Друго, као што се види из табеле 2 и графикана 5, и у случају Португала су током посматраног периода приметне највеће краткорочне флукуације субјективног благостања, због чега се чини нарочито битним у том случају испитати истоветност тих кретања са променама БДП-а. Иако је у периоду између прва два таласа истраживања дошло до највећег скока БДП-а (са 12.882 на 18.045 долара), дошло је и до највећег пада субјективног благостања (са 7,05 на 6,56). У наредна два таласа долази до благог симултаног раста субјективног благостања и БДП-а, али са уласком у економску кризу, у периоду између 2008. и 2010. долази до опадања БДП-а, док је субјективно благостање наставило да благо расте. Нагли пад субјективног благостања забележен је тек 2012. у односу на 2010. годину, а након чега је дошло до наглог раста измереног 2014. године, иако је БДП само благо порастао у истом периоду.

Када се посматрају просечне вредности свих просека субјективног благостања према земљама, како се може видети на графикону 7, нема великих варијација идући из једног таласа истраживања у други. Просечне вредности субјективног благостања за свих четрнаест земаља заједно¹⁶⁹ то дефинитивно потврђују. Они износе 7,675 у 2002. години, 7,632 у 2004. години, 7,641 у 2006. години, 7,641 у 2008. години, 7,637 у 2010. години, 7,687 у 2012. години, и најзад, 7,669 у 2014. години.

---

¹⁶⁹ Овде је потребно истаћи да су разматране просечне вредности на тај начин да просечно субјективно благостање у свакој земљи појединачно представља по један случај, односно да није извршена пондерација у односу на популације земаља, чиме би вредности субјективног благостања у земљама са већим популацијама имале већу тежину.

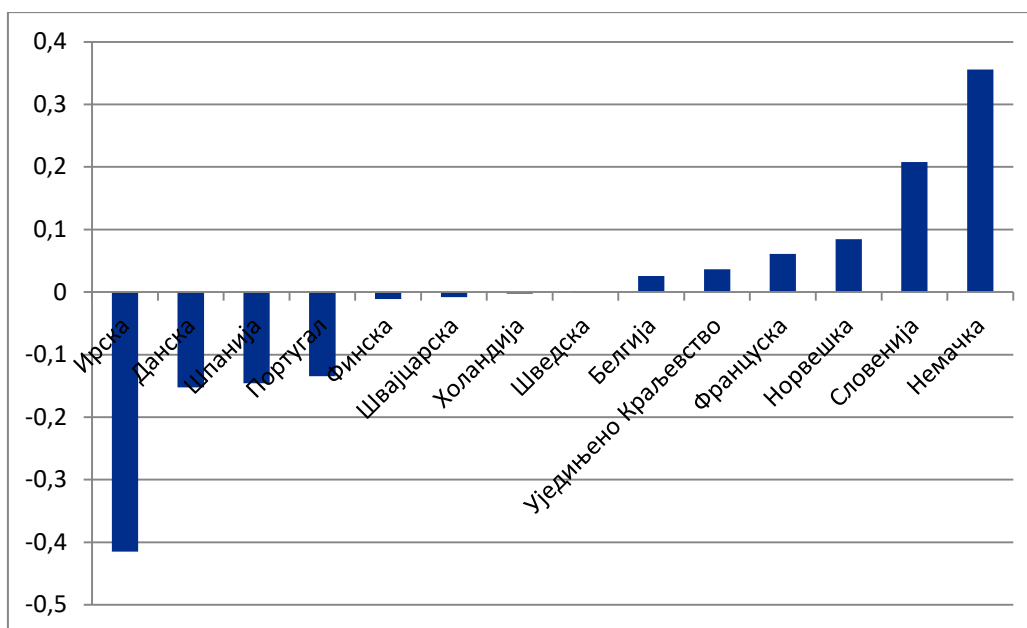
Графикон 7: Просечне вредности субјективног благостања у свих четрнаест земаља према годинама

T-тестови упарених узорака указују на то да између просека просечних вредности субјективног благостања нема статистички значајних разлика 2014. (M = 7,67, SD = 0,40) у односу на 2002. годину (M = 7,68, SD = 0,37) ($t_{13} = 0,120$, $p > 0,05$). Другим речима, посматрајући заједно све земље дугорочно није дошло до значајних промена субјективног благостања. Са друге стране, дошло је до значајних промена просека просечних вредности БДП-а по становнику 2014. (M = 51380,93, SD = 20880,33) у односу на 2002. годину (M = 27138,39, SD = 9149,64) ($t_{13} = -7,419$, $p < 0,001$). Тиме је потврђена и друга посебна хипотеза да је током посматраних периода долазило до значајних промена износа БДП-а по становнику, али не и нивоа субјективног благостања, када се земље посматрају групно.

Даље, како се може видети у графикону 8, подаци указују на то да је (иако је у периоду од 2002. до 2014. дошло до раста БДП-а по становнику у свих четрнаест посматраних земаља) у само шест земаља дошло и до раста субјективног благостања популација, а у преосталих осам до пада (од чега у случајевима четири земље до занемарљиво малог пада):

Графикон 8: Промене просечног субјективног благостања према земљама, 2014. у односу на 2002. годину

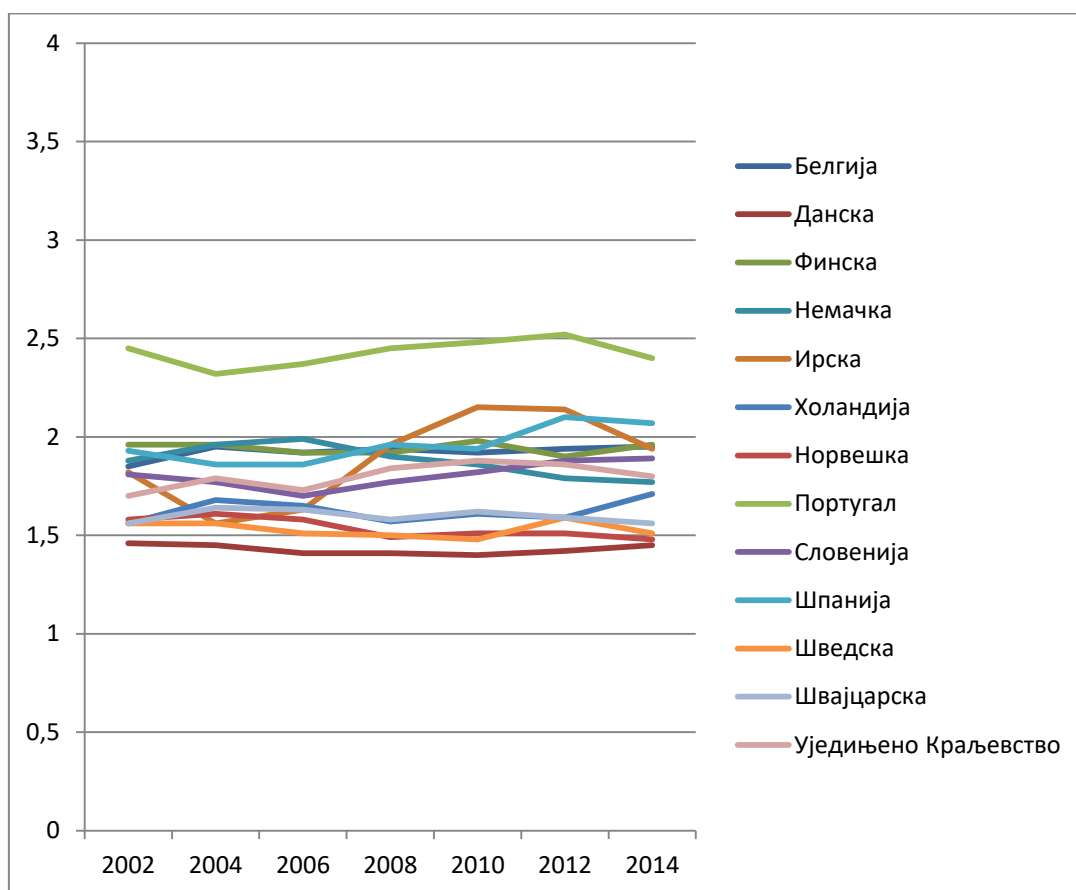

Тиме је потврђена и трећа посебна хипотеза – економски раст и промене субјективног благостања се дугорочно не крећу (нежно) у истим смеровима. Такође је битно нагласити случајеве Португала и Словеније као нарочито интересантне јер је реч о земљама које су у почетку поменутог периода имале БДП по становнику знатно испод 20.000 долара (11.814 долара у случају Словеније, односно 12.882 у случају Португала), а на крају периода изнад тог износа (24.002 долара у случају Словеније, односно 22.124 у случају Португала), тако да се може рећи да су током разматраног периода из релативно мање развијених прешле у групу више развијених земаља. У Словенији јесте током 2014. измерен већи ниво просечног субјективног благостања у односу на 2002. годину (7,11 у односу на 6,91), што међутим није случај и са Португалом (где је дошло до смањења са 7,05 на 6,92). Овде је битно истаћи и случај Шпаније, која је 2002. такође имала БДП по становнику мањи од 20.000 долара (тачније 17.019 долара, што јесте релативно знатно више него претходне две поменуте земље), а 2014. тај износ је био близу чак 30.000 долара (конкретније, 29.719). Међутим, као и у случају Португала, 2014. године је у Шпанији просечно субјективно благостање било на нижем нивоу него 2002. године (са 7,58 је опало на 7,44). Зато

се за случајеве Португала и Шпаније може рећи да иду у прилог становишту да чак и ако земља пређе из економски релативно мање развијене у развијену, да не мора да значи да ће се становништво нужно осећати срећније.

Када је спор између Пигуа, са једне, и Абрамовица и Истерлина, са друге стране у питању, с обзиром на то да подаци указују да се економско и друштвено благостање не крећу (нужно) у истом смеру, а нарочито не у истој мери, они дефинитивно иду у прилог Абрамовицевим и Истерлиновим претпоставкама.

Графикон 9: Трендови осећања у вези са висином прихода домаћинства¹⁷⁰

Како је било помињано, БДП-по становнику као мера прогреса је веома критикована између осталог, због неједнаке дистрибуције корисности које произилазе из његовог раста. Због тога ова анализа обухвата промене у осећањима

¹⁷⁰ Као што је било истакнуто, више вредности одговора значиле су лошији осећај у вези са висином прихода домаћинства.

поводом прихода свога домаћинства. Како се може видети из графикана 9, као и у случају субјективног благостања, и ова варијабла је била релативно константна током читавог разматраног периода (конкретни подаци се виде у табели 11).

Табела 11: Трендови осећања у вези са висином прихода домаћинства

	2002.	2004.	2006.	2008.	2010.	2012.	2014.
Белгија	1,85	1,95	1,92	1,94	1,92	1,94	1,95
Данска	1,46	1,45	1,41	1,41	1,40	1,42	1,45
Финска	1,96	1,96	1,92	1,92	1,98	1,90	1,96
Француска			1,83	1,80	1,83	1,84	1,94
Немачка	1,88	1,96	1,99	1,90	1,86	1,79	1,77
Ирска	1,82	1,56	1,63	1,96	2,15	2,14	1,94
Холандија	1,56	1,68	1,65	1,57	1,61	1,59	1,71
Норвешка	1,58	1,61	1,58	1,49	1,51	1,51	1,48
Португал	2,45	2,32	2,37	2,45	2,48	2,52	2,40
Словенија	1,81	1,77	1,70	1,77	1,82	1,88	1,89
Шпанија	1,93	1,86	1,86	1,96	1,94	2,10	2,07
Шведска	1,56	1,56	1,51	1,50	1,48	1,59	1,51
Швајцарска	1,56	1,64	1,63	1,58	1,62	1,59	1,56
Уједињено Краљевство	1,70	1,79	1,73	1,84	1,88	1,86	1,80

Нажалост, подаци за ову варијаблу недостају у случају Француске у прва два таласа истраживања, те ова земља није узета у обзир када се мерио просек свих земаља. Међутим, може се истаћи и да се убацивањем Француске у последњих пет таласа, за које су ови подаци доступни, општа слика мења у занемарљиво малој мери. Конкретније, просечне вредности свих тринаест земаља без Француске су 1,78 за 2002., 1,78 за 2004., 1,76 за 2006., 1,79 за 2008., 1,82 за 2010., 1,83 за 2012., и 1,81 за 2014. Када се убаци и Француска, просечне вредности свих четрнаест земаља у последњих пет таласа истраживања су 1,77 за 2006., 1,79 за 2008., 1,82 за 2010., 1,83 за 2012., и 1,82 за 2014. годину. То јасно указује на то да је у оба случаја присутна константност овог тренда.

До највећег раста задовољства приходима дошло је у Немачкој (-0,11 на четворостепеној скали), затим Норвешкој (-0,1), и у Португалу и Шведској (-0,05), а до највећег пада у Холандији (0,15), затим Шпанији (0,14), и у Ирској (0,12). То

додатно показује да стопа економског раста није повезана са растом задовољства висином прихода унутар земаља.

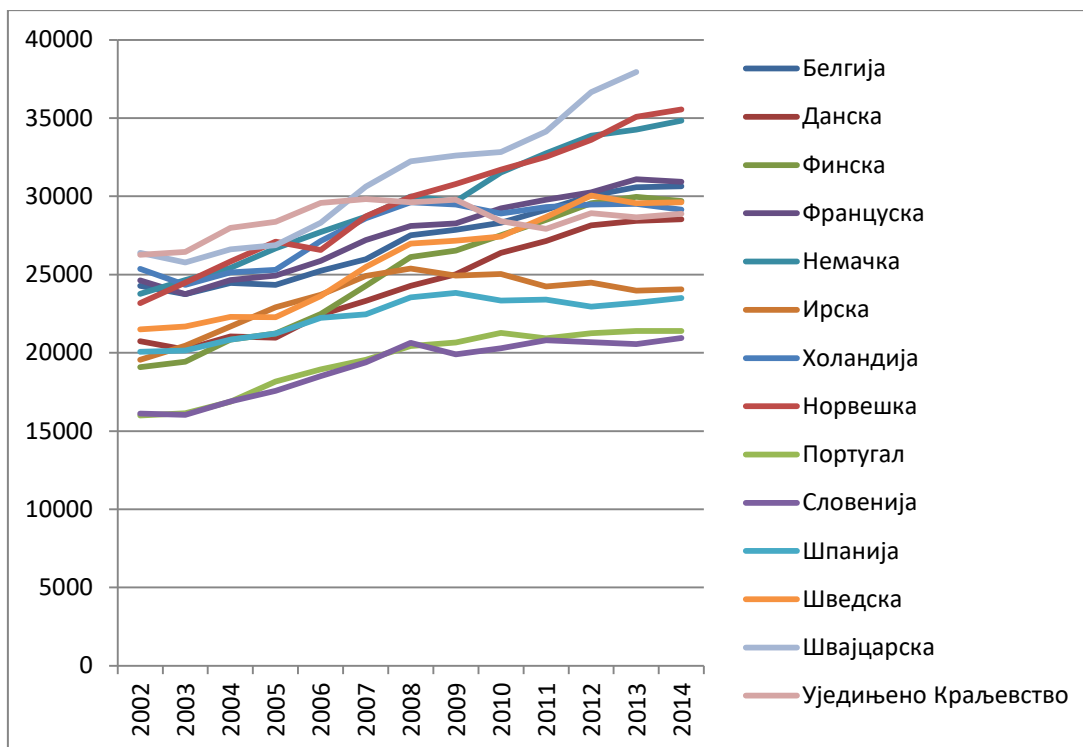
У циљу утврђивања значајности промене ових вредности, вршени су *t*-тестови упарених узорака, где су једну варијаблу чиниле просечне вредности осећаја поводом прихода домаћинства у свакој од тринаест земаља у 2002. години, а другу варијаблу исте вредности у 2014. години. *T*-тестови додатно потврђују да нема статистички значајне промене ове варијабле током дванаестогодишњег периода, односно 2014. ($M = 1,8069$, $SD = 0,27$) у односу на 2002. годину ($M = 1,7785$, $SD = 0,37$) ($t_{12} = -1,127$, $p > 0,05$). Претходно су Шапиро-Вилкови тестови указали на нормалну дистрибуцију обе варијабле које се односе на осећање поводом прихода домаћинства (табела 12).

Табела 12: Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова за варијабле које се односе на осећање поводом прихода домаћинства

	Осећање поводом прихода домаћинства, 2002.	Осећање поводом прихода домаћинства, 2014.
Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова	0,057	0,476

Како је дошло до значајних промена просека просечних вредности БДП-а по становнику, може се закључити да две варијабле нису међусобно повезане. Становници разматраних тринаест земаља се 2014. нису осећали боље у погледу прихода својих домаћинства у односу на 2002. годину, иако је у свакој од њих БДП по становнику, као што је било поменуто, знатно порастао. То у великој мери може објаснити овде констатовано постојање парадокса. Са друге стране, то не значи и да у поменутом периоду приходи домаћинства нису и објективно порасли. Да би се то проверило, анализирани су подаци који потичу од *OECD* (*OECD*, 2016b). Они указују на тенденцију објективног раста прихода, тако да чак ни економска криза није оставила посебно великог трага на кретање овог индикатора (графикон 10).

Графикон 10: Трендови расположивих прихода домаћинства (у америчким доларима)

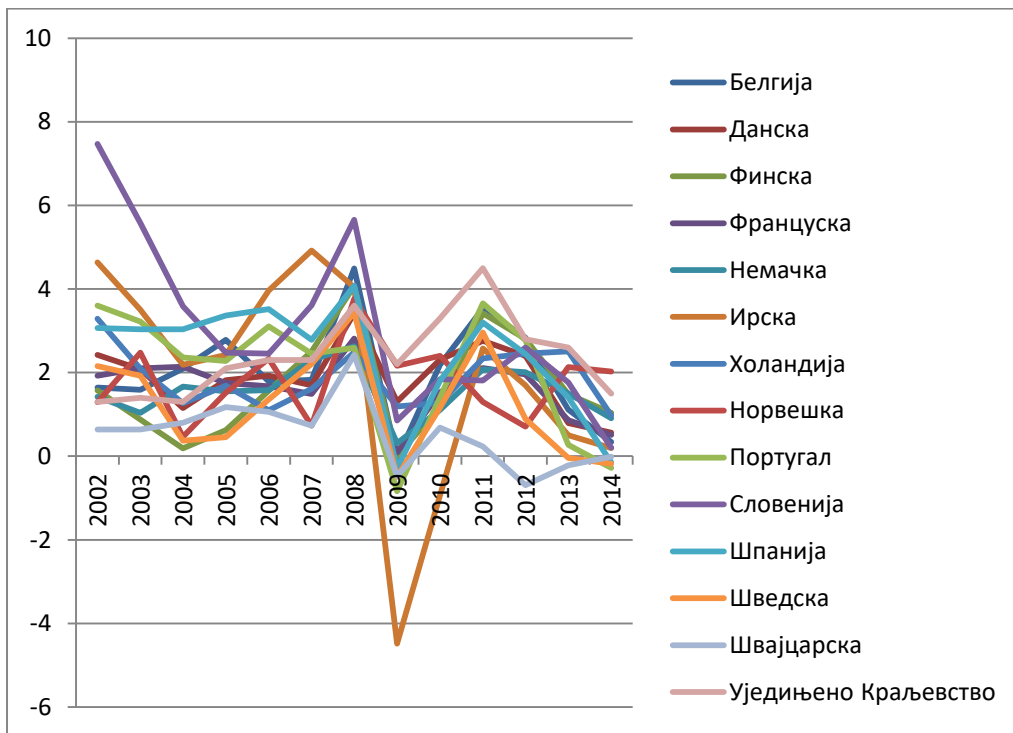
Извор: OECD, 2016b.

У табели А3 у прилогу се налазе тачне вредности расположивих прихода домаћинства према земљама и годинама мерења, а у табели А4 њихове годишње стопе. Овде је кључно упоредити промене овог индикатора са годишњим стопама инфлације током истог периода, а чије су вредности приказане у графикону 11, и у табели А5 у прилогу.

Подаци из табела А4 и А5 показују да су у већини земаља просечне стопе инфлације током посматраног периода надмашивале стопе раста расположивих прихода домаћинства. Међутим, задовољство висином прихода је стагнирало независно за трендове инфлације – и у преосталим земљама где је стопа инфлације била знатно нижа, као што су Норвешка, Шведска, Швајцарска, или Ирска, задовољство приходима је стагнирало. Закључак који се намеће је да унутар посматраних земаља, упркос знатном расту расположивих прихода, просечно задовољство висином прихода није расло без обзира на стопу инфлације. То може

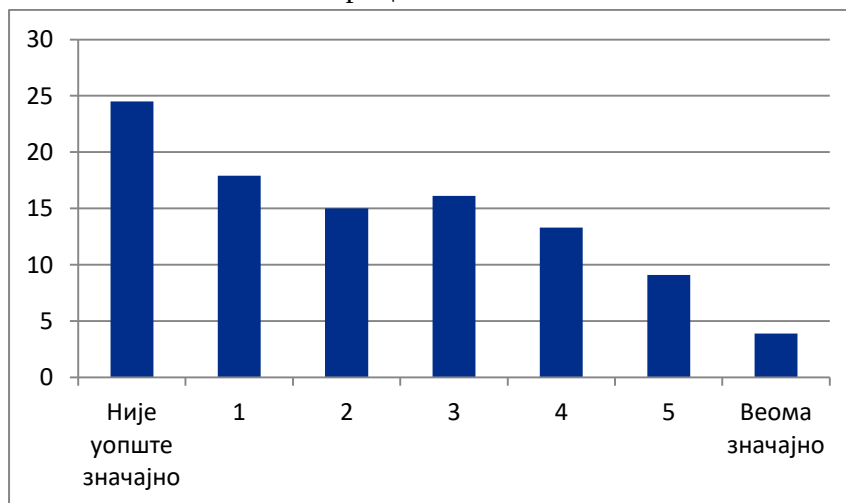
указивати на процесе адаптације, раста аспирација, као и неравномерне дистрибуције корисности услед апсолутног раста прихода, и тиме се делимично објаснити установљен Истерлинов парадокс.

Графикон 11: Трендови стопе инфлације, мерене индексом потрошачких цена

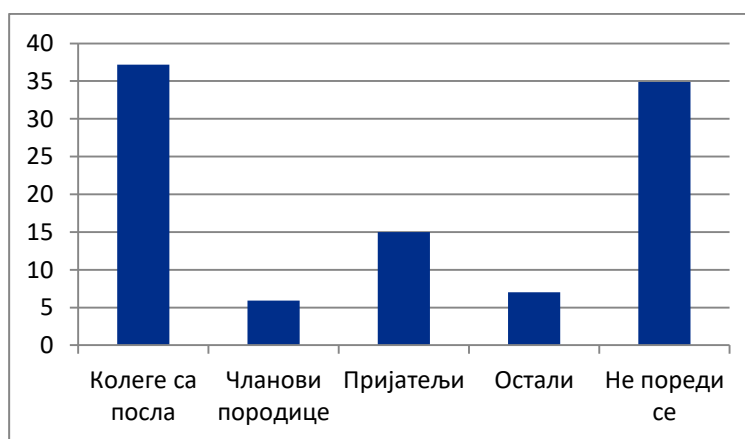
Извор: OECD, 2016а

Графикон 12: степен значаја који се даје приходовним поређењима, у процентима

Најзад, када је у питању социјална компарација, обрађени су подаци, како је поменуто, са једне стране о степену значаја који испитаници из четрнаест земаља дају када су у питању приходовна поређења са другима (графикон 12), и са друге стране, о томе ко су конкретно особе са којима се они најчешће пореде (графикон 13). У табели 13 се виде резултати о степену значаја приходовних поређења сумирани за све земље, а у табели 14 подаци за исти одговор према свакој од земаља.

Графикон 13: особе у односу на које се врше приходовна поређења, у процентима

Табела 13: Степен значаја који се даје приходовним поређењима према земљама, у процентима

	Није уопште значајно	1	2	3	4	5	Веома значајно
Белгија	28,2	16,8	13,4	17,8	10,9	8,6	4,3
Данска	0,0	48,4	15,5	14,5	11,1	8,2	2,4
Финска	19,0	24,1	22,0	15,7	14,4	4,0	0,8
Француска	28,2	11,0	13,1	18,7	11,2	11,3	6,5
Немачка	30,5	13,0	14,1	17,4	13,0	8,2	3,7
Ирска	24,0	16,6	14,4	16,1	14,7	8,2	6,1
Холандија	28,2	19,1	14,9	13,9	13,9	8,5	1,6
Норвешка	23,7	15,0	16,2	17,8	15,0	9,8	2,6
Португал	27,7	17,4	14,3	13,1	16,2	7,8	3,4
Словенија	24,2	13,3	11,2	19,0	12,7	11,0	8,7
Шпанија	22,7	12,2	9,5	19,2	13,8	14,4	8,2
Шведска	23,2	14,4	16,7	14,7	14,7	11,9	4,3
Швајцарска	30,3	16,7	14,3	13,6	14,3	8,7	2,1
Уједињено Краљевство	24,4	18,9	17,6	16,6	10,8	8,1	3,5

Табела 14: Особе у односу на које се врше приходовна поређења према земљама, у процентима

	Колеге са посла	Чланови породице	Пријатељи	Остали	Не пореди се
Белгија	33,9	5,5	11,9	9,0	39,7
Данска	45,4	5,1	17,2	6,8	25,5
Финска	37,8	10,7	17,2	12,2	22,2
Француска	38,9	8,9	10,3	5,8	36,2
Немачка	33,8	2,9	15,3	8,7	39,4
Ирска	30,9	6,6	19,5	6,1	36,9
Холандија	32,1	5,0	15,7	8,8	38,4
Норвешка	53,0	3,2	17,4	7,2	19,3
Португал	31,8	5,6	5,3	5,6	51,7
Словенија	40,8	6,3	12,1	5,2	35,5
Шпанија	24,6	6,6	12,9	6,7	49,1
Шведска	57,9	5,6	9,9	5,7	20,9
Швајцарска	33,3	4,8	19,0	5,7	37,2
Уједињено Краљевство	33,0	7,0	20,6	5,9	33,4

Скоро једна четвртина свих испитаника је изјавила да јој приходовна поређења нису ни од каквог значаја, са тенденцијом пада процента са растом значаја, тако да је само око 4% њих изјавило да су је ова врста поређења веома значајна. Друго, од оних који се пореде, убедљиво највише се то чини са колегама са посла (37,2%), а прилично мање њих са пријатељима (15%), и са члановима породице (5,9%). У табелама А6 и А7 у прилогу су у целости приказане ове вредности. Даље, на основу података из табеле 12 не произилази никакав посебан образац на основу којег би се могле груписати земље према било каквом критеријуму у односу на степен значаја који се даје приходовним поређењима, што важи и податке из табеле 13, односно о особама у односу на које се врше приходовна поређења.

У даљем делу представљени су резултати обраде података из *European Values Study*. Пре свега, пошто нема доступних података о БДП-у по становнику посебно за Северну Ирску, а посебно за Велику Британију, током посматраног периода, извршена је пондерација одговора о осећају среће у односу на број становника за сваку годину у којој је вршено истраживање (табела 15), тако да се добије јединствена вредност за читаво Уједињено Краљевство. Међутим, како у таласу из

1999. године недостају подаци о осећању среће у Великој Британији, а постоје подаци из 1998. године у оквиру *World Values Survey*, који како је било поменуто, имају идентично питање о осећају среће као и *European Values Study*, омогућена је колико-толико прецизна анализа. Такође, због потпунијег узорка земаља укљученог у анализу, и подаци о субјективном благостању унутар Норвешке 1996. године преузети су из *World Values Survey*, и коришћени уместо другог таласа унутар *European Values Study*, с обзиром на то да Норвешка у њему није учествовала.

Табела 15: Приближан број становника Велике Британије и Северне Ирској, према годинама.

	1990.	1999.	2008.
Велика Британија	55.641.900	57.005.400	60.044.600
Северна Ирска	1.595.600	1.679.000	1.779.200

Извор: Office for National Statistics, 2016 (a,b).

И на овом месту је најпре потребно извршити Шапиро-Вилкове тестове. Они указују на то да су све обрађиване варијабле изузев оних које се односе на бруто домаће производе по глави становника из 2008. и просечан економски раст свих земаља у читавом овде разматраном периоду нормално распоређене. Због тога су у корелационим анализама где су обрађивање прве варијабле рачунати Пирсонови коефицијенти корелације, а тамо где је бар једна од варијабли БДП по становнику из 2008. или просечан економски раст свих земаља – Спирманови коефицијенти.

Већ при мерењу крос-секционе повезаности између БДП-а и просечног осећаја среће у развијеним земљама помоћу података из *European Values Study* долази до разлике у односу на резултате добијене помоћу података из *European Social Survey*. Наиме, и без избацивања једне по једне земље из анализе, како је морало бити у случају потоњих, овде се не показује статистички значајна повезаност између две варијабле у свих четрнаест земаља групно, конкретно, за 1990. годину (табела 18). Као што се такође на основу података из исте табеле може закључити 1999. и 2008. они јесу били значајно повезани (и то негативно јер у *European*

Values Study мањи број на скали мерења осећаја среће значи већи осећај среће), али тек на нивоу 0,05. Што се два поменута таласа, повезаност две варијабле јесте значајна на нивоу 0,05 и након избацивања Шпаније, земље са најмањим БДП-ом по становнику из узорка у оба таласа. Тек након изузимања и друге земље са најмањим БДП-ом по становнику (Италије, у таласу из 1990. и у таласу из 2008.), повезаност губи статистичку значајност и у последња два таласа. Табеле 16 и 17 показују вредности БДП-а по становнику и просечне вредности субјективног благостања према годинама у којима су се скупљали подаци у оквиру *European Values Study*.

Табела 16: БДП-по становнику, 1990-2008.

	1990.	1999.	2008.
Аустрија	21628,76	27116,68	51386,38
Белгија	20710,66	25444,14	48424,59
Данска	26861,80	33440,8	64181,99
Финска	28380,55	26178,79	53401,31
Француска	21795,24	24799,3	45413,07
Немачка	22219,57	26795,99	45699,20
Исланд	25592,15	32187,45	55229,61
Ирска	14047,07	26283,49	61189,73
Италија	20757,09	21936,82	40640,18
Холандија	21019,13	27951,73	56928,82
Норвешка	28242,94	36371,40	96880,51
Шпанија	13773,37	15859,09	35578,74
Шведска	30162,32	30577,08	55746,84
Уједињено Краљевство	19095,47	26675,92	45195,16

Табела 17: Просечно субјективно благостање, 1990-2008.

	1990.	1999.	2008.
Аустрија	1,81	1,75	1,84
Белгија	1,69	1,67	1,62
Данска	1,64	1,61	1,56
Финска	1,91	1,87	2,0
Француска	1,84	1,78	1,74
Немачка	1,98	1,97	2,04
Исланд	1,62	1,56	1,52
Ирска	1,64	1,62	1,59
Италија	2,01	2,05	2,0
Холандија	1,62	1,59	1,48
Норвешка	1,78	1,71	1,64
Шпанија	1,96	1,94	1,83
Шведска	1,64	1,71	1,81
Уједињено Краљевство	1,72	1,79	1,67

Табела 18: Коефицијенти корелације између БДП-а земаља и просечног субјективног благостања њихових популација, 1990-2008.

	1990.	1999.	2008.
Коефицијент корелације	-0,186	-0,631*	-0,583*

* $p < 0,05$

У табели 18 приказане су јачине Пирсоновог коефицијента корелације за 1990. и 1999. годину, с обзиром на нормалну распоређеност анализираних варијабли, док је за 2008. приказан Спирманов коефицијент, пошто БДП по становнику те године није имао нормалну дистрибуцију. Тачни резултати Шапиро-Вилкових тестова овде анализираних варијабли приказане су у табелама 19 и 20.

Табела 19: Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова за варијабле које се односе на БДП по становнику

	БДП по становнику 1990.	БДП по становнику 1999.	БДП по становнику 2008.
Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова	0,372	0,524	0,009

Табела 20: Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова за варијабле које се односе на просечно субјективно благостање

	Просечно субјективно благостање 1990.	Просечно субјективно благостање 1999.	Просечно субјективно благостање 2008.
Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова	0,065	0,455	0,321

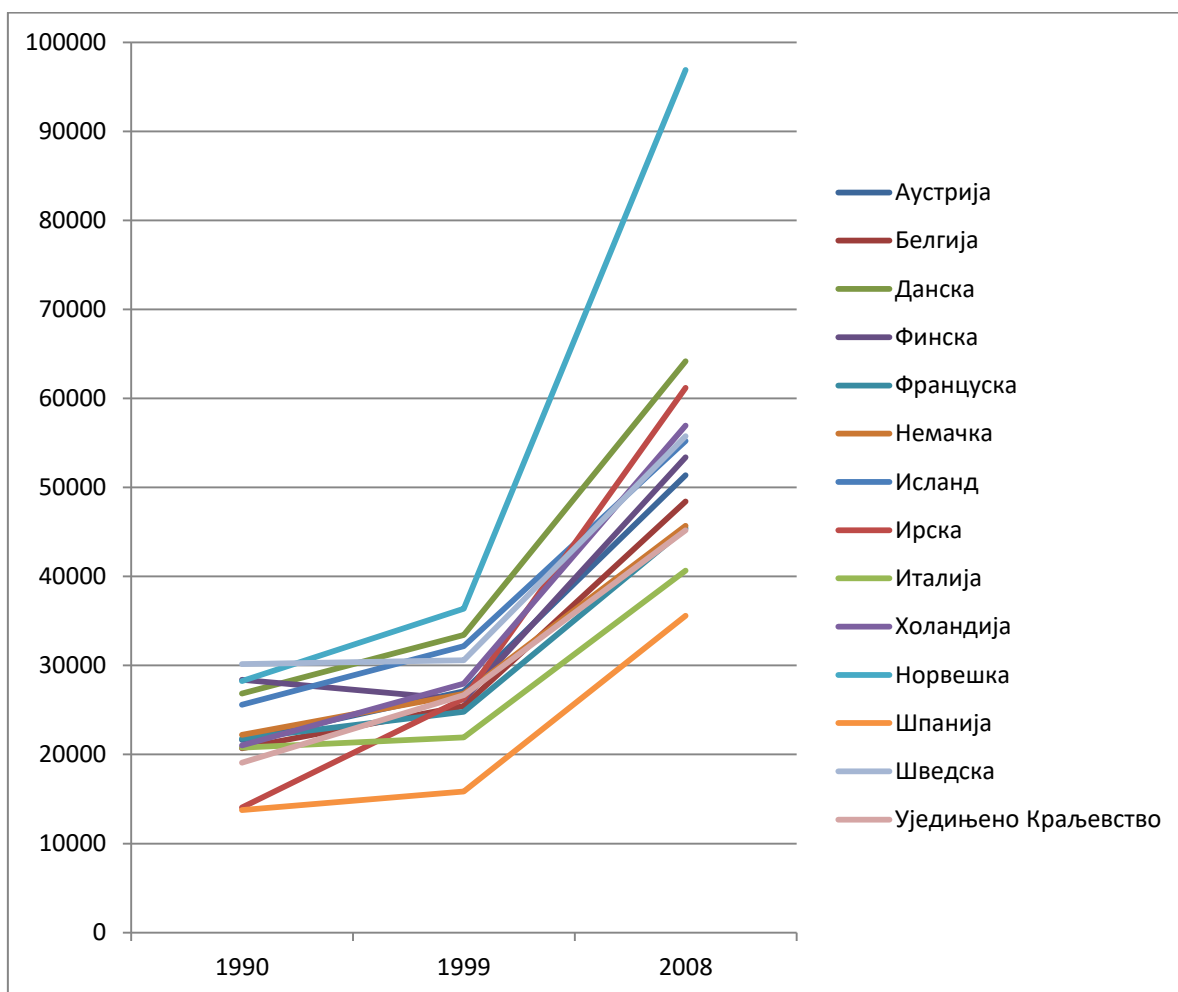
Конкретно, подаци из *European Values Study* тиме показују да статистичка значајност крос-секционе повезаности две варијабле нестаје минимално на нивоу од 15.859 долара (што је БДП-по становнику Шпаније 1990. године), а максимално на нивоу од 40.640 долара (што је БДП-по становнику Италије 2008. године). При томе, минималан износ би вероватно могао бити и мањи да је узорак обухватао још неку од земаља сиромашнију од Шпаније, што међутим, није предмет овог истраживања.¹⁷¹ Овде је битно да се резултати који се односе на минималан износ у великој мери разликују од раније добијених помоћу *European Social Survey*. То је интересантније утолико што су разматране земље просечно биле на немало нижем нивоу економског развоја 1990. у односу на период од 2002. до 2014. године, па би се могло очекивати да би тадашња повезаност две варијабле била и јача него касније.

Објашњење ових налаза може се крити у варијабилности осећаја среће услед међусобно различитих скала за његово мерење у *European Social Survey* и *European Values Study*. Као што је било помињано, скала у је *European Social Survey* једанаестостепена, а у *European Values Study* четворостепена. Са друге стране, и БДП по становнику је имао мању варијабилност у свим таласима *European Values Study*, него у *European Social Survey*, као што се може и закључити на основу графикана 14 и 15. Докази за мању варијабилност коришћених варијабли из *European Values Study* се могу пронаћи у табелама 16 и 17. Мањи варијабилитет добијен помоћу потоње скале може бити узрок непостојања крос-секционе повезаности.

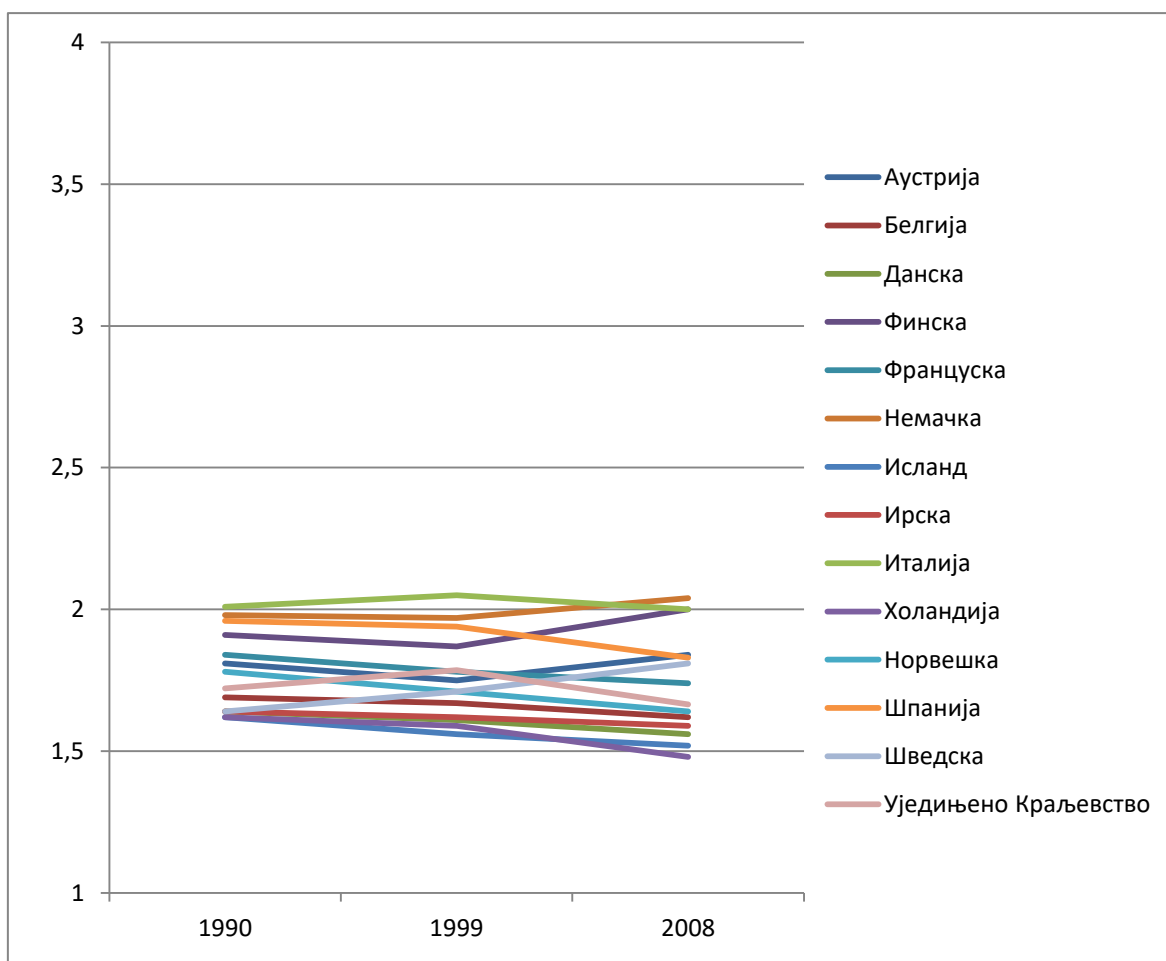
¹⁷¹ Како је поменуто, то би морао бити Португал, који у периоду од 1990. до 2008. просечно није имао довољно висок ниво БДП-а да би могао да се сврста у развијене земље.

Са друге стране, максималан износ након којег даљи економски раст више није повезан са просечним субјективним благостањем добијен помоћу података из *European Values Study*, не разликује се у толикој мери од оних добијених помоћу *European Social Survey*, и такође премашује раније изношене процене. При томе, важно је поново истаћи да се на основу ових крос-сеционоих повезаности не би смели доносити закључци о повезаности кроз време, односно о узрочној повезаности.

Графикон 14: Трендови БДП-а по становнику од 1990. до 2008.

Графикон 15: Трендови просечног субјективног благостања 1990. до 2008.

У табели 21 приказане су вредности просечног нива субјективног благостања и БДП-а по глави становника за сваку од земаља, а у табели 22 вредности просечног економског раста и процентуалних промена субјективног благостања. Тачне вредности на основу којих су се добили подаци из потоње су детаљно приказане у табелама А8 и А9 у прилогу.

Табела 21: Просечан ниво субјективног благостања и БДП-а по глави становника, 1990-2008.

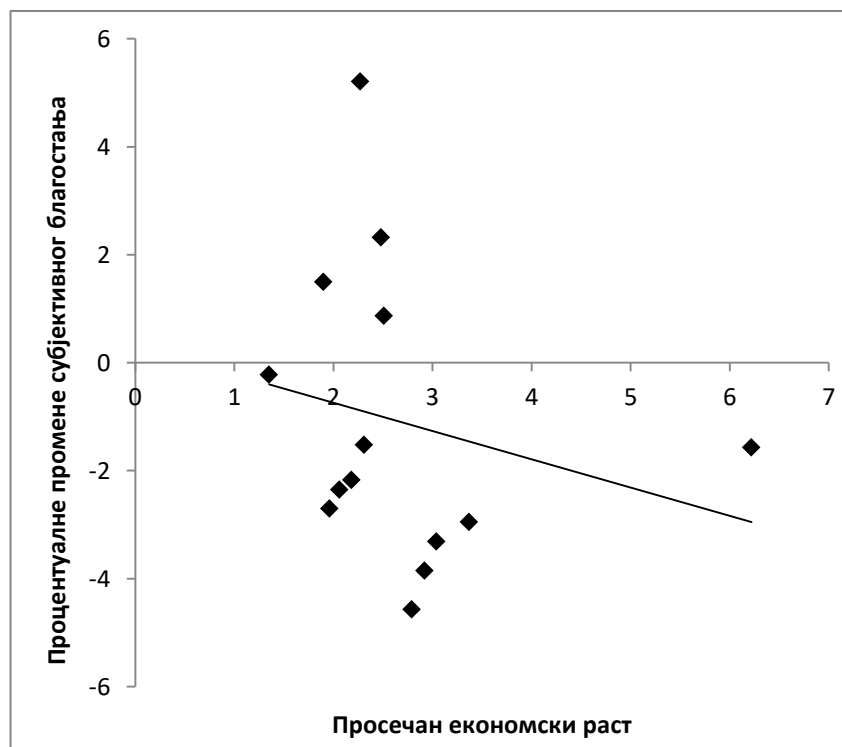
	Просечан БДП по становнику	Просечно субјективно благостање
Аустрија	33377,27	1,8
Белгија	31526,46	1,66
Данска	41494,86	1,603333
Финска	35986,88	1,926667
Француска	30669,2	1,786667
Немачка	31571,59	1,996667
Исланд	37669,74	1,566667
Ирска	33840,1	1,616667
Италија	27778,03	2,02
Холандија	35299,89	1,563333
Норвешка	53831,62	1,71
Шпанија	21737,07	1,91
Шведска	38828,75	1,72
Уједињено Краљевство	30322,18	1,724411

Табела 22: Просечан економски раст и процентуалне промене субјективног благостања у периоду од 1990. до 2008.

	Просечан економски раст	Просечне процентуалне промене субјективног благостања
Аустрија	2,511997937	0,865
Белгија	2,177184925	-2,165
Данска	2,058794856	-2,345
Финска	2,483607471	2,315
Француска	1,95540632	-2,7
Немачка	1,896162035	1,5
Исланд	3,370132813	-2,945
Ирска	6,221841497	-1,565
Италија	1,35184354	-0,215
Холандија	2,787611948	-4,565
Норвешка	2,923036983	-3,845
Шпанија	3,043540647	-3,31
Шведска	2,26866266	5,21
Уједињено Краљевство	2,306993779	-1,52

Просечно највећи БДП по становнику током читавог посматраног периода поново је имала Норвешка (53.832 долара), а следиле су је Данска (са 41.495 долара), и Шведска (са 38.829 долара), а најмањи Шпанија (21.737 долара), Италија (27.778 долара) и Уједињено Краљевство (30.322 долара) (табела 23). Из исте табеле се такође може видети и да су се у свим посматраним годинама просечно, најсрећније осећали становници Холандије (1,56), од којих су се незнатно разликовали становници Исланда (1,57), и затим Данске (1,60), а најмање срећно становници Италије (2,02), Немачке (2,00) и Финске (1,93). Потоња је имала пад просечног субјективног благостања у периоду између 1999. и 2008., за 0,13 степени на четворостепеној скали, што апсолутно није много, али довољно да просечни ниво субјективног благостања буде мањи у односу на Шпанију. Друго, види се да је читав распон субјективног благостања за свих четрнаест земаља мањи од пола степена на четворостепеној скали, што је више у односу на *European Social Survey*, али и даље није много у апсолутном смислу.

Графикон 16: корелација између економског раста и промена субјективног благостања 1980-2008.

Што се тиче просечне стопе економског раста у посматраном периоду, највише вредности имале су поново Ирска (6,22%), затим Исланд (3,37%) и Шпанија (3,04%), а најниже Италија (1,35%), Немачка (1,90%) и Француска (1,96%) (табела 24). Промене просечног субјективног благостања су у позитивном смеру најизраженије биле у случајевима Холандије (-4,57%), Норвешке (-3,85%) и Шпаније (-3,31%), а у негативном у случајевима Шведске (5,21%), Финске (2,32%), и Немачке (1,5%).

Као што се може закључити на основу графикана 16, између интензитета економског раста и интензитета промена субјективног благостања према земљама нема значајне повезаности, при чему је повезаност чак и благо негативна ($\rho = -0,429$, $p > 0,05$). Тиме је и помоћу података из *European Values Study* потврђена прва посебна хипотеза о неповезаности интензитета економског раста и интензитета промена субјективног благостања унутар посматраних земаља. Шапиро-Вилкови тестови указали су да просечан економски раст у периоду од 1990. до 2008. није био нормално дистрибуиран (табела 23).

Табела 23: Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова за варијабле које се односе на просечан економски раст и просечне процентуалне промене субјективног благостања, 1990-2008.

	Просечан економски раст, 1990-2008.	Просечне процентуалне промене субјективног благостања, 1990- 2008
Ниво значајности Шапиро- Вилкових тестова	0,001	0,240

T-тестови упарених узорака указују на то да између просека просечних вредности субјективног благостања нема статистички значајних разлика 2008. ($M = 1,74$, $SD = 0,186$) у односу на 1990. годину ($M = 1,78$, $SD = 0,144$) ($t_{13} = 1,50$, $p > 0,05$). Другим речима, посматрајући заједно све земље дугорочно није дошло до значајних промена субјективног благостања. Са друге стране, дошло је до значајних промена просека просечних вредности БДП-а по становнику 2008. ($M = 53992,58$, $SD = 14632,71$) у односу на 1990. годину ($M = 22449,01$, $SD = 4990,66$) ($t_{13} = -9,16$, $p < 0,001$). Тиме је још једном потврђена и друга посебна хипотеза да

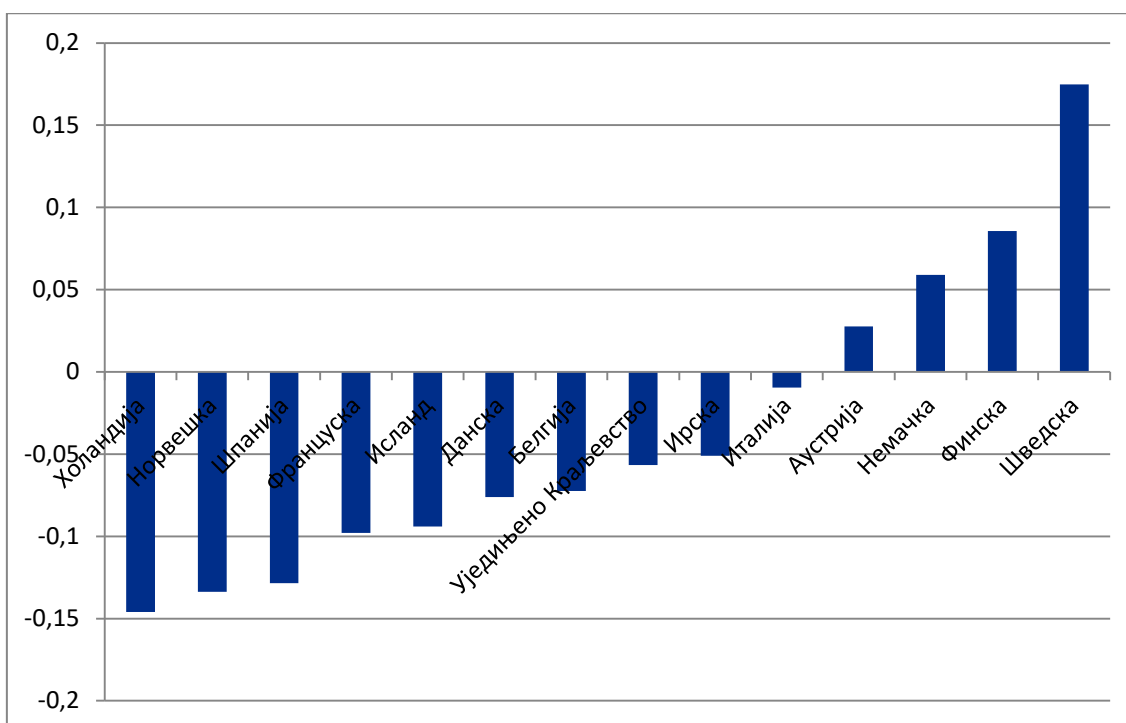
је током посматраних периода долазило до значајних промена износа БДП-а по становнику, али не и нивоа субјективног благостања, када се земље посматрају групно.

При томе, поново је најиндикативнији случај Ирске, која иако је и овако посматрано имала просечно највећи економски раст, није имала и релативно висок раст субјективног благостања током посматраног периода (-1,57%). Са друге стране, земље које су такође имале релативно значајне просечне стопе економског раста (око 3%), Исланд, Шпанија, и Норвешка, јесу све три имале и релативно висок раст субјективног благостања (такође близу 3%, а потоња чак и близу 4%). Уз то, Холандија, која је такође близу ове три земље према оствареном економском расту, имала је и највишу стопу раста субјективног благостања. Међутим, Шведска, која је имала убедљиво просечно највећи пад субјективног благостања у разматраном периоду, такође је имала релативно високу стопу економског раста (близу 2,5%). Слично важи и за још једну скандинавску земљу, Финску, која је имала други највећи пад субјективног благостања, али такође и релативно високу стопу економског раста. Њима су слични случајеви Аустрије и Немачке. Аустрија, иако је имала стопу економског раста од преко 2,5% такође спада у групу земаља унутар којих је дошло до пада субјективног благостања. До још већег пада дошло је у случају Немачке, у чијем случају је остварен економски раст од близу 2%. Он иако релативно није висок у поређењу са другим земљама, апсолутно је веома значајан. Општа слика је, дакле, мало неуједначенија него када се анализирају подаци из *European Social Survey*, што може бити резултат међусобно различитих дужина посматраних временских серија. Ипак, и једни и други резултати иду у прилог Истерлиновим тврдњама.

Када су у питању краткорочније релативно најзначајне промене субјективног благостања, овде су посебно вредни помена случајеви Финске, у периоду од 1999. до 2008. године, и Аустрије, у истом периоду, али и Шведске посматрано између свих таласа истраживања. У овим случајевима приметни су релативно највећи падови субјективног благостања иако је БДП константно растао, и то у великој мери. Конкретније, у Финској је у поменутом периоду дошло до пада просечног субјективног благостања са 1,87 на 2, а у Аустрији са 1,75 на 1,84, док је у Шведској оно константно опадало, прво са 1,64 на 1,71, па затим на 1,81.

Даље, како се може видети из графикана 17, подаци указују на то да док је у периоду од 1990. до 2008. дошло до раста БДП-а по становнику у свих четрнаест посматраних земаља, у 10 њих дошло је и до раста субјективног благостања (мада у случају једне земље до занемарљиво малог пада), а у преостале 4 до пада (графикон 17).

Графикон 17: промене просечног субјективног благостања према земљама, 2008. у односу на 1990. годину

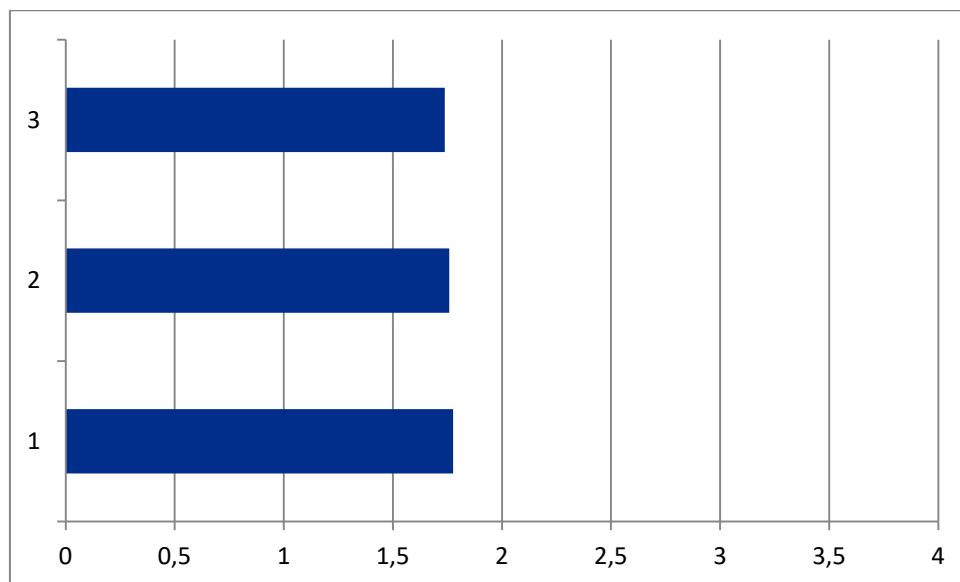
И овде је одражена неуједначеност у односу на податке из *European Social Survey*, мада се у релативно мањој мери и даље указује на постојање Истерлиновог парадокса. Дакле, и овим подацима је потврђена и трећа посебна хипотеза – економски раст и промене субјективног благостања се дугорочно не крећу (нужно) у истим смеровима.

Када се посматрају просечне вредности свих просека субјективног благостања према земљама, како се може видети на графикону 18, нема великих варијација идући из једног таласа истраживања у други. Просечне вредности субјективног благостања за свих четрнаест земаља заједно то дефинитивно потврђују. Они

износе 1,78 у 1990. години, 1,76 у 1999. години, и 1,74 у 2008. години.

Графикон 18: Просечне вредности субјективног благостања у свих четрнаест земаља према годинама

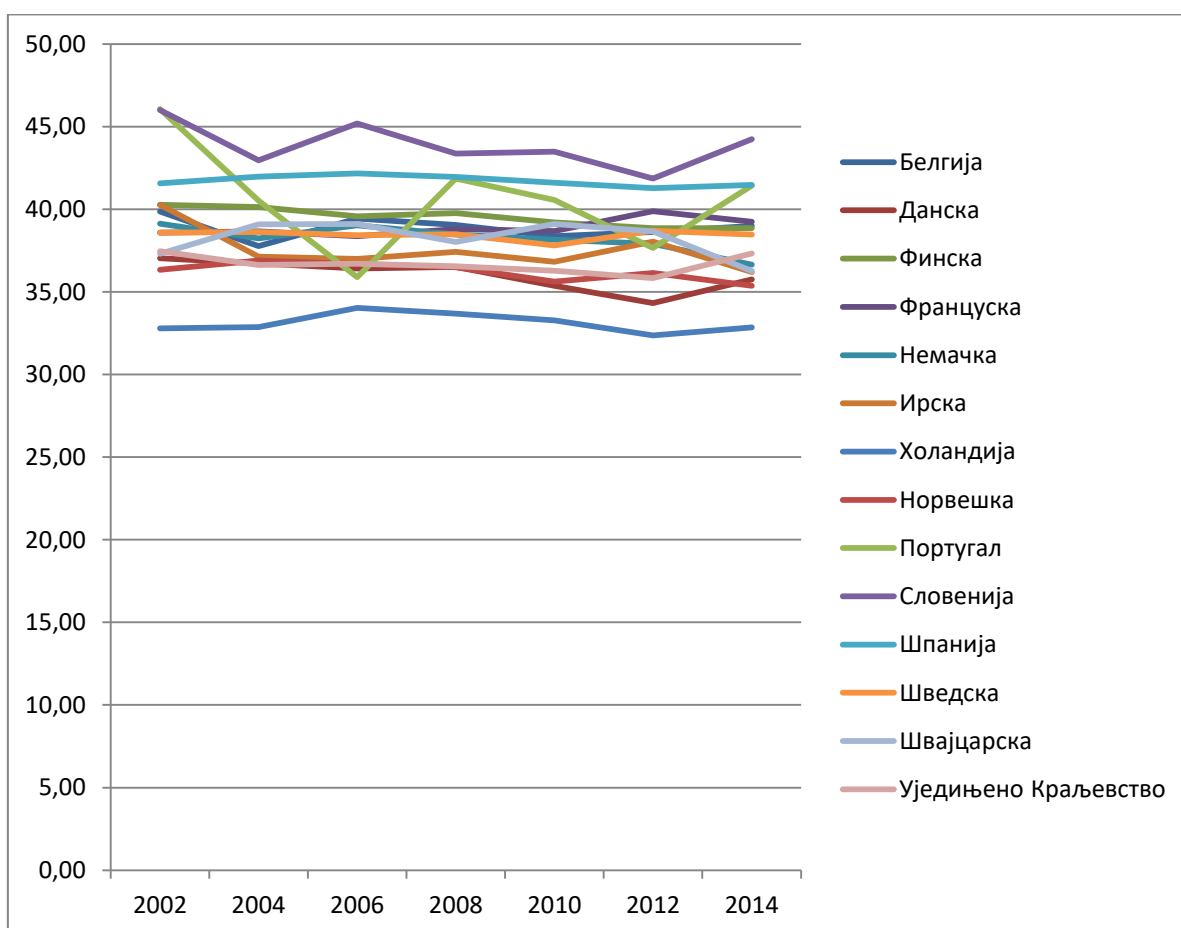
Подаци *European Values Study* међутим указују да када земља пређе пут од релативно мање развијене у развијену заиста долази до позитивних промена што се тиче субјективног благостања. То се види по случајевима Шпаније и Ирске. Прва је на почетку разматраног периода имала БДП по становнику од 13.773 а друга од 14.047 долара. На крају разматраног периода, Шпанија је имала БДП по глави становника од 35.579, а Ирска од чак 61.190 долара. Уз ове скокове, ишли су, дакле, и скокови субјективног благостања. Ова два случаја, наравно, не морају да значе много (а и подаци из *European Social Survey* упућују и на различите закључке), али не иду у прилог Истерлиновим налазу из 1995. године о томе да просечно субјективно благостање остаје неизмењено и када се пређе из неразвијене у развијену земљу (како је он показао на примеру Јапана). Тиме се потврђује закључак да продужавање изучаване временске серије може донекле довести у питање налазе који, иако према Истерлину такође дугорочни, дају јасну слику о неповезаности економског раста и промена субјективног благостања кроз време.

На жалост, у *European Values Study* нема података о задовољству приходима

домаћинства (нити о било каквој сличној варијабли која би могла послужити као индикатор материјалних аспирација), па није могуће и помоћу њих испитати да ли су се трендови и у коликој мери разликовали од трендова економског раста. У наредном делу, представљени су резултати обраде података који се односе на симулатне трендове поништавајућег ефекта на раст субјективног благостања.

Пре свега, у посматраном периоду приметан је пад броја радних сати током недеље, у просеку са 39,37 2002. године на 38,08 2014. (између ових година, било је 38,44, 2004. 38,43 2006., 38,60 2008., 38,17 2010., и 37,86 2012. године) (графикон 19). Дакле, објашњење Истерлиновог парадокса које се заснива на на дужем раду (под условом да није напорнији, или да путовање до посла није дуже) не може се

Графикон 19: Број радних сати током недеље

применити на овај период и ових четрнаест земаља. Узгред, једине две земље где се увећао просечан број радних сати (укључујући и прековремени рад) су Француска (0.65) и Холандија (0.05), док је највећи пад, према подацима *European Social Survey*, био у случајевима Португала (-4,62), Ирске (-4,07), и Немачке (-2,48). *T*-тестови упарених узорака указују на то да између просека просечних вредности броја радних сати на главном послу током дана има статистички значајних разлика 2014. ($M = 38,0764$, $SD = 2,94838$) у односу на 2002. годину ($M = 39,3714$, $SD = 3,53323$) ($t_{13} = 3,160$, $p < 0,001$). У посматраним земљама групно гледајући, дошло је до значајног пада дужине радног времена, а не раста, како је било очекивано на основу помињаних истраживања.

Табела 24: Број радних сати на главном послу

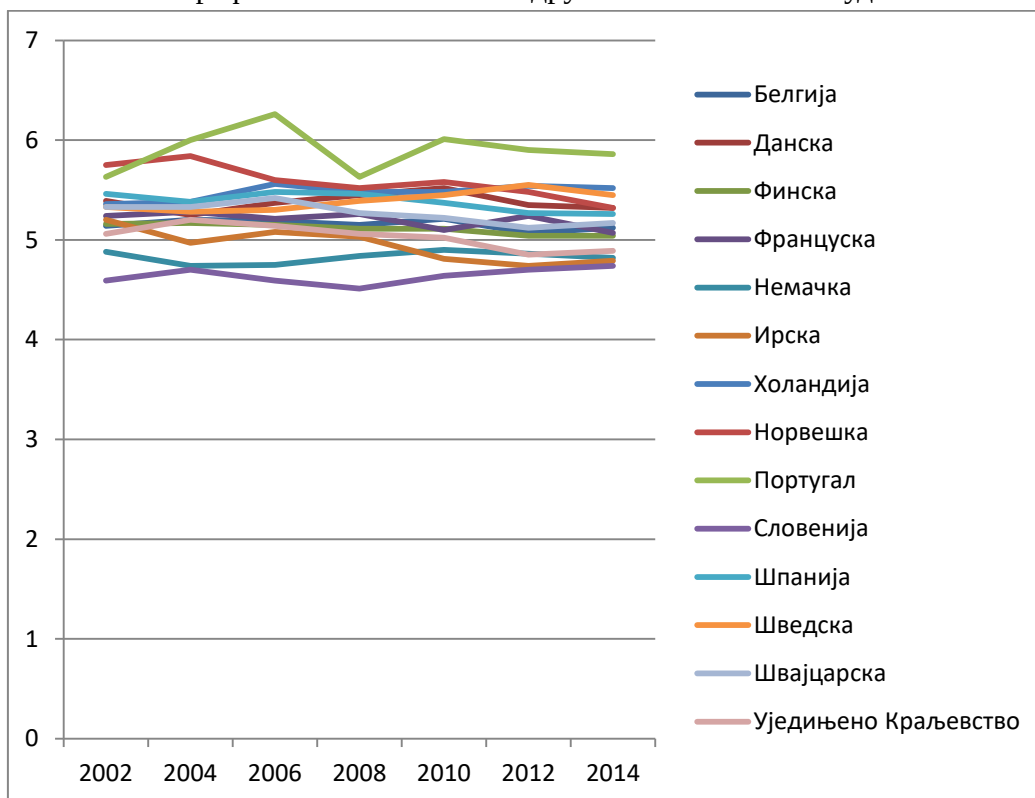
	2002.	2004.	2006.	2008.	2010.	2012.	2014.
Белгија	39,86	37,77	39,43	39,06	38,37	38,62	38,98
Данска	37,04	36,71	36,41	36,51	35,38	34,32	35,76
Финска	40,26	40,13	39,56	39,76	39,21	38,85	38,85
Француска	38,59	38,66	38,36	38,79	38,68	39,87	39,24
Немачка	39,13	38,23	39,03	38,47	38,15	37,91	36,65
Ирска	40,27	37,13	36,99	37,43	36,83	38,04	36,20
Холандија	32,79	32,87	34,03	33,67	33,28	32,36	32,84
Норвешка	36,33	36,89	36,68	36,48	35,61	36,13	35,37
Португал	46,05	40,53	35,89	41,86	40,55	37,66	41,43
Словенија	45,99	42,96	45,18	43,37	43,49	41,85	44,23
Шпанија	41,56	41,98	42,16	41,96	41,59	41,28	41,46
Шведска	38,57	38,62	38,42	38,49	37,82	38,70	38,47
Швајцарска	37,31	39,09	39,10	38,02	39,10	38,67	36,26
Уједињено Краљевство	37,45	36,63	36,70	36,54	36,28	35,83	37,33

Табела 25: Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова за варијабле које се односе на број радних сати на главном послу

	Број радних сати на главном послу 2002	Број радних сати на главном послу 2014
Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова	0,281	0,872

Даље, релационим активностима, конкретније, дружењу са блиским људима, благо опада фреквенција, мада не статистички значајно, када се посматрају просечне вредности свих земаља, у 2014. ($M = 5,1693$, $SD = 0,31497$) у односу на 2002. годину ($M = 5,2514$, $SD = 0,29278$) ($t_{13} = 1,536$, $p > 0,001$), при чему су просечне вредности за 2004. 5,27, за 2006. 5,30, за 2008. 5,23 за 2010. 5,25, и за 2012. 5,20). Овде се намеће закључак да би пад релационих активности могао делимично објашњавати констатован парадокс. Међутим, то не би могао бити случај с обзиром оне земље у којима је дошло до највећег пада релационих активности истовремено оне у којима је долазило до највећег пада субјективног благостања. Тачније, Норвешка и Ирска, две земље унутар којих је дошло до убедљиво највећег пада релационих активности ни не спадају у земље у којима је дошло и до пада просечног субјективног благостања (од којих прву, како је поменуто, чак карактерише и релативно највећи раст вредности ове варијабле).

Графикон 20: Учесталост дружења са блиским људима

Табела 26: Учесталост дружења са блиским људима

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014
Белгија	5,14	5,20	5,19	5,15	5,21	5,07	5,12
Данска	5,39	5,25	5,37	5,45	5,52	5,35	5,32
Финска	5,16	5,17	5,15	5,11	5,11	5,04	5,04
Француска	5,24	5,28	5,21	5,26	5,10	5,24	5,07
Немачка	4,88	4,74	4,75	4,84	4,90	4,86	4,82
Ирска	5,20	4,97	5,08	5,03	4,81	4,74	4,79
Холандија	5,36	5,38	5,56	5,48	5,48	5,54	5,52
Норвешка	5,75	5,84	5,60	5,52	5,58	5,48	5,32
Португал	5,63	6,00	6,26	5,63	6,01	5,90	5,86
Словенија	4,59	4,70	4,59	4,51	4,64	4,70	4,74
Шпанија	5,46	5,38	5,48	5,46	5,37	5,27	5,26
Шведска	5,33	5,28	5,30	5,39	5,45	5,55	5,45
Швајцарска	5,33	5,33	5,42	5,27	5,22	5,12	5,17
Уједињено Краљевство	5,06	5,20	5,14	5,06	5,02	4,85	4,89

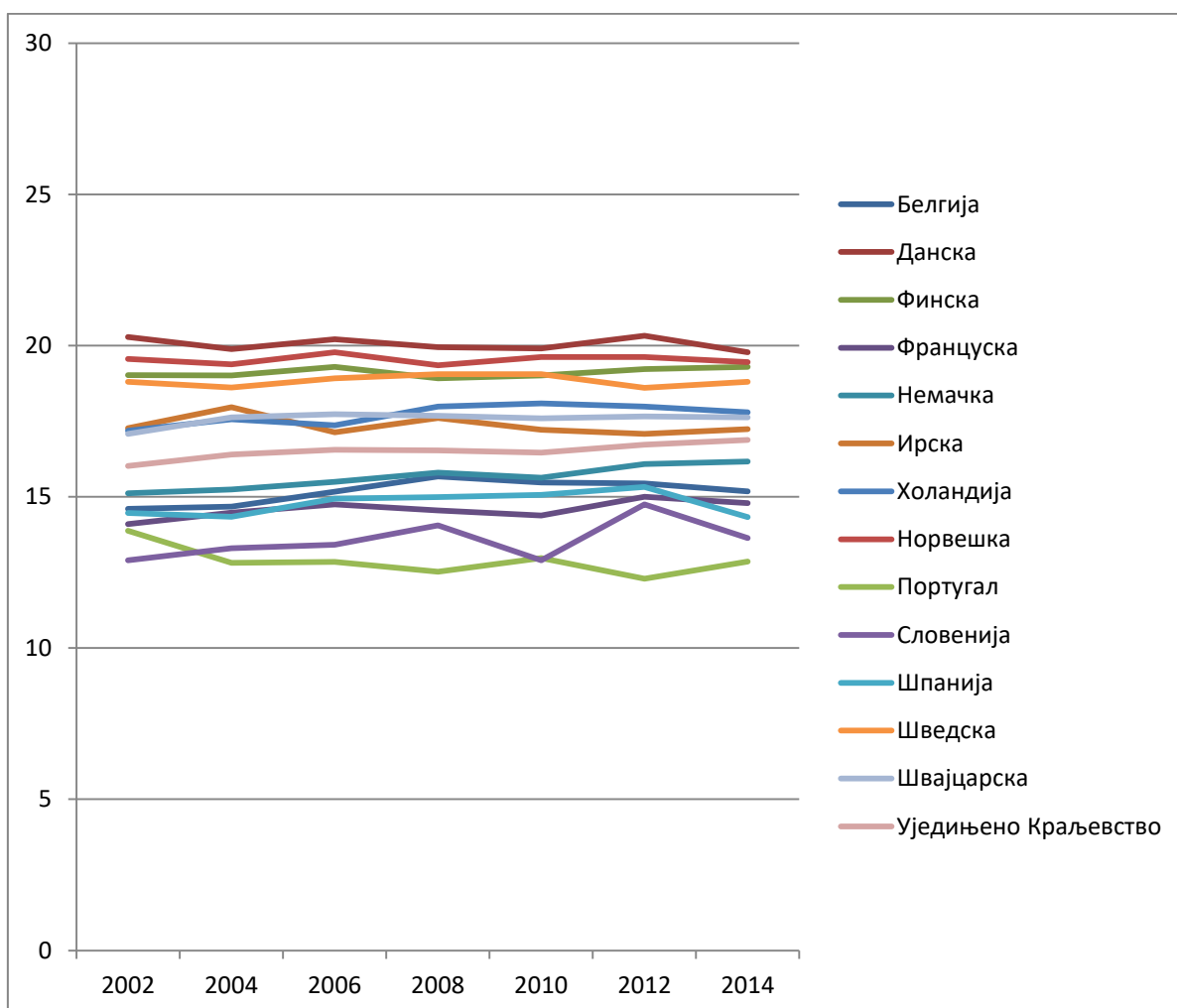
Табела 27: Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова за варијабле које се односе на фреквенцију дружења са блиским људима

	Учесталост дружења са блиским људима, 2002	Учесталост дружења са блиским људима, 2014
Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова	0,827	0,716

Овде обрађени подаци о поверењу у друге указују да су, супротно помињаним идејама о паду међуљудског поверења у Западним друштвима, током посматраног периода били веома стабилни нивои поверења, уз чак благи раст у просеку (графикон 21). Од максималних 30, просечне вредности ове скале су биле 16,44748 за 2002., 16,51996 за 2004., 16,68566 за 2006., 16,76013 за 2008., 16,66953 за 2010., 16,86373 за 2012., и 16,70153 за 2014. До највећег раста поверења у друге људе у периоду 2002–2014. дошло је у случајевима Немачке (за 1,05 степени на једанаестостепеној скали), Уједињеног Краљевства (0,86), и Словеније (0,74), а до пада у случајевима Португала (-1,01), Данске (-0,50), и Шпаније (-0,13). Даље, Т-

тестови упарених узорака су показали да између просека просечних вредности поверења у друге људе нема статистички значајних разлика 2014. ($M = 16,70$, $SD = 2,26$) у односу на 2002. годину ($M = 16,45$, $SD = 2,36$) ($t_{13} = -1,646$, $p > 0,05$). Може се закључити то да ни објашњење Истерлиновог парадокса које се заснива на паду међусобног поверења унутар западних друштава, није валидно за овде разматране земље и посматрани период.

Графикон 21: Степен поверења у друге људе

Табела 28: Поверење у друге људе (*European Social Survey*)

	2002.	2004.	2006.	2008.	2010.	2012.	2014.
Белгија	14,6044	14,6784	15,1719	15,6775	15,4693	15,438	15,1818
Данска	20,2795	19,8874	20,2138	19,9432	19,9065	20,3204	19,7757
Финска	19,0246	19,0073	19,2960	18,9210	19,0127	19,2265	19,2965
Француска	14,0981	14,4804	14,7495	14,5531	14,3819	15,0020	14,7922
Немачка	15,1171	15,2446	15,4894	15,7999	15,6272	16,0774	16,1701
Ирска	17,2667	17,9628	17,1371	17,6046	17,2209	17,0807	17,2376
Холандија	17,1843	17,5586	17,3632	17,9825	18,0906	17,9825	17,7986
Норвешка	19,5611	19,3762	19,7784	19,3472	19,6215	19,6215	19,4507
Португал	13,8717	12,8184	12,8462	12,5198	12,9695	12,2904	12,8634
Словенија	12,8966	13,2975	13,4098	14,0512	12,9038	14,7529	13,6332
Шпанија	14,4612	14,3386	14,9413	14,9883	15,0679	15,3276	14,328
Шведска	18,8008	18,6148	18,9197	19,0512	19,0498	18,5997	18,8019
Швајцарска	17,078	17,6224	17,7319	17,6743	17,5970	17,6545	17,6205
Уједињено Краљевство	16,0206	16,3926	16,5517	16,5288	16,4562	16,7264	16,8798

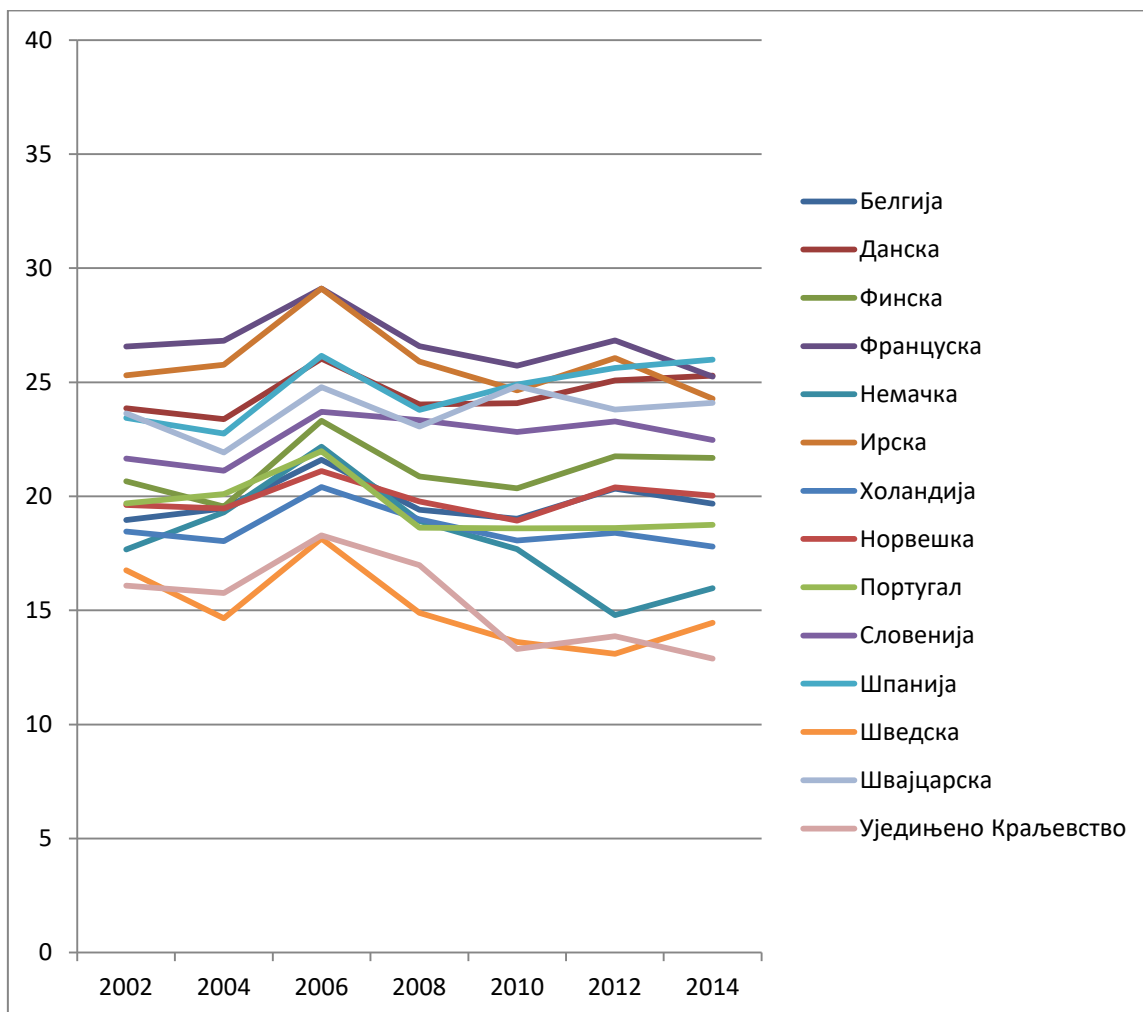
Табела 29: Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова за варијабле које се односе на поверење у друге људе

	Поверење у друге људе 2002.	Поверење у друге људе 2014.
Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова	0,494	0,533

Када се посматрају трендови поверења у институције, на крају периода није било великих промена у односу на почетак, међутим биле су изражене мање флукуације, са врхунцем поверења у институције 2006. године (графикон 22). Отприлике са економском кризом дошло је пада поверења у институције у свакој од посматраних земаља, након чега су трендови у просеку остајали стабилни. Конкретније према годинама, вредности скале поверења у институције, од максималних 40, биле су 20,8817 у 2002., 20,5756 у 2004., 23,2781 у 2006., 21,0812 у 2008., 20,4692 у 2010., 20,8524 у 2012., и 20,6159 у 2014. Током периода од 2002. до 2014. највећи пад поверења у институције приметан је међу популацијама Шпаније (2,56 на једанаестостепеној скали), Данске (1,43), и Финске (1,02), а раст међу популацијама Уједињеног Краљевства (-3,19), Шведске (-2,29), и Немачке (-1,70). Према *T*-тестовима упарених узорака, ниво поверења у институције није био значајно различит 2014. године ($M = 20,6159$, $SD = 4,24458$) у односу на 2002.

годину ($M = 20,8818$, $SD = 3,26430$) ($t_{13} = 0,628$, $p > 0,05$). Дакле, ни пад поверења у институције није ваљано објашњење парадокса у овде разматраном случају.

Графикон 22: Трендови степена поверења у институције (*European Social Survey*)

Табела 30: Поверења у институције, *European Social Survey*

	2002.	2004.	2006.	2008.	2010.	2012.	2014.
Белгија	18,9625	19,4723	21,6003	19,4123	19,0214	20,3343	19,676
Данска	23,8591	23,3817	26,0268	24,0197	24,0867	25,0816	25,2913
Финска	20,6520	19,5439	23,3096	20,8724	20,3463	21,7575	21,6764
Француска	26,5687	26,8113	29,1117	26,5725	25,7227	26,8286	25,2501
Немачка	17,6703	19,2945	22,1783	18,9159	17,6883	14,7979	15,9675
Ирска	25,3015	25,7658	29,1055	25,9124	24,6411	26,0576	24,2802
Холандија	18,4497	18,0283	20,3993	18,9938	18,0685	18,395	17,8029
Норвешка	19,6266	19,4684	21,1017	19,7677	18,9348	20,392	20,0251
Португал	19,6883	20,0908	21,9807	18,6190	18,5889	18,6031	18,7533
Словенија	21,6545	21,1203	23,7042	23,3350	22,8226	23,2880	22,4619
Шпанија	23,4382	22,7454	26,1589	23,7847	24,8987	25,6323	25,9962
Шведска	16,7508	14,6574	18,1409	14,8912	13,6177	13,1022	14,4561
Швајцарска	23,6387	21,9196	24,7885	23,0575	24,8207	23,7985	24,0964
Уједињено Краљевство	16,0837	15,7588	18,2866	16,9834	13,3106	13,8651	12,8898

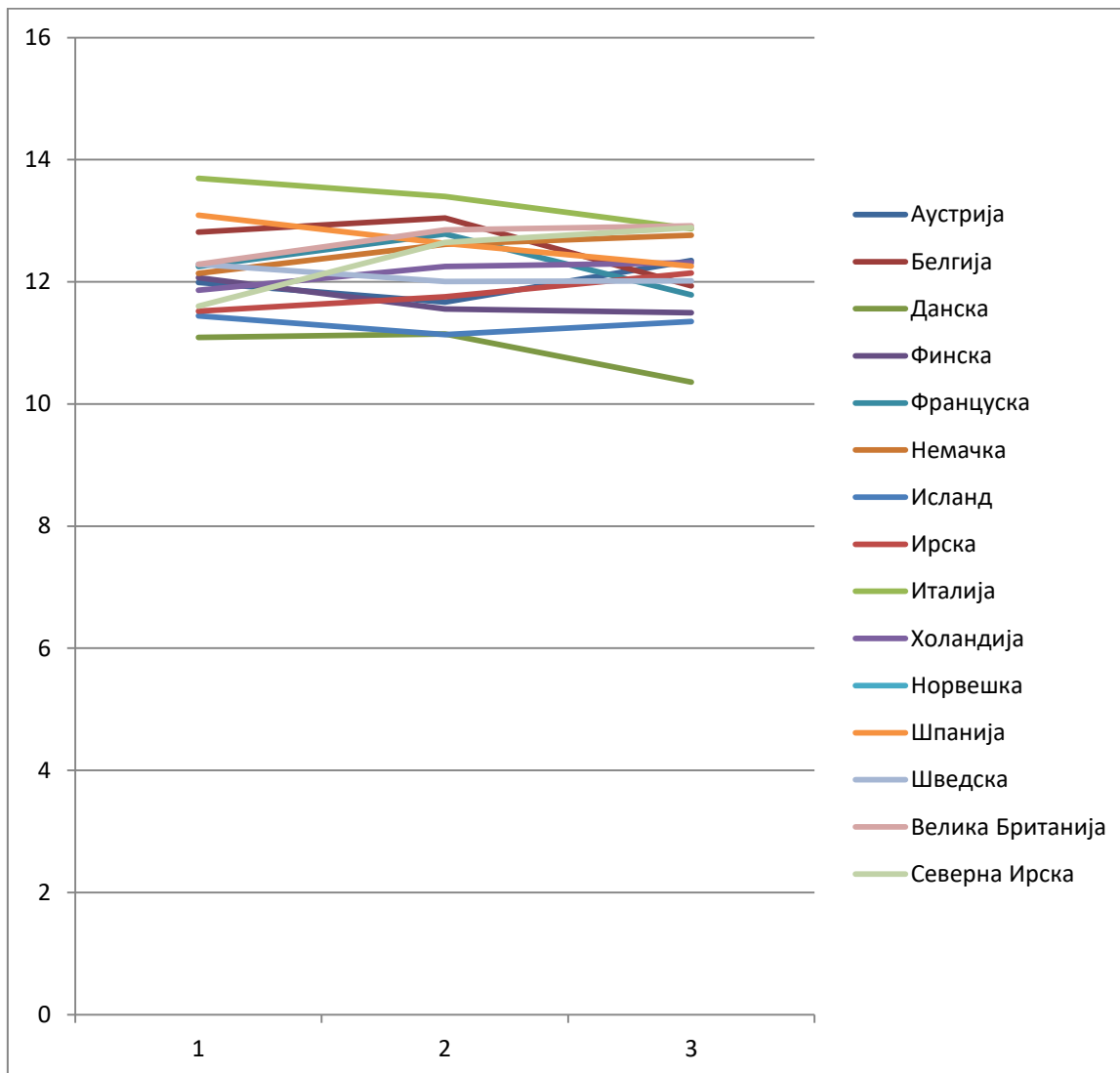
Табела 31: Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова за варијабле које се односе на поверење у институције 2002–2014.

	Поверење у институције 2002.	Поверење у институције 2014.
Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова	0,707	0,409

Подаци који покривају дужи временски период из *European Values Study*, такође указују на исто: степен поверења у институције је такође благо растао између 1990. и 1999, па затим и између 1999. и 2008. (графикон 23). Конкретније, од максималних 5 до минималних 20, вредности су расле са 12,11 1990. године, и 12,25, 1999. године на 12,04. У периоду од 1990. до 2008. највећи пад поверења у институције приметан је међу популацијама Северне Ирске (1,29 на четворостепеној скали), Велике Британије (0,63), и Немачке (0,62), а раст међу популацијама Белгије (-0,88), Шпаније (-0,83), и Италије (-0,82). Поверење у институције се ни дугорочно није мењало, посматрано према свим земљама групно – није било статистички значајних разлика 2008. ($M = 12,04$, $SD = 0,73$) у

односу на 1990. годину ($M = 12,11$, $SD = 0,68$) ($t_{14} = 0,439$, $p > 0,05$). Дакле, и подаци из *European Values Study*, као и они из *European Social Survey*, указују да се пад поверења у институције, као ни у друге људе, не може бити овде валидно објашњење Истерлиновог парадокса у овде разматраном контексту.

Графикон 23: Трендови поверења у институције (ЕВС)

Табела 32: Поверење у институције, 1990–2008.

	1990.	1999.	2008.
Аустрија	11,9926	11,6662	12,3472
Белгија	12,8137	13,0462	11,9340
Данска	11,0893	11,1458	10,3551
Финска	12,0658	11,5560	11,4958
Француска	12,2523	12,7833	11,7833
Немачка	12,1411	12,6144	12,7647
Исланд	11,4448	11,1338	11,3479
Ирска	11,5189	11,7553	12,1418
Италија	13,6932	13,3965	12,8716
Холандија	11,8598	12,2536	12,3115
Норвешка	11,5843		11,1286
Шпанија	13,0917	12,6275	12,2571
Шведска	12,2846	12,0075	12,0137
Велика Британија	12,288	12,8493	12,9160
Северна Ирска	11,6007	12,6461	12,8857

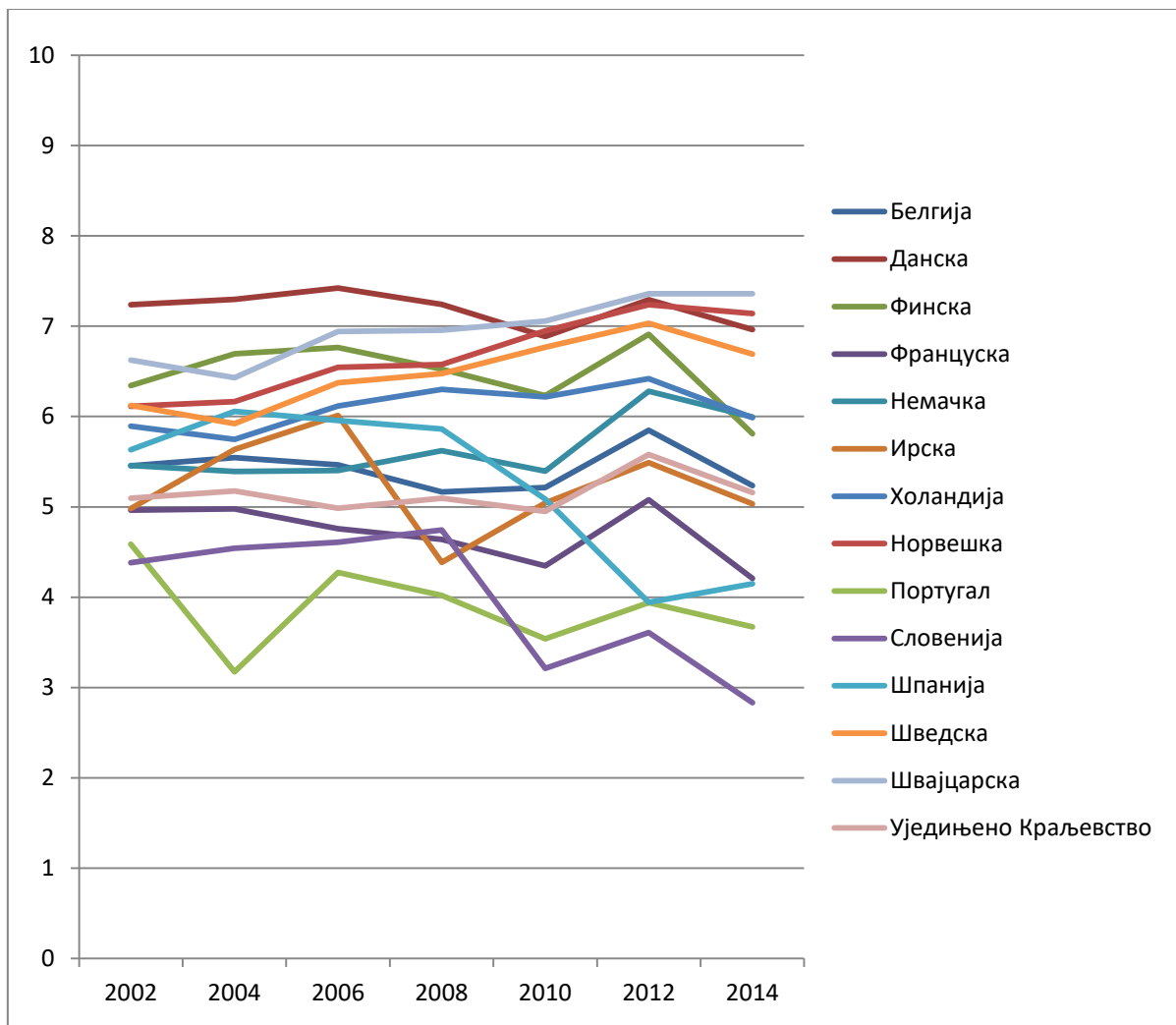
Табела 33: Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова за варијабле које се односе на поверење у институције 1990-2008.

	Поверење у институције 1990.	Поверење у институције 2008.
Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова	0,602	0,165

Нешто је другачија слика када се мери задовољство функционисања демократије, где је на скали од 0 до 10, видљиво просечно смањење у просеку са 5,64, 2002. године на 5,45, 2014. године (и између тога 5,63, 2004., 5,83, 2006., 5,69, 2008., 5,49 2010., и 5,86 2012. године). Највећи раст задовољства функционисањем демократије у периоду од 2002. до 2014. десио се у Норвешкој (1,03), Швајцарској (0,73), и Шведској (0,57), а пад у Словенији (-1,55), Шпанији (-1,48) и Португалу (-0,92). Иако је унутар половине проучаваних земаља дошло до раста овог типа задовољства, општи тренд за свих четрнаест земаља је пад. То је углавном због релативно већег пада у случајевима четири земље: Француске, Португала, Шпаније и Словеније. Закључак који се намеће је да, уколико је овај аспект заиста битан за субјективно благостање, ту би се делимично могло наћи објашњење парадокса у разматраном периоду. Међутим, као и у случају релационих

активности, како поменуте четири земље нису и оне где је релативно и субјективно благостање највише опало, такав закључак не би могао бити валидан. Уз то, и *t*-тестови упарених узорака показују да се, на нивоу свих четрнаест земаља групно, задовољство функционисањем демократије није значајно променило 2014. ($M = 5,4450$, $SD = 1,37559$) у односу на 2002. годину ($M = 5,6350$, $SD = 0,80804$) ($t_{13} = 0,900$, $p > 0,05$).

Графикон 24: Трендови задовољства функционисањем демократије

Табела 34: Задовољство функционисањем демократије

	2002.	2004.	2006.	2008.	2010.	2012.	2014.
Белгија	5,46	5,55	5,46	5,16	5,22	5,85	5,24
Данска	7,24	7,30	7,42	7,24	6,89	7,29	6,96
Финска	6,34	6,69	6,76	6,52	6,23	6,91	5,81
Француска	4,96	4,98	4,76	4,64	4,35	5,08	4,21
Немачка	5,46	5,39	5,40	5,62	5,39	6,28	5,99
Ирска	4,98	5,64	6,01	4,39	5,04	5,49	5,03
Холандија	5,89	5,75	6,12	6,30	6,22	6,42	5,99
Норвешка	6,11	6,16	6,54	6,58	6,95	7,24	7,14
Португал	4,59	3,17	4,27	4,02	3,54	3,94	3,67
Словенија	4,38	4,54	4,61	4,74	3,21	3,61	2,83
Шпанија	5,63	6,06	5,96	5,86	5,09	3,94	4,15
Шведска	6,12	5,92	6,37	6,48	6,77	7,03	6,69
Швајцарска	6,63	6,43	6,94	6,96	7,06	7,36	7,36
Уједињено К.	5,10	5,18	4,99	5,09	4,95	5,58	5,16

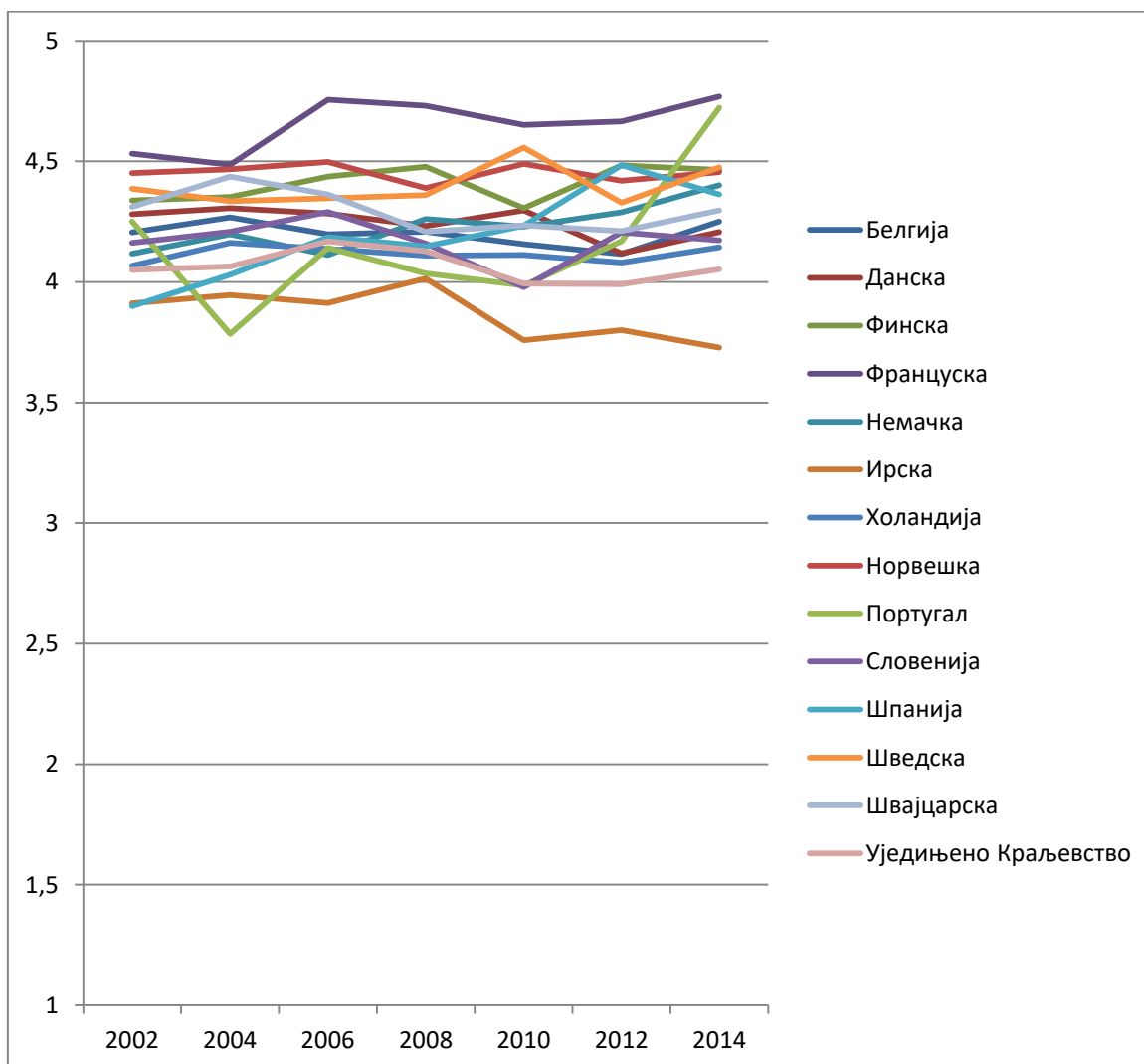
Табела 35: Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова за варијабле које се односе на задовољство функционисањем демократије.

	Задовољство функционисањем демократије 2002.	Задовољство функционисањем демократије 2014.
Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова	0,975	0,733

Што се тиче материјализма, обе базе података упућују на благо опадање у посматраним земљама (графици 25 и 26). Према подацима из *European Social Survey*, перцепција важности да се буде богат, и поседује новац и скупе ствари има тенденцију опадања, осим у периоду након економске кризе, до 2010., када је у просеку нешто порасла (конкретно, према годинама 4,21, 2002., 4,22, 2004., 4,27, 2006., 4,25, 2008., 4,21, 2010., 4,24, 2012., и 4,32, 2014. године. Једини раст перцепције значаја се десио у Ирској (-0,18 на шестостепеној скали), Данској (-0,07) и (скоро непостојећи) у Швајцарској (-0,01), а највећи пад у Португалу (0,47), Шпанији (0,46), и Немачкој (0,28). Приметно је да је давање на значају новцу на нивоу земаља групно, просечно опало са 1,19 на 1,16, што није незнатно с обзиром на то да је максимална вредност 2. Међутим, када се изврше *t*-тестови

упарених узорака, приметно је да перцепција значаја да се буде богат, и да се поседују новац и скупе ствари 2014. ($M = 4,3207$, $SD = 0,26682$) није статистички значајно различита у односу на 2002. годину ($M = 4,2121$, $SD = 0,18966$) ($t_{13} = -2,140$, $p > 0,05$).

Графикон 25: Трендови перцепције значаја да се буде богат, и да се поседују новац и скупе ствари

Табела 36: Перцепција значаја да се буде богат, и да се поседују новац и скупе ствари

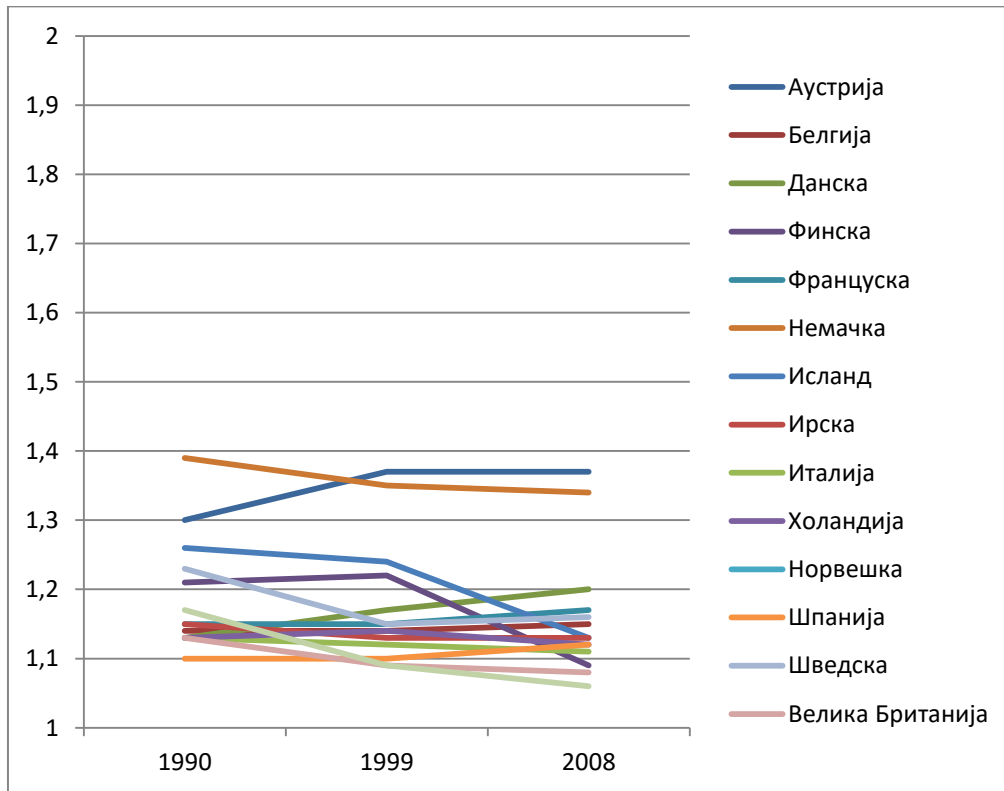
	2002.	2004.	2006.	2008.	2010.	2012.	2014.
Белгија	4,21	4,27	4,20	4,21	4,16	4,12	4,25
Данска	4,28	4,31	4,28	4,23	4,30	4,12	4,21
Финска	4,34	4,35	4,44	4,48	4,31	4,48	4,46
Француска	4,53	4,49	4,76	4,73	4,65	4,66	4,77
Немачка	4,12	4,20	4,11	4,26	4,23	4,29	4,40
Ирска	3,91	3,95	3,91	4,01	3,76	3,80	3,73
Холандија	4,07	4,16	4,14	4,11	4,11	4,08	4,14
Норвешка	4,45	4,47	4,50	4,39	4,49	4,42	4,46
Португал	4,25	3,78	4,14	4,04	3,99	4,17	4,72
Словенија	4,16	4,21	4,29	4,16	3,98	4,21	4,17
Шпанија	3,90	4,03	4,19	4,15	4,23	4,48	4,36
Шведска	4,39	4,34	4,35	4,36	4,56	4,33	4,47
Швајцарска	4,31	4,44	4,36	4,21	4,23	4,21	4,30
Уједињено К.	4,05	4,06	4,17	4,13	3,99	3,99	4,05

Табела 37: Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова за варијабле које се односе на перцепцију значаја да се буде богат, и да се поседују новац и скупе ствари

	Перцепција значаја да се буде богат, и да се поседују новац и скупе ствари 1990.	Перцепција значаја да се буде богат, и да се поседују новац и скупе ствари 2008.
Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова	0,944	0,809

Како је било истакнуто, подаци из *European Values Study* омогућавају да се испитају трендови давању на значају новцу и материјалним стварима. У периоду од 1990. до 2008, највећи раст перцепције значаја новца се десио у Данској (0,07 на двостепеној скали), Аустрији (0,07), и Шпанији (0,02), а пад у Исланду (-0,13), Финској (-0,12), и Норвешкој (-0,11). Укупно, Вилкоксонов тест еквивалентних парова (с обзиром на непостојање нормалне дистрибуције две варијабле) указује на то да просечно није дошло до значајних промена на крају посматраног периода ($Md = 1,1300$, $SD = 0,08879$) у односу на почетак ($Md = 1,1500$, $SD = 0,07927$) ($Z = -1,681$, $p > 0,05$).

Графикон 26: Трендови перцепције значаја новца и материјалних ствари

Табела 38: Перцепција значаја новца и материјалних ствари

	1990.	1999.	2008.
Аустрија	1,30	1,37	1,37
Белгија	1,14	1,14	1,15
Данска	1,13	1,17	1,20
Финска	1,21	1,22	1,09
Француска	1,15	1,15	1,17
Немачка	1,39	1,35	1,34
Исланд	1,26	1,24	1,13
Ирска	1,15	1,13	1,13
Италија	1,13	1,12	1,11
Холандија	1,13	1,14	1,12
Норвешка	1,21		1,10
Шпанија	1,10	1,10	1,12
Шведска	1,23	1,15	1,16
Велика Британија	1,13	1,09	1,08
Северна Ирска	1,17	1,09	1,06

Табела 39: Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова за варијабле које се односе на перцепцију значаја новца

	Перцепција значаја новца 1990.	Перцепција значаја новца, 2008.
Ниво значајности Шапиро-Вилкових тестова	0,015	0,006

Ови подаци заједно, дакле, доводе у питање становиште о расту материјализма као могућег објашњења Истерлиновог парадокса.

У наредном делу рада представљени су подаци о еколошкој одрживости инхерентној садашњем нивоу економског раста разматраних европских земаља. Подаци пре свега указују на то да су 2012. године све изучаване земље имале релативно високу стопу еколошког отиска, а нарочито Белгија и Шведска (графикон 27 и табела 40). Потоња је, међутим, имала, након Финске, и релативно највећи биокапацитет. Белгија међутим, уз Италију и Холандију, имала је најмањи биокапацитет. Дакле, Белгија је имала убедљиво највећи дефицит биокапацитета у односу на укупни еколошки отисак. Њу су следиле Швајцарска, и затим, Холандија.

Графикон 27: Еколошки отисак и биокапацитет развијених европских земаља, 2012.

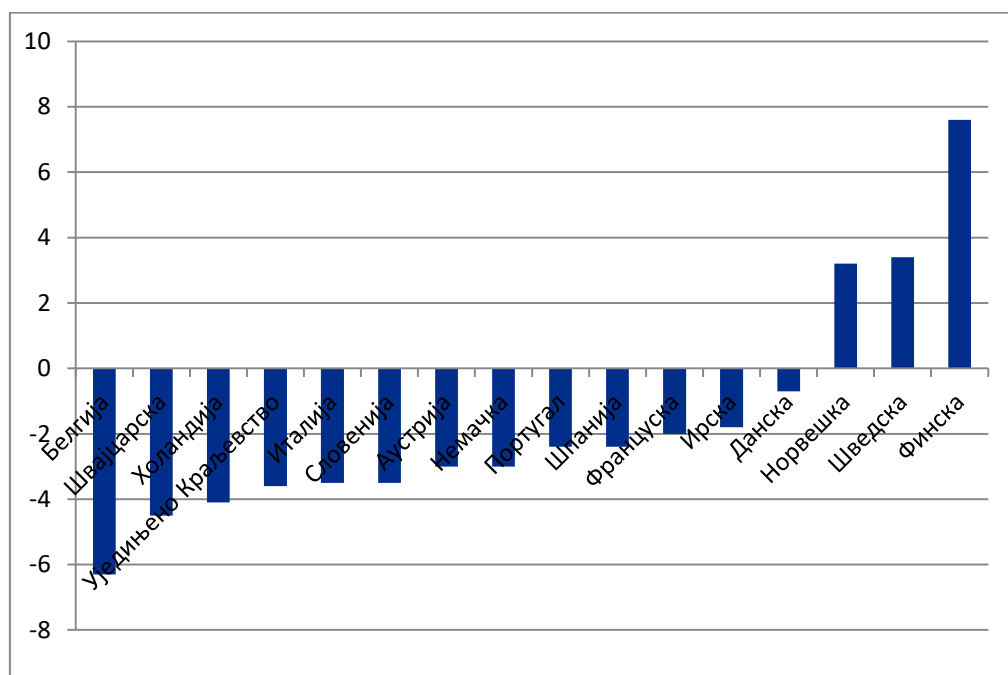
Извор: Ecological footprint and biocarapcity, 2012

Табела 40: Еколошки отисак, биокапацитет и њихова разлика 2012. године

	Еколошки отисак	Биокапацитет	Разлика биокапацитета и еколошког отиска
Аустрија	6,1	3,1	-3,0
Белгија	7,4	1,2	-6,3
Данска	5,5	4,8	-0,7
Финска	5,9	13,4	7,6
Француска	5,1	3,1	-2
Немачка	5,3	2,3	-3
Ирска	5,6	3,7	-1,8
Италија	4,6	1,1	-3,5
Холандија	5,3	1,2	-4,1
Норвешка	5	8,2	3,2
Португал	3,9	1,5	-2,4
Словенија	5,8	2,4	-3,5
Шпанија	3,7	1,3	-2,4
Шведска	7,3	10,6	3,4
Швајцарска	5,8	1,3	-4,5
Уједињено Краљевство	4,9	1,3	-3,6

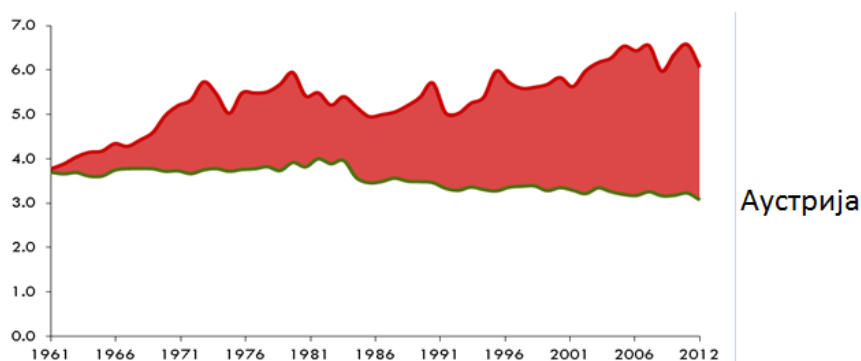
Извор: Ecological footprint and biocaracity, 2012

Графикон 28: Разлика између биокапацитета и еколошког отиска према земљама, 2012. година

Као што се може увидети из графика и табеле, само три скандинавске земље (Финска, Шведска, и Норвешка) су 2012. године имале суфицит биокапацитета у односу на еколошки отисак (графикон 28). Међутим, ниједна од њих није имала број Земља испод броја који би био потребан за одрживост, који је, како је било поменуто, 2012. године износио 1,73 глобалних хектара по глави становника.¹⁷² На тај начин посматрано, када би све земље биле као Шведска, у циљу еколошке одрживости би требало 4,2 планете Земље уз тренутни ниво еколошког отиска. У том погледу Белгија, која има највећи дефицит биокапацитета и еколошког отиска, захтевала би 4,3 планете Земље.

Графикон 29: Трендови еколошког отиска (црвено) и биокапацитета (зелено) у Аустрији

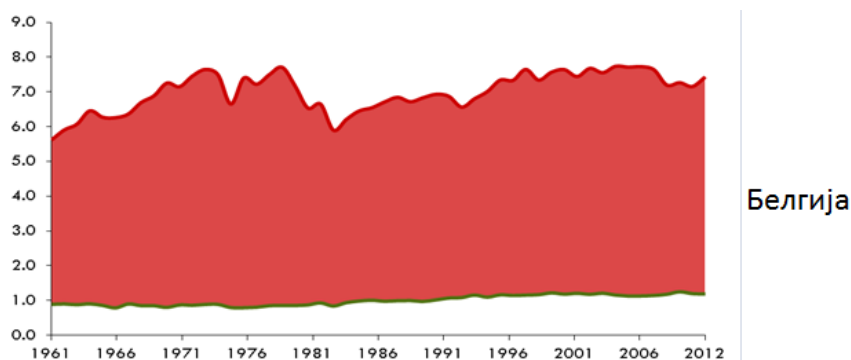

Извор: Global Footprint Network, 2016.

У случају Аустрије, приметна је тенденција раста еколошког отиска од почетка посматраног периода, када су биокапацитет и еколошки отисак били на једнаком нивоу. Ниво биокапацитета је ди средине 80-их био стабилан, када је почео благо да опада.

¹⁷² Штавише, ниједна европска земља није имала такву разлику између еколошког отиска и биокапацитета (Ecological footprint and biocapacity, 2012).

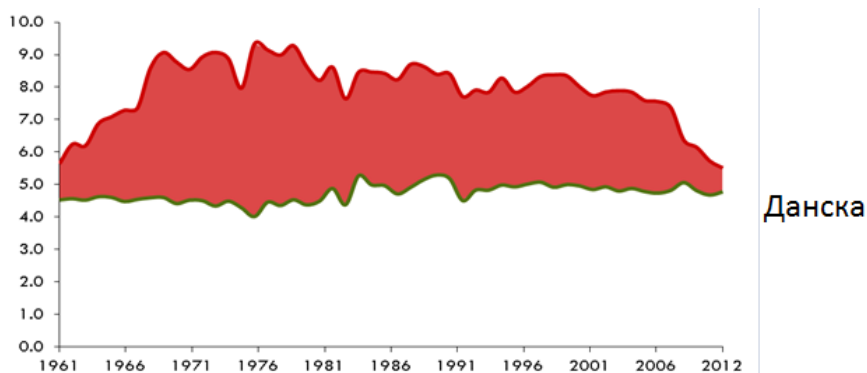
Графикон 30: Трендови еколошког отиска (црвено) и биокапацитета (зелено) у Белгији

Извор: *ibid.*

Белгију одликују релативно веома висок ниво еколошког отиска, који јасно расте с почетка 80-их, па до краја посматраног периода. Ниво биокапацитета је, са друге стране, веома низак и скоро константан током читавог посматраног периода.

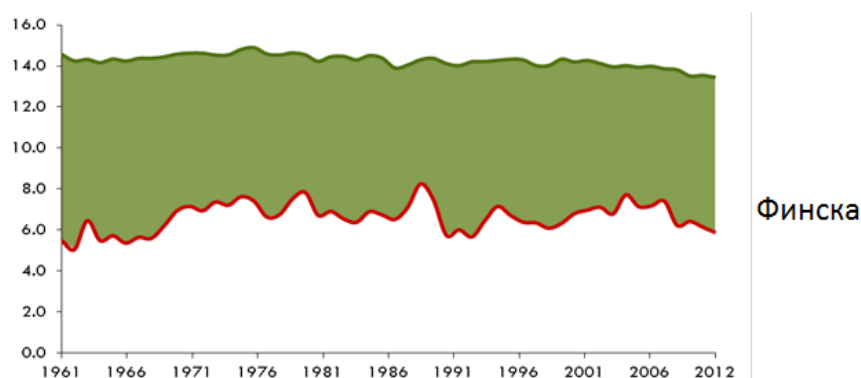
Графикон 31: Трендови еколошког отиска (црвено) и биокапацитета (зелено) у Данској

Извор: *ibid.*

Данска је имала прилично флукутирајуће нивое еколошког отиска, и то тако да се они међусобно нису много разликовали на почетку и на крају посматраног периода. Исто важи и за ниво биокапацитета, који је, пак, био нешто стабилнији.

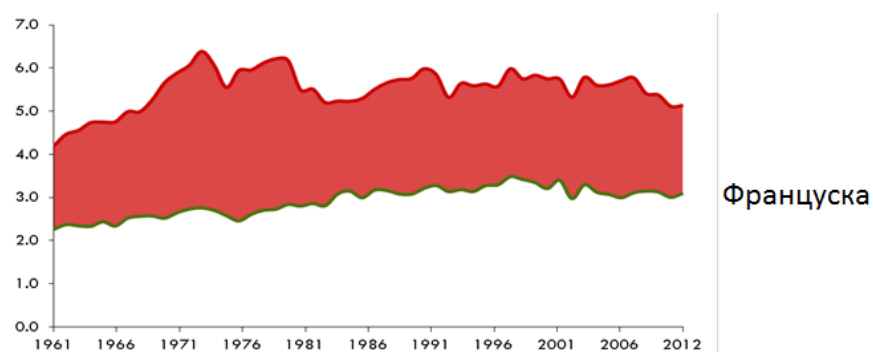
Графикон 32: Трендови еколошког отиска (црвено) и биокапацитета (зелено) у Финској

Извор: *ibid.*

Према овде коришћеним подацима, Финска је од посматраних земаља еколошки најодрживија земља, с обзиром на то има врло висок и стабилан ниво биокапацитета током читавог посматраног периода. Са друге стране, ниво финског еколошког отиска је знатно нижи и, уз нешто веће флукуације у односу на биокапацитет, такође прилично стабилан посматрајући читав период.

Графикон 33: Трендови еколошког отиска (црвено) и биокапацитета (зелено) у Француској

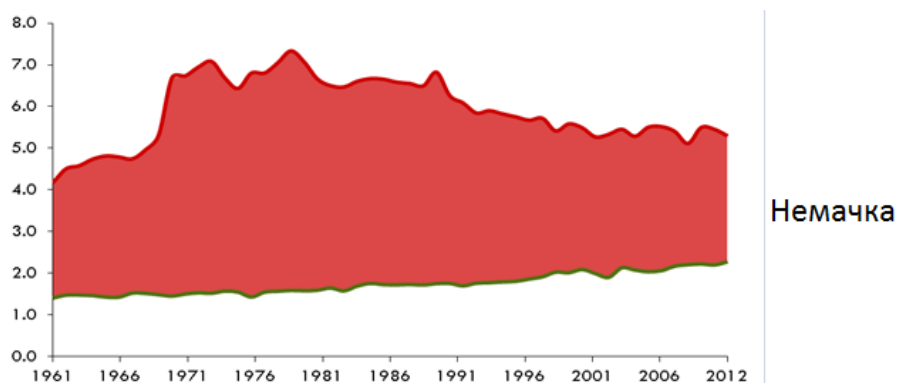

Извор: *ibid.*

Француску дугорочно одликује еколошка неодрживост с обзиром на то да јој биокапацитет константно испод еколошког отиска, са којим је, у случају ове

земље, дугорочно позитивно повезан.

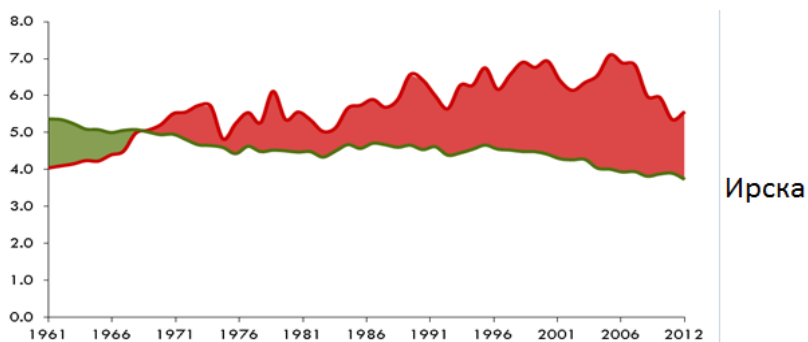
Графикон 34: Трендови еколошког отиска (црвено) и биокапацитета (зелено) у Немачкој

Извор: *ibid.*

Немачку одликује благи раст биокапацитета од почетка 60-их па надаље, међутим, недовољно интензиван када се има у виду њен еколошки отисак, који се још увек није вратио на ниво од краја шездесетих, када је нагло скочио.

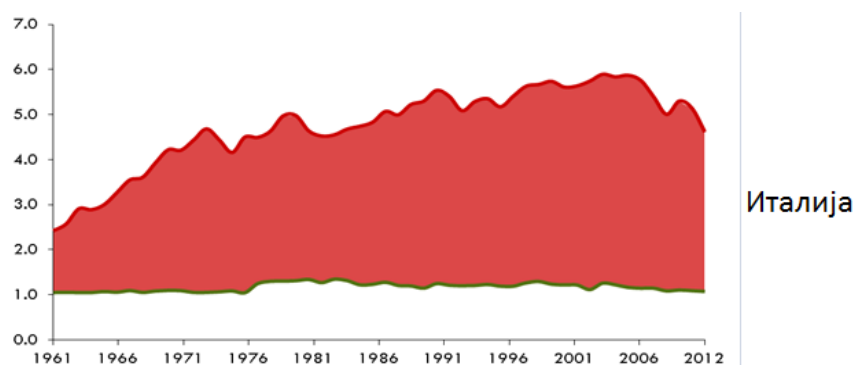
Графикон 35: Трендови еколошког отиска (црвено) и биокапацитета (зелено) у Ирској

Извор: *ibid.*

Ирска је током 60-их имала умерену позитивну разлику између биокапацитета и еколошког отиска, која, иако је од тад све негативнија током највећег дела периода, и даље није апсолутно много испод нуле.

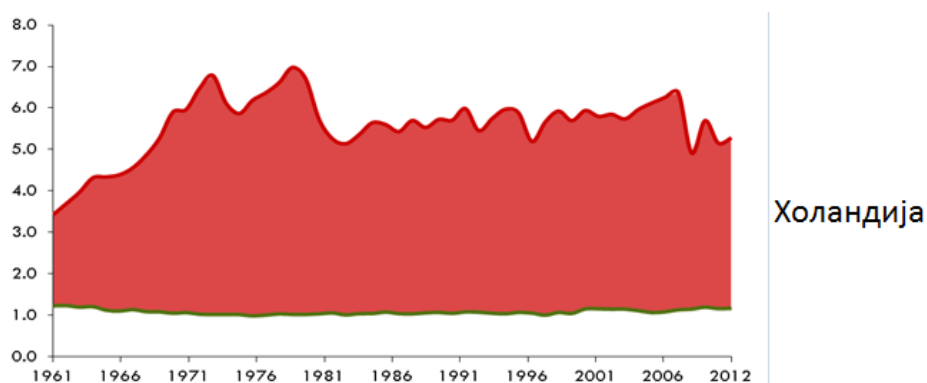
Графикон 36: Трендови еколошког отиска (црвено) и биокапацитета (зелено) у Италији

Извор: *ibid.*

Италија је током читавог посматраног периода имала прилично стабилне нивое биокапацитета уз, међутим, растући еколошки отисак, који је на крају посматраног периода релативно доста већи.

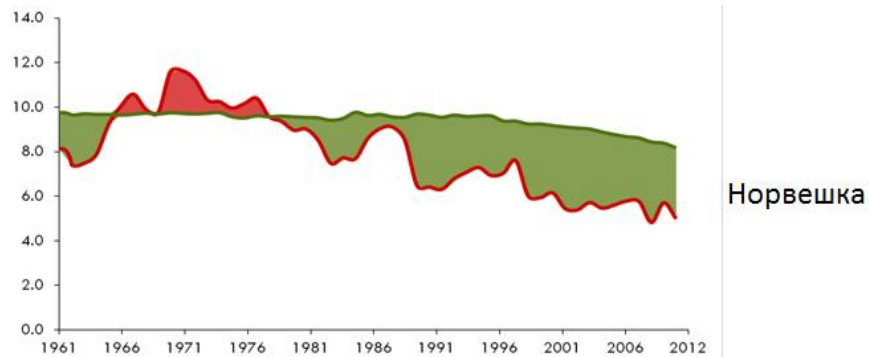
Графикон 37: Трендови еколошког отиска (црвено) и биокапацитета (зелено) у Холандији

Извор: *ibid.*

Слично се може закључити и у случају Холандије, уз нешто израженији раст еколошког отиска у почетном посматраног периода, и касније нешто стабилнији.

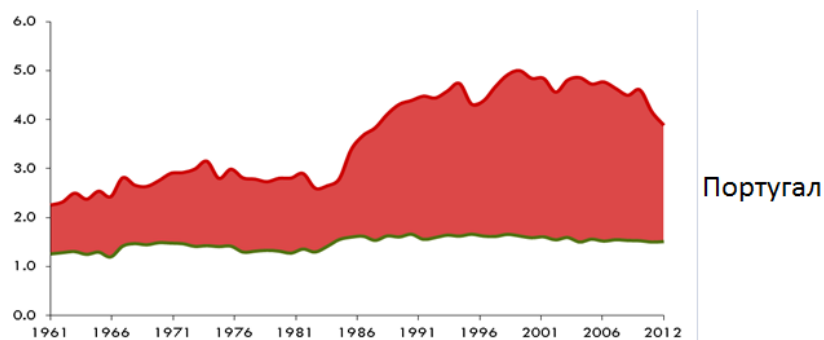
Графикон 38: Трендови еколошког отиска (црвено) и биокапацитета (зелено) у Норвешкој

Извор: *ibid.*

Норвешка је тек друга земља коју одликује ниво биокапацитета већи од еколошког отиска, али не у релативно великој мери, и не током читавог посматраног периода.

Графикон 39: Трендови еколошког отиска (црвено) и биокапацитета (зелено) у Португалу

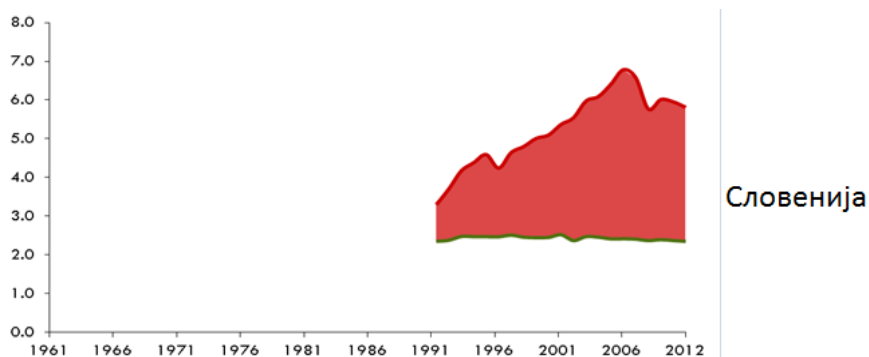

Извор: *ibid.*

Португал нема апсолутно високе нивое ни биокапацитета, ни еколошког отиска, међутим потоњи је релативно много већи, нарочито од наглог пораста током 80-их година прошлог века.

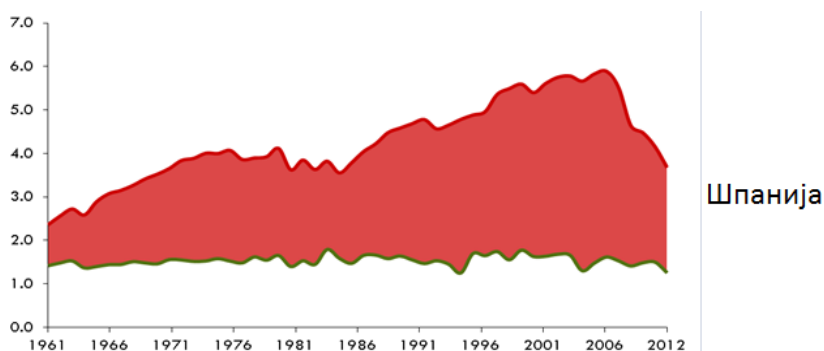
Графикон 40: Трендови еколошког отиска (црвено) и биокапацитета (зелено) у Словенији

Извор: *ibid.*

Словенија има приметно нагли пораст еколошког отиска, и константан ниво капацитета од почетка тамошњег мерења ових индикатора, тако да еколошка неодрживост све већа.

Графикон 41: Трендови еколошког отиска (црвено) и биокапацитета (зелено) у Шпанији

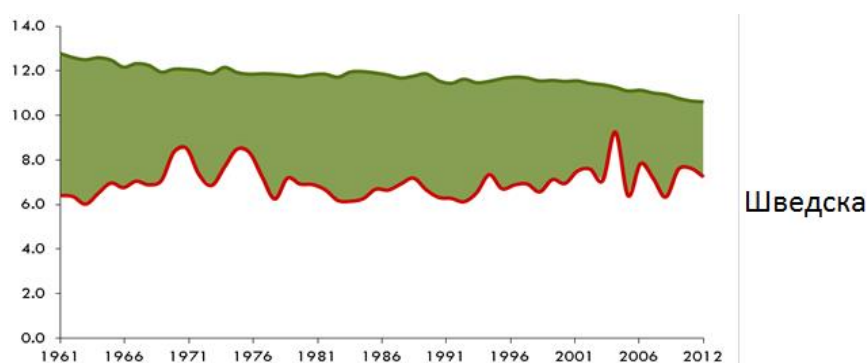

Извор: *ibid.*

У Шпанији су приметни слични трендови као у Португалу, односно апсолутно ниске вредности нивоа оба индикатора, са тенденцијом повећавања негативне разлике од средине 80-тих. У случају прве приметан је и нагли пад еколошког

отиска од средине прве деценије овог века, али је и даље знатно већег нивоа у односу на биокапацитет.

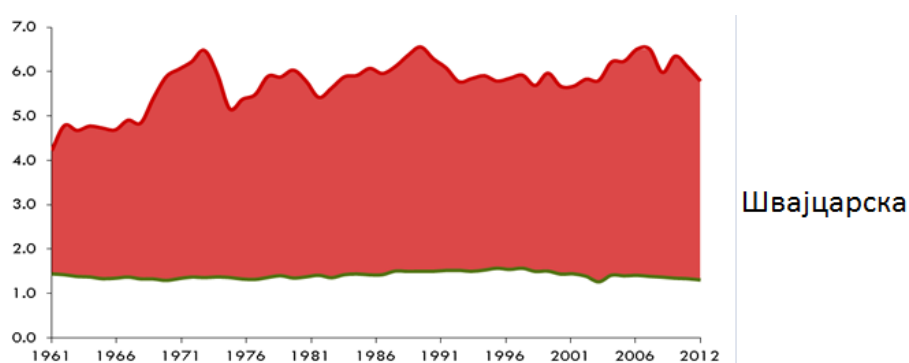
Графикон 42: Трендови еколошког отиска (црвено) и биокапацитета (зелено) у Шведској

Извор: *ibid.*

Шведска је трећа земља која има позитивну разлику између биокапацитета и еколошког отиска, и релативно стабилну током читавог посматраног периода, осим током седамдесетих година и тридесет година касније, када је ниво еколошког отиска био релативно флукутирајући.

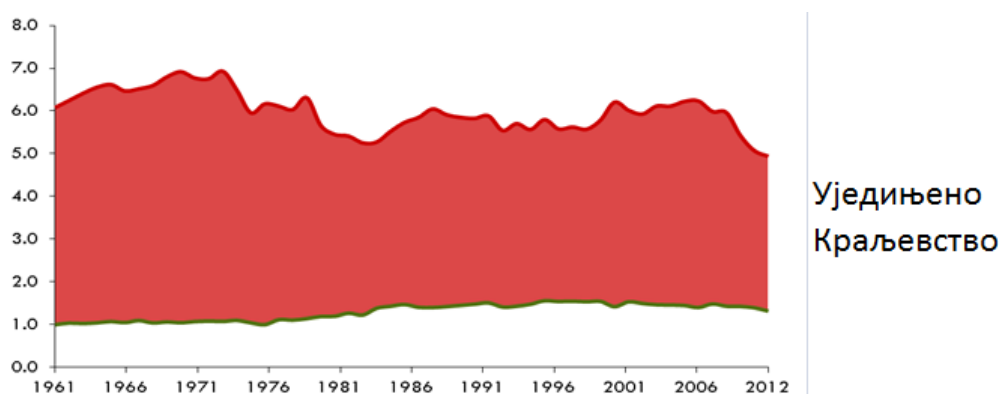
Графикон 43: Трендови еколошког отиска (црвено) и биокапацитета (зелено) у Швајцарској

Извор: *ibid.*

Швајцарску карактерише, као и Белгију изразита еколошка неодрживост, и то благо растућа током читавог посматраног периода.

Графикон 44: Трендови еколошког отиска (црвено) и биокапацитета (зелено) у Уједињеном Краљевству

Извор: *ibid.*

Ни подаци везани за Уједињено Краљевство нису охрабрујући, с обзиром да је и тамо, као у већини осталих земаља, еколошки отисак знатно већи од нивоа капацитета, и то константно кроз цео посматрани период.

Као што се може закључити на основу графикона 29-44, у свим посматраним земљама, са изузетком Норвешке, Шведске, и Финске, још од почетка шездесетих година пролог века приметна је непрекидно негативна разлика између биокапацитета и еколошког отиска земаља (за изузетком периода од средине шездесетих до краја седамдесетих у случају Норвешке, али и до краја шездесетих у случају Ирске – где је биокапацитет премашивао ниво еколошког отиска). То је нарочито алармантан податак, а за ово истраживање можда и од кључног значаја, јер показује да је стање у разматраним земљама такво да ће наредне генерације карактерисати све мање вероватноћа опстанка уопште. Дакле, када се аспект субјективног благостања и његовог увећања потпуно остави по страни, остаје само еколошка (не)одрживост, што максимизацију субјективног благостања будућих генерација чини немогућом, а што са становишта утилитаризма такав развој не чини оправданим.

Анализирајући податке из *European Social Survey* у комбинацији са потоњим, о разлици између биокапацитета и еколошког отиска, искључиво се за случај Норвешке може рећи да са становишта утилитаризма има оправдану стопу раста. Тачније, једино је ова земља 2014. година остварила раст просечног нивоа

субјективног благостања у односу на 2002. годину, а да је истовремено карактерише ниво еколошког отиска који је мањи од њеног биокапацитета (и то, током читавог посматраног периода).

Још две скандинавске земље, а то су Шведска и Финска, како је било истакнуто, праве еколошки отисак не већи од онога што им биокапацитет то дозвољава, међутим, популације ове две земље, и поред оствареног значајног економског раста, нису имале већи ниво просечног субјективног благостања 2014. године у односу на 2002.

Још је алармантнија ситуација у трећој групи земаља, коју чине Белгија, Француска, Немачка, Холандија, Словенија, и Уједињено Краљевство, унутар којих иако је остварен раст просечног нивоа субјективног благостања током посматраног периода, еколошки отисак премашује биокапацитет. Ако се прихвати то да је из утилитаристичке перспективе занемарљиво то што просечно субјективно благостање расте, а да то није и еколошки одрживо, јасно је да ни унутар ових земаља нема оправдања за фокусирање на економски раст.

Коначно, најкритичнију групу земаља чине Данска, Ирска, Португал, Шпанија, и Швајцарска, у којима није дошло до повећања субјективног благостања у посматраном периоду, а да се при томе наредним генерацијама ни не оставља могућност опстанка, услед тога што ове земље такође праве еколошку штету већу него им је ниво биокапацитета. Економски раст ових земаља, тако, такође нема никакву оправданост са становишта утилитаризма.

Када се анализирају подаци из *European Values Study*, са дужим временским серијама, слика није много другачија. У еколошком смислу посматрано, нема разлике било да се посматра период од 2002. до 2014. или од 1990. до 2008. Дакле, и током потоњег периода, само Новешка, Шведска, и Финска функционишу еколошки одрживо. Што се тиче прве групе земаља (утилитаристички оправданог раста), њу поново чини само Норвешка. Дакле, не само са аспекта одрживости, већ посебно и са аспекта субјективног благостања, пошто је та земља, како је већ било показано, након Холандије, остварила највећи скок мерен овим индикатором током периода од 1980. до 2008. године.

Другу групу земаља, и према подацима *European Values Study*, такође чине Шведска и Финска, које ни 2008. нису карактерисале веће просечни нивои

субјективног благостања у односу на 1990. годину, али и економски раст који јесте одржив. Ипак, он није утилитаристички оправдан, с обзиром на субјективни аспект благостања.

Трећу групу земаља према овим подацима чине Белгија, Данска, Француска, Ирска, Исланд, Италија, Холандија, Шпанија, и Уједињено Краљевство, чији економски раст у посматраном периоду нема оправдања иако иде уз раст субјективног благостања, јер не иде уз еколошки прихватилу разлику између њиховог биокапацитета и еколошког отиска.

Четврту, и уједно најкритичнију групу земаља из утилитаристичког угла посматрано, чине Аустрија и Немачка, које у периоду од 1980. до 2008. нису оствариле раст субјективног благостања популација, а уз то чине већу еколошку штету у односу на свој биокапацитет.

Дакле, имајући у виду еколошку одрживост инхерентну садашњем економском расту, само Норвешка има, из утилитаристичке перспективе, оправдан ниво раста. Другим речима, само је ова земља, и то према подацима како *European Social Survey*, тако и *European Values Study*, остварила током оба разматрана периода раст просечног субјективног благостања, а да притом деценијама функционише еколошки одрживо. Даље, Шведска, а нарочито Финска, које такође одликује еколошка одрживост (и то у још већем степену), нису у разматраним периодима оствариле раст просечног субјективног благостања, такође према обе групе података. Све преостале разматране земље дугорочно карактерише еколошки отисак већи од њиховог биокапацитета, те се за њихов раст не може рећи да је оправдан без обзира на смер промене субјективног благостања током разматраних периода.

8. Закључна разматрања

У овом истраживању преиспитивало се да ли је током периода од 2002. до 2014. односно од 1980. до 2008. године економски раст економски развијених (претежно западноевропских) земаља био повезан са растом субјективног

благостања популација истих земаља. Тиме, заправо се преиспитивало да ли је економски раст, посматрано из утилитаристичке перспективе, оправдано у фокусу политика ових земаља, а нарочито с обзиром на његове еколошке последице. Главни закључак који се намеће на основу овде обрађених података, а који претежно потичу из истраживачких пројеката *European Social Survey* и *European Values Study*, је да је у посматраним групама земаља током поменутих периода био приметан Истерлинов парадокс, односно то да и поред (значајног) дугорочног економског раста, није долазило и до раста благостања унутар популација мереног субјективним индикаторима.

Када се земље посматрају групно, и то конкретно Белгија, Данска, Финска, Француска, Немачка, Ирска, Холандија, Норвешка, Португал, Словенија, Шпанија, Шведска, Швајцарска, и Уједињено Краљевство, у периоду од 2002. до 2014. године, односно Аустрија, Белгија, Данска, Француска, Немачка, Исланд, Ирска, Италија, Холандија, Норвешка, Шпанија, Шведска, Финска, и Уједињено Краљевство, у периоду од 1990. до 2008. године, може се констатовати да су све земље имале у просеку БДП по становнику у вредности од преко 20.000 долара. На основу неколико статистичких техника показало се да економски раст и раст субјективног благостања нису били повезани. Пре свега, корелационе анализе упућују на то да није било повезаности између економског раста земаља и промена субјективног благостања њихових популација. Друго, *t*-тестови упарених узорака, указују да је на крају оба разматрана периода био изражен статистички значајан економски раст у односу на почетак периода, док са друге стране, то не важи и за раст субјективног благостања популација. Треће, иако је током оба посматрана периода дошло до раста БДП-а по становнику у свим посматраним земљама, за време периода 2002–2014. је само у шест од четрнаест њих дошло и до раста субјективног благостања, а током периода од 1990–2008. године, у десет од четрнаест њих. Тиме, потврђене су све три хипотезе. Исто се може закључити и за краткорочне повезаности.

Тиме, у спору између аутора окупљених, са једне стране око Артура Сесила Пигуа и, са друге стране око Мозеса Абрамовица, резултати уједно стају на страну потоњег (с обзиром на то да је показано да се економско и социјално благостање кроз време не морају међусобно мењати у истом смеру, а нарочито не у једнакој

мери).

Што се тиче самих циљева истраживања овим резултатима је, прво, показано да економски раст није ни неопходан нити довољан услов повећања субјективног благостања популација економски развијених земаља. Друго, имајући у виду еколошку одрживост инхерентну садашњем нивоу економског раста, само Норвешка има, из утилитаристичке перспективе, оправдан ниво раста. Другим речима, Норвешка је једина земља, и то према обе анализиране групе података, остварила у оба разматрана периода раст просечног субјективног благостања, а да притом њен дугорочни еколошки отисак није премашивао ниво биокапацитета. Даље, Шведска, а нарочито Финска, које такође одликује висок степен еколошке одрживости (и то још већи него у случају Норвешке), нису у разматраним периодима оствариле раст просечног субјективног благостања, поново, према оба извора података. Најзад, све преостале земље узимане у обзир дугорочно карактерише еколошки отисак већи од њиховог биокапацитета, те се за њихов раст не може рећи да је утилитаристички оправдан без обзира на смерове промена субјективног благостања.

Осим наведених, резултати овог истраживања упућују на још неколико закључака. Пре свега, постоји крос-секциона позитивна корелација између БДП-а по становнику развијених земаља и просечног субјективног благостања. Иако је много пута досад откривена оваква повезаност, у истраживањима која су често укључивала и преко стотину земаља међусобно веома различитих нивоа економске развијености, не постоји толики степен слагања када се поматрају искључиво развијене земље. Конкретније, крос-секциона повезаност две варијабле престаје да буде статистички значајна на нивоу између 24.275 и 45.195 долара (према подацима из *European Social Survey*), односно 15.859 и 40.640 (према подацима из *European Values Study*), што је знатно више у односу на раније процене (мада добијане на недовољно прецизне начине) других аутора. Ови резултати, за разлику од резултата претходних истраживања, нису дакле, изведени произвољно односно без провере јачина корелација и статистичких значајности.

Подаци *European Values Study*, међутим, указују на то да када земља пређе пут од релативно мање развијене у високо развијену, заиста долази до позитивних промена што се тиче субјективног благостања. То се види у случајевима Шпаније

и Ирске. Прва је у почетку разматраног периода имала БДП по становнику од 13.773, а друга од 14.047 долара. На крају посматраног периода, Шпанија је имала БДП по глави становника од 35.579, а Ирска од чак 61.190 долара. Уз ове скокове, ишли су, дакле, и скокови субјективног благостања. Ова два случаја, наравно, не морају да значе много (а и подаци из *European Social Survey* упућују на различите закључке), али не иду у прилог Истерлиновим налазу из 1995. о томе да просечно субјективно благостање остаје неизмењено и када се пређе из мање развијене у развијену земљу (како је он показао на примеру Јапана). Тиме се потврђује закључак да продужавање изучаване временске серије може донекле довести у питање налазе који, иако према Истерлину такође дугорочни, дају јасну слику о неповезаности економског раста и промена субјективног благостања кроз време.

Друго, Дитнови закључци о константном увећању задовољства животом са сваким дуплирањем БДП-а су такође доведене у питање, бар када се развијене земље посматрају. Показала се неоправданост закључивања о узрочној повезаности економског раста са задовољством животом (у смеру од економског раста ка задовољству животом) на основу постојања крос-секционе повезаности између њих. Посматрано крос-секционо, не значи да популација земље са двоструко већим БДП-ом по становнику од неке друге нужно има и већи ниво просечног задовољства животом, нити исто тако значи да посматрано кроз време, дуплирање економске развијености једне земље нужно има икаквог ефекта по просечно задовољство животом.

Треће, како се у појединим испитиваним случајевима истоветни закључци добијају независно од тога да ли се као индикатор субјективног благостања користи општи осећај среће или задовољство животом, показано је да се у истраживањима овог типа они могу користити као синоними. На то додатно указује чињеница да су поменуте две варијабле изразито јако корелиране, када се посматра на нивоу просечних вредности унутар земаља. Дакле, иако (првенствено) психолози сматрају задовољство само једном од компоненти субјективног благостања, чини се да економисти и социолози не греше када задовољство животом поистовећују са осећајем среће (а оба појма са субјективним благостањем).

Четврто, показано је то да објашњења Истерлиновог парадокса која се

најчешће наводе, а у вези са симултаним поништавајућим ефектима раста, не могу да се примене на групе земаља и периоде покривене овим истраживањем. Пре свега, увећање радног времена не може се применити као објашњење парадокса у периоду од 2002. до 2014., из простог разлога што до тог увећања није ни дошло. Напротив, дошло је статистички значајног пада броја радних сати током недеље, у просеку за скоро сат и по. Затим, супротно помињаним идејама о паду међуљудског поверења у економски развијеним друштвима, ни оне се не могу употребити у сврху објашњења парадокса у овде разматраним случајевима. Конкретније, 2014. године није било значајних промена мерених овим индикатором, у односу на 2002. годину. Исто важи и за поверење у институције, како током периода од 2002. до 2014. године, тако и од 1990. до 2008. Дакле, ни промене мерене овим индикатором не могу се употребити као објашњење добијених резултата.

Није много другачије ни са задовољством функционисањем демократије, које у четрнаест земаља јесте у просеку опало током периода од 2002. до 2014. али не нај начин да би се то могло повезати са променама субјективног благостања. Конкретније, када се земље засебно посматрају, приметно је да интензитет промена у задовољству функционисања демократије није повезан са интензитетом промена субјективног благостања. Истерлинов парадокс, дакле, не би требало у овом случају објашњавати падом задовољством функционисања демократије. Затим, раст материјализма, који многи аутори помињу као могуће објашњење изостанка раста субјективног благостања и поред значајног економског раста, такође није валидан за овде разматране случајеве. Степен којем су испитаници унутар овде коришћених истраживања давали важности да се буде богат, и поседује новац и скупе ствари није био различит 2014. у односу на 2002., а исто важи и за перцепцију значаја новца током периода од 1990. до 2008. Коначно, подаци су указали и на то да релационе активности, попут провођења времена са блиским људима, јесу у просеку опали од 2002. до 2014. године, међутим, као и у случају опадања задовољства функционисањем демократије, не на тај начин да би се помоћу тога могао објанити Истерлинов парадокс. Наиме, интензитет промена релационих активности унутар сваке од земаља не може се довести у везу са интензитетом промена субјективног благостања током истог периода.

То што се за најчешће навођене симултане поништавајуће ефекте раста показало да у овим случајевима не могу послужити као објашњење раста субјективног благостања и поред веома израженог економског раста, могло би указивати на то да објашњења треба тражити у осталим теоријама о којима је било речи – теорији социјалне компарације, теорији хедонистичке адаптације и *set-point* теорије, као и теорији нивоа аспирација, па и принципу опадајуће маргиналне корисности.

Када је у питању социјално поређење, у овом истраживању оно је преиспитивано конкретно у случају приходовних поређења, крос-секционо унутар четрнаест европских земаља помоћу података из 2006. Показало се да нешто преко две трећине испитаника врши приходовна поређења у односу на друге, што је у складу са резултатима бројних других ранијих истраживања. Конкретније, подаци указују на то да унутар поменутог удела, најчешћа поређења врше се у односу на колеге са посла, затим, у много мањој мери на пријатеље, и још мање на чланове породице.

Један од веома битних налаза у том смислу односи се на то да просечно задовољство приходима домаћинства у просеку не прати трендове економског раста. Наиме, током током поменутог периода био је приметан релативно константан тренд задовољства приходима домаћинства и поред значајног економског раста. То би могло упућивати на закључак о изразито неравномерној дистрибуцији корисности економског раста, односно на то да највећи део становништва нема никакве користи у смислу осетног побољшања своје приходовне ситуације. За овакав резултат могла би бити заслужна два механизма. Први би, бар делимично, могао бити тај да се релативне приходовне позиције испитаника нису мењале јер се њиховим референтним групама мењала на истоветан начин, а други, да се приходовна позиција највећег дела становништва апсолутно побољшала, али релативно погоршала јер су се све корисности раста углавном прелиле у руке незнатног удела популације. С обзиром на то да испитаници у највећем броју случајева приходовна поређења врше у односу на себи блиске особе, први механизам је сасвим могућ. Ипак, и други механизам је такође вероватан, с обзиром на симултани раст приходовних неједнакости, на које, како је било поменуто, указују поједини извори. То, међутим није могуће

конкретно доказати услед недостатка конзистентних података о прихововним неједнакостима, а који се односе на овде разматране земље и временске периоде. Ипак, деловање оба механизма иде у прилог теорији социјалне компарације, као и могућности објашњења Истерлиновог парадокса помоћу исте; другим речима, објашњење парадокса се делимично може наћи у томе што просечна особа овде разматраних земаља не осећа конкретну корист од економског раста, у виду увећања задовољства висином прихода.

Међутим, када се анализира објективни пандан потоњег индикатора, односно просечан расположиви доходак домаћинства, приметно је да је у истом периоду заиста дошло до његовог раста у апсолутном смислу. Унутар сваке од посматраних земаља је приметна таква тенденција и поред економске кризе. С обзиром на константност овог индикатора добијену мерењем субјективним путем, чак и у оним земљама где је годишња стопа раста расположивог дохотка премашивала стопу инфлације, вероватно се може закључити да су и процеси адаптације и раста аспирација играли битну улогу у изостанку раста субјективних индикатора благостања и поред оствареног значајног економског раста.

Истерлинов парадокс, дакле, није Истерлинова илузија, бар када се разматрају поменуте европске земље и скорашњи период. Корисности раста су вероватно неравномерно, и све неравномерније дистрибуиране. Чак и када би сви имали једнаку корисност од раста, она би вероватно била поништена услед непроменљивости релативних позиција, као и процеса адаптације и раста аспирација.

Ово истраживање, затим, указује на валидност и поузданост података из *European Social Survey* и *European Values Study*, чиме се оправдава њихово коришћење у наредним истраживањима. Томе иде у прилог чињеница да ове врсте података упућују на мање-више истоветне закључке, чак и без обзира на то што су у овом истраживању коришћени за преиспитивање различитих временских периода, и различите дужине. Прецизност не произилази искључиво из међусобног поређења ових извора, већ и приликом поређења са другим изворима података, као што се показало рецимо, у случају приходовних поређења, или великог броја других крос-секционих повезаности.

Уопштено, БДП развијених европских земаља има тенденцију даљег раста и

још увек декларативно представља главни циљ многих економских политика иако, прво, не доприноси томе да се људи боље осећају у вези са својим животима, и друго, доприноси уништавању животне средине у досад незабележеним размерама. Објашњења за прво се вероватно могу наћи у томе што је раст материјалног благостања након границе задовољења основних потреба све слабија детерминанта задовољства животом, а затим, и у процесима социјалне компарације, хедонистичке адаптације, и процесу раста аспирација, који су сви релативно израженији у контексту материјалних домена благостања. Што се тиче животне средине, не треба ни очекивати да ће у будућности доћи до значајнијих промена с обзиром на то да интересима највише одговорних за њено уништавање не стоји на путу ништа што би могло да их значајније угрози. У сваком случају, раст материјалног благостања, који би здраворазумски требало да увек има позитивне исходе, показао се као неоправдан и самим тим непожељан у размотреном контексту.

Ту, међутим, треба напоменути неколико ствари. Пре свега, наведено не значи да је БДП као индикатор сам по себи неупотребљив. Резултати овог истраживања у том смислу су само допринели утилитаристичкој критици раста развијених земаља, тиме што су показали да је у разматраним периодима и земљама, групно посматрано, заиста изостао раст просечног субјективног благостања упркос веома израженом економском расту. Односно, показано је да у тим случајевима изједначавање Истерлиновог парадокса са Истерлиновом илузијом није оправдано. Према подацима коришћеним у овом истраживању, то би се дефинитивно могло односити на верзију парадокса названом *благом*, док би *тврдој* верзији, а нарочито кад су мање развијене европске земље у питању, требало посветити више пажње у наредним истраживањима. Даље, наведено не значи ни да је економски раст по себи узрочник константности нивоа субјективног благостања популација развијених земаља (нити обрнуто), као ни то да је економски раст по себи једини узрочник еколошких проблема са којима се свет данас суочава. Чак иако се прихвати претпоставка да повезаност субјективног благостања са економским растом након одређене тачке постаје негативна, наравно, не значи да је повезаност узрочна у било ком смеру.

Литература

- Åberg-Yngve, M., Fritzell, J., Lundberg, O., Diderichsen, F., and Burström, B. (2003). Exploring Relative Deprivation: Is Social Comparison a Mechanism in The Relation Between Income And Health? *Social Science and Medicine*, 57: 1463–1473.
- Abramovitz, M. (1959). The Welfare Interpretation Of Secular Trends In National Income and Product. In: Abramovitz M. (ed.). *The Allocation of Economic Resources: Essays in Honor of Bernard Francis Hale*. Redwood City: Stanford University Press.
- Abramovitz, M., Scitovsky, T., and Inkeles, A. (1973). Economic Growth and Its Discontents. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 27(1), 11–27.
- Alesina, A., Di Tella, R., and MacCulloch, R. (2004). Inequality and happiness: Are Europeans and Americans different? *Journal of Public Economics*, 88(9–10), 2009–2042.
- Andrews, F. M. (1991). Stability and change in levels and structure of subjective well-being: USA, 1972 and, 1988. *Social Indicators Research*, 25(1), 1–30.
- Andrews, F. M., and Withey, S. B. (1974). Developing measures of perceived life quality: Results from several national surveys. *Social Indicators Research*, 1(1), 1–26.
- Antoci, A., Sacco, P. L., and Vanin, P. (2005). On the possible conflict between economic growth and social development. In: B. Gui, and R. Sugden (eds.). *Economics and Social Interaction: Accounting for Interpersonal Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arthaud-Day, M. L., Rode, J. C., Mooney, C. H., and Near, J. P. (2005). The Subjective Well-being Construct: A Test of its Convergent, Discriminant, and Factorial Validity. *Social Indicators Research*, 74(3), 445–476.
- Bagwell, L., and Bernheim, B. (1996). Veblen Effects in a Theory of Conspicuous Consumption, *American Economic Review*, 86(3), 349–373.
- Balaev, M. (2008). International Trade Ties and Democracy in the Post-Soviet World-system. Ph.D Dissertation Presented to the Department of Sociology and the Graduate School of the University of Oregon.
- Barr, A., and Clark, D. A. (2012). A Multidimensional Analysis of Adaptation in a Developing Country Context. In A. Clark (ed.). *Adaptation, Poverty and Development*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Barry, B. (2000). The Loss of Happiness in Market Democracies by Robert E. Lane. *Political Science Quarterly*, 115: 456–457.
- Bartolini, S. (2007). Why are people so unhappy? Why do they strive so hard for money? Competing explanations of the broken promises of economic growth. In: Bruni L., and Porta P. (eds.). *Handbook on the Economics of Happiness*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Bartolini, S., and Sarracino, F. (2014). It's not the economy, stupid! How social capital

- and GDP relate to happiness over time, NEP: New Economics Papers – Social Norms and Social Capital, arXiv: 1411.2138.
- Bartolini, S., Bilancini, E., Bruni, L., and Porta, P. (forthcoming). Introduction. In: Bartolini, S., Bilancini, E., Bruni, L., and Porta, P. (eds.). *Policies for Happiness*. Oxford: Oxford University Press.
- BBC (2016). Good Food Nation survey 2016: How we eat now. Retrieved November 13, 2016, from <http://www.bbcgoodfood.com/article/bbc-good-food-nation-survey-results>
- Becchetti, L., and Santoro, M. (2007). The income–unhappiness paradox: a relational goods/Baumol disease explanation In: Bruni L., and Porta P (eds.). *Handbook on the Economics of Happiness*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Becchetti, L., Castriota, S., Corrado, L., and Ricca, E. G. (2013). Beyond the Joneses: Inter-country income comparisons and happiness. *The Journal of Socio-Economics*, 45, 187–195.
- Becchetti, L., Corrado, L., and Rossetti, F. (2008). Easterlin-types and Frustrated Achievers: the Heterogeneous Effects of Income Changes on Life Satisfaction. Cambridge Working Papers in Economics 0816, Faculty of Economics, University of Cambridge.
- Becker, R. A., Denby, L., McGill, R., and Wilks, A. R. (1987). Analysis of Data from the Places Rated Almanac. *The American Statistician*, 41(3), 169–186.
- Bertocchi, G. (1994). *Colonialism in the theory of growth*. Brown University Working Paper 94–14.
- Bianchi, M. (2009). Scitovsky: Satiety and Creative Consumption. In: Griffiths, S., and Reeves, R. (eds.). *Well-Being: How to Lead the Good Life and What Government Should Do to Help?* London: Social Market Foundation.
- Bjørnskov, C. (2007). Determinants of generalized trust: A cross-country comparison. *Public Choice*, 130(1–2), 1–21.
- Bjørnskov, C. (2010). How Comparable are the Gallup World Poll Life Satisfaction Data? *Journal of Happiness Studies*, 11(1): 41–60.
- Bjørnskov, C., Gupta, N. D., and Pedersen, P. J. (2008). Analysing trends in subjective well-being in 15 European countries, 1973–2002. *Journal of Happiness Studies*, 9(2), 317–330.
- Blanchflower, D., and Oswald A. (2005). Happiness and the Human Development Index: the paradox of Australia, *Australian Economic Review*, 38(3), 307–18.
- Blanchflower, D., and Oswald, A. (2004). Well-being over time in Britain and the USA. *Journal of Public Economics*, 88(7–8), 1359–1386.
- Blanchflower, D., and Oswald, A. (2008). Is well-being U-shaped over the life cycle? *Social Science and Medicine*, 66(8), 1733–1749.
- Böhnke, P., and Kohler, U. (2008). Well-being and inequality, Research Unit: Inequality and Social Integration, Social Science Research Center Berlin (WZB) Discussion Papers, No. SP I, 2008–201.

- Bonanno, G. A., Wortman, C. B., and Nesse, R. M. (2004). Prospective Patterns of Resilience and Maladjustment During Widowhood. *Psychology and Aging, 19*(2), 260–271.
- Bonanno, G. A., Wortman, C. B., Lehman, D. R., Tweed, R. G., Haring, M., Sonnega, J., Carr, D., and Nesse, R. M. (2002). Resilience to loss and chronic grief: A prospective study from preloss to 18-months postloss. *Journal of Personality and Social Psychology, 83*(5), 1150–1164.
- Borowski, A. (1984). *The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 472*, 199–200.
- Boyce, C., Wood, A., Banks, J., Clark, A., and Brown, G. (2013). Money, Well-Being and Loss Aversion: Does an Income Loss Have a Greater Effect on Well-Being than an Equivalent Income Gain? *Psychological Science, 24*(12): 2557–2562.
- Bradburn, N. (1969). *The structure of psychological Well-Being*. Chicago: Aldine.
- Bradsher, K. (2000). G.M. Has High Hopes for Vehicle Truly Meant for Road Warriors, *New York Times*, August 6. Retrieved November 17, 2016, from <http://www.nytimes.com/2000/08/06/business/gm-has-high-hopes-for-vehicle-truly-meant-for-road-warriors.html>
- Brekke, K. A., Howarth, R., and Nyborg, K. (1998). Are there Social Limits to Growth?, Discussion Papers 239, Statistics Norway, Research Department.
- Brickman, P., and Campbell, D. (1971). Hedonic Relativism and Planning the Good Society. In: Appley, M. (ed.). *Adaptation level theory: A symposium*. New York: Academic Press.
- Brickman, P., Coates, D., and Janoff-Bulman, R. (1978). Lottery winners and accident victims: Is happiness relative? *Journal of Personality and Social Psychology, 36*(8), 917–927.
- Brockmann, H. (2010). Why are Middle-Aged People so Depressed? Evidence from West Germany. *Social Indicators Research, 97*(1), 23–42.
- Brockmann, H., Delhey, J., Welzel, C., and Hao, Y. (2009). The China Puzzle: Falling Happiness in a Rising Economy. *Journal of Happiness, 10*(4): 387–405.
- Bruni L., and Porta P. (2016). Happiness and quality of life reconciled. In: Bruni L., and Porta P. (eds.). *Handbook of research methods and applications in happiness and quality of life*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Bruni, L. (2004). The „Happiness Transformation Problem” in the Cambridge Tradition, *The European Journal of the History of Economic Thought, 11*(3): 433–51.
- Bruni, L. (2006). *Civil Happiness: Economics and Human Flourishing in Historical Perspective*. London: Routledge.
- Bruni, L. (2007). The ‘Technology of Happiness’ and the Tradition of Economic Science. In: Bruni L., and Porta, P. (eds.). *Handbook on the Economics of Happiness*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Bruni, L. (2010). The Happiness of Sociality. Economics and Eudaimonia: A Necessary Encounter. *Rationality and Society, 22*(4): 383–406.

- Bruni, L., and Porta P. (2005). Introduction. In: Bruni L., and Porta P. (eds.). *Economics and happiness. Framing the analysis*, Oxford: Oxford University Press.
- Bruni, L., and Porta P. (2007). Introduction. In: Bruni L., and Porta P. (eds.). *Handbook on the Economics of Happiness*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Bruni, L., and Stanca, L. (2008). Watching alone: Relational goods, television and happiness. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 65(3–4), 506–528.
- Bruyn, S. M. (2012). *Economic growth and the environment: An empirical analysis*. Dordrecht: Kluwer Academic.
- Burchardt, T. (2005). Are One Man's Rags Another Man's Riches? Identifying Adaptive Expectations using Panel Data. *Social Indicators Research*, 74(1), 57–102.
- Busseri, M. A., and Sadava, S. W. (2010). A Review of the Tripartite Structure of Subjective Well-Being: Implications for Conceptualization, Operationalization, Analysis, and Synthesis. *Personality and Social Psychology Review*, 15(3), 290–314.
- Bygren, M. (2004). Pay reference standards and pay satisfaction: What do workers evaluate their pay against? *Social Science Research*, 33(2), 206–224.
- Campbell, A. (1981). *The sense of well-being in America: Recent patterns and trends*. New York: McGraw-Hill.
- Campbell, A., Converse, P., and Rodgers, W. (1976). *The quality of American life: Perceptions, evaluations, and satisfactions*. New York: Russell Sage Foundation..
- Cantril, H. (1965). *The pattern of human concerns*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Casabonne, U. and Kenny C. (2011). *The best things in life are (nearly) free: Technology, knowledge and global health*, Centre for Global Development, Working Paper No. 252.
- CBD (2010). Ecological Footprint. Briefing on Convention on Biological Diversity's New Strategic Plan (2011–2020) Targeting the Ecological Footprint, WWF CBD Focal Point.
- Charles, S. T., Reynolds, C. A., and Gatz, M. (2001). Age-related differences and change in positive and negative affect over 23 years. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(1), 136–151.
- Cheung, F., and Lucas, R. E. (2015). When does money matter most? Examining the association between income and life satisfaction over the life course. *Psychology and Aging*, 30(1), 120–135.
- Chin-Hon-Foei, S. (1989). Life-satisfaction in the EC-countries, 1975–1984. In: R. Veenhoven, and A. Hagenaars, (eds.). *Did the crisis really hurt? Effects of the 1980–82 economic recession on satisfaction, mental health and mortality*. Rotterdam: Universitaire Pers Rotterdam.
- Christianson S.-A., and Safer M. A. (1996). Emotional events and emotions in autobiographical memories. In: Rubin, D. C. (ed.) *Remembering our past: Studies in autobiographical memory*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Christoph, B., and Noll, H.-H. (2003). Subjective well-being in the European Union during the 90s'. *Social Indicators Research*, 64, 521–546.
- Ćirjaković, Z. (2013). *Globalna Afrika: posledice globalizacijskih i modernizacijskih procesa južno od Sahare*. Beograd: Arhipelag.
- Clanton, G. (1979). *Contemporary Sociology*, 8(2), 305–307.
- Clark, A. (2003). Unemployment as a Social Norm: Psychological Evidence from Panel Data. *Journal of Labor Economics*, 21(2), 323–351.
- Clark, A. (2016). Happiness, Habits and High Rank: Comparisons in Economic and Social Life. *Policies for Happiness*, 62–94.
- Clark, A., and Oswald, A. (1996). Satisfaction and Comparison Income. *Journal of Public Economics*, 61(3): 359–381.
- Clark, A., and Oswald, A. J. (1994). Unhappiness and Unemployment. *The Economic Journal*, 104(424), 648.
- Clark, A., and Senik, C. (2010). Who Compares to Whom? The Anatomy of Income Comparisons in Europe. *The Economic Journal*, 120(544), 573–594.
- Clark, A., Diener, E., Georgellis, Y., and Lucas, R. E. (2008). Lags And Leads in Life Satisfaction: A Test of the Baseline Hypothesis. *The Economic Journal*, 118(529).
- Clark, A., Frijters, P., and Shields, M. (2008). Relative Income, Happiness and Utility: An Explanation for the Easterlin Paradox and Other Puzzles. *Journal of Economic Literature*, 46(1): 95–144.
- Clark, A., Georgellis, Y., and Sanfey, P. (2001). Scarring: The Psychological Impact of Past Unemployment. *Economica*, 68(270), 221–241.
- Cohen, S., Doyle, W. J., and Baum, A. (2006). Socioeconomic Status Is Associated With Stress Hormones. *Psychosomatic Medicine*, 68(3): 414–420.
- Conlin, J. (1978). *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 436, 196–197.
- Costa, P. T., Zonderman, A. B., McCrae, R. R., Huntley, J. C., Locke, B. Z., and Barbano, H. E. (1987). Longitudinal Analyses of Psychological Well-being in a National Sample: Stability of Mean Levels. *Journal of Gerontology*, 42(1), 50–55.
- Costanza, R., Hart, M., Posner, S., and Talberth, J. (2009). *Beyond GDP: The Need for New Measures of Progress*. Boston: Boston University.
- Costanza, R., Kubiszewski, I., Giovannini, E., Lovins, H., Mcglade, J., Pickett, K. E., Ragnarsdóttir, K, Roberts, D., De Vogli R., and Wilkinson, R. (2014). Development: Time to leave GDP behind. *Nature*, 505(7483), 283–285.
- Coyne C. (2004). *The Progress Paradox* by Gregg Easterbrook, Humane Studies Review, June 2004.
- Crawford Solberg, E. C., Diener, E., Wirtz, D., Lucas, R. E., and Oishi, S. (2002). Wanting, having, and satisfaction: Examining the role of desire discrepancies in satisfaction with income. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(3), 725–734.

- Crawford, J., and Henry, J. (2004). The Positive and Negative Affect Schedule (PANAS): Construct Validity, Measurement Properties and Normative Data In a Large Non-Clinical Sample. *British Journal of Clinical Psychology*, 43(3): 245–265.
- Csikszentmihalyi, M. (1999). If we are so rich, why aren't we happy? *American Psychologist*, 54(10), 821–827.
- Csikszentmihalyi, M., and Hunter, J. (2003). Happiness in Everyday Life: The Uses of Experience Sampling. *Journal of Happiness Studies*, 4(2): 185–199.
- Danner, D., Snowdon, D., and Friesen, W. (2001). Positive Emotions In Early Life and Longevity: Findings from the Nun Study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(5): 804–813.
- De Graaf, J. D., Wann, D., and Naylor, T. H. (2013). *Affluenza: The all consuming epidemic* (3rd ed.). San Francisco, CA: Berrett-Koehler.
- Deaton, A. (2008). Income, Health, and Well-Being around the World: Evidence from the Gallup World Poll. *Journal of Economic Perspectives*, 22(2): 53–72.
- Derclaye, E. (2013). What Can Intellectual Property Law Learn from Happiness Research? In: G. Dinwoodie (ed.). *Methods and Perspectives in Intellectual Property*. Chentelham: Elgar Publishing.
- Di Tella, R., and Macculloch, R. (2010). Happiness Adaptation to Income Beyond „Basic Needs”. In: E. Diener, D. Kahneman, and J. Helliwell (eds.). *International Differences in Well-Being*. Oxford: Oxford University Press.
- Di Tella, R., Haisken-DeNew, J., and MacCulloch, R. (2007). Happiness Adaptation to Income and to Status in an Individual Panel. The National Bureau of Economic Research, Working Paper no. W13159.
- Di Tella, R., Macculloch, R., and Oswald, A. J. (2003). The Macroeconomics of Happiness. *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 809–827.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542–575.
- Diener, E. (1996). Traits Can Be Powerful, but Are Not Enough: Lessons from Subjective Well-Being. *Journal of Research in Personality*, 30(3), 389–399.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55(1), 34–43.
- Diener, E. (2009). Assessing SWB: Progress and Opportunities. In: E. Diener (ed.). *Assessing Well-Being: The Collected Works of Ed Diener*. New York: Springer.
- Diener, E., and Biswas-Diener, R. (2002). Will Money Increase Subjective Well Being?: A Literature Review and Guide to Needed Research. *Social Indicators Research*, 57(2): 119–69.
- Diener, E., and Diener, C. (1996). Most People are Happy. *Psychological Science*, 7(3): 181–185.
- Diener, E., and Diener, M. (2009). Cross-Cultural Correlates of Life Satisfaction and Self-Esteem. *Social Indicators Research Series Culture and Well-Being*, 71–92.
- Diener, E., and Oishi, S. (2000). Money and happiness: Income and Subjective Well-Being Across Nations. In: Diener, E., and Suh, E. (eds.). *Subjective Well-Being*

- across Cultures*. Cambridge: MIT Press.
- Diener, E., and Scollon, C. (2003). Subjective Well-Being is Desirable, but Not the Summum Bonum. Paper presented at the Minnesota Interdisciplinary Workshop on Well-Being, Minneapolis.
- Diener, E., and Seligman, M. (2004). Beyond Money: Toward an Economy of Well-Being. *Psychological Science in the Public Interest*, 5(1), 1–31.
- Diener, E., and Tov, W. (2012). National accounts of wellbeing. In: K. C. Land, A. C. Michalos, and M. J. Sirgy (eds.). *Handbook of social indicators and quality of life research*. Dordrecht, The Netherlands: Springer.
- Diener, E., Diener, M., and Diener, C. (2009). Factors Predicting the Subjective Well-Being of Nations. *Social Indicators Research Series Culture and Well-Being*, 43–70.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., and Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71–75.
- Diener, E., Inglehart, R., and Tay, L. (2013). Theory and Validity of Life Satisfaction Scales. *Social Indicators Research*, 112(3), 497–527.
- Diener, E., Kahneman, D., Tov, W., and Arora, R. (2010). Income's Association with Judgments of Life Versus Feelings. In: E. Diener, D. Kahneman, and J. F. Helliwell (eds.). (2009). *International Differences in Well-Being*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Diener, E., Kesebir, P., and Lucas, R. (2008). Benefits of Accounts of Well-Being – For Societies and for Psychological Science. *Applied Psychology: An International Review*, 57: 37–53.
- Diener, E., Lucas, R., and Scollon C. (2010). Beyond the Hedonic Treadmill: Revising the Adaptation Theory of Well-Being. In: Diener, E. (ed.). *The Science of Well-Being, Social Indicators Research Series 37*. London: Springer.
- Diener, E., Oishi, S., and Lucas, R. (2002). Subjective Well-Being: The Science of Happiness and Life Satisfaction. In: C. Snyder, and S. Lopez (eds.). *Handbook of Positive Psychology*. Oxford: Oxford University Press.
- Diener, E., Oishi, S., and Lucas, R. E. (2015). National accounts of subjective well-being. *American Psychologist*, 70(3), 234–242.
- Diener, E., Sandvik, E., and Pavot, W. (2009). Happiness is the Frequency, Not the Intensity, of Positive Versus Negative Affect. *Assessing Well-Being Social Indicators Research Series*, 213–231.
- Diener, E., Sandvik, E., Seidlitz, L., and Diener, M. (1993). The relationship between income and subjective well-being: Relative or absolute? *Social Indicators Research*, 28(3), 195–223.
- Diener, E., Scollon, C., and Lucas, R. (2003). The Evolving Concept of Subjective Well-Being: The Multifaceted Nature of Happiness. *Advances in Cell Aging and Gerontology*, 15: 187–219.
- Diener, E., Suh, E., Lucas, R., and Smith, H. (1999). Subjective Well-Being: Three Decades of Progress. *Psychological Bulletin*, 125: 276–302.

- Diener, E., Tay, L., and Oishi, S. (2013). Rising income and the subjective well-being of nations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 104(2), 267–276.
- Diener, E., Wirtz, D., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D., Oishi, S., and Biswas-Diener, R. (2010). New Well-being Measures: Short Scales to Assess Flourishing and Positive and Negative Feelings. *Social Indicators Research*, 97(2), 143–156.
- Diener, E., and Suh, E. (1997). Measuring quality of life: Economic, social, and subjective indicators. *Social Indicators Research*, 40(1), 189–216.
- Doherty, A. M., and Kelly, B. D. (2010). Social and psychological correlates of happiness in 17 European countries. *Irish Journal of Psychological Medicine*, 27(03), 130–134.
- Dolan, P., and Kahneman, D. (2008). Interpretations Of Utility And Their Implications For The Valuation Of Health. *The Economic Journal*, 118(525), 215–234.
- Dolan, P., Peasgood, T., and White, M. (2008). Do we really know what makes us happy? A review of the economic literature on the factors associated with subjective well-being. *Journal of Economic Psychology*, 29(1), 94–122.
- Donovan, N., and Halpern, D. (2002). *Life satisfaction: The state of knowledge and implications for government*. London: Strategy Unit.
- Drakopoulos, S. A. (2008). The paradox of happiness: Towards an alternative explanation. *Journal of Happiness Studies*, 9(2), 303–315.
- Duesenberry, J. S. (1949). *Income, saving and theory of consumer behaviour*. Harvard University Press; Oxford University Press.
- Duncan, O. D. (1975). Does money buy satisfaction? *Social Indicators Research*, 2(3), 267–274.
- Easterlin, R. (1973). Does Money Buy Happiness? *The Public Interest*, 30: 3–10.
- Easterlin, R. (1974). Does Economic Growth Improve The Human Lot? Some Empirical Evidence. In: P. David, and M. Reder (eds.). *Nations and Households in Economic Growth*. New York: Academic Press.
- Easterlin, R. (1995). Will Raising the Incomes of All Increase the Happiness of All? *Journal of Economic Behavior and Organization*, 27: 35–48.
- Easterlin, R. (2001). Income and Happiness: Towards a Unified Theory. *Economic Journal The Economic Journal*, 111(473), 465–484.
- Easterlin, R. (2002). The Income Happiness Relationship. W. Glatzer (ed.). *Rich and Poor: Disparities, Perceptions, Concomitants*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Easterlin, R. (2003). Explaining happiness. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 100(19), 11176–11183.
- Easterlin, R. (2004). A Brief History of Quality of Life Studies in Economics, draft, Retrieved November 17, 2016, from <http://www-bcf.usc.edu/~easterl/papers/HistoryQOL.pdf>
- Easterlin, R. (2005a). A puzzle for adaptive theory. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 56(4), 513–521.

- Easterlin, R. (2005b). Building a better theory of well-being. In: L. Bruni, and P. Porta (eds.). *Economics and happiness*. Oxford: Oxford University Press.
- Easterlin, R. (2005c). Diminishing Marginal Utility of Income? Caveat Emptor. *Social Indicators Research*, 70: 243–255.
- Easterlin, R. (2005d). Feeding the Illusion of Growth and Happiness: A Reply to Hagerty and Veenhoven. *Social Indicators Research*, 74(3), 429–443.
- Easterlin, R. (2012). When Growth Outpaces Happiness. Retrieved November 17, 2016, from <http://www.nytimes.com/2012/09/28/opinion/in-china-growth-outpaces-happiness.html>
- Easterlin, R. (2013a). Cross-Sections Are History. *Population and Development Review*, 38(s1): 302–308.
- Easterlin, R. (2013b). Happiness, Growth, and Public Policy. IZA Discussion Paper No. 7234.
- Easterlin, R. (2013c). Happiness and Economic Growth: The Evidence. Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit, Discussion Paper no. 7187.
- Easterlin, R. (2016). Paradox Lost? IZA Discussion Papers no. 9676, Bonn.
- Easterlin, R., and Angelescu, L. (2010). Happiness and Growth the World Over: Time Series Evidence on the Happiness-Income Paradox. In: Hinte, H., and Zimmermann, K. (eds.). *Happiness, Growth, and the Life Cycle*. Oxford: Oxford University Press.
- Easterlin, R., and Sawangfa, O. (2010). Happiness and Economic Growth: Does the Cross Section Predict Time Trends? Evidence from Developing Countries. *International Differences in Well-Being*, 166–216.
- Easterlin, R., Angelescu McVey, L., Switek, M., Sawangfa, O., and Smith Zweig, J. (2010). The Happiness-Income Paradox Revisited. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(52): 22463–22468.
- Easterlin, R., Morgan, R., Switek, M., and Wang, F. (2012). China's life satisfaction, 1990–2010, PNAS 109 (25) 9775–9780.
- Easterly, W. (1999). Life during Growth. *Journal of Economic Growth*, 4(3), 239–275
- Easton, M. (2006). Britain's happiness in decline, BBC Online, Tuesday, 2 May. Retrieved November 17, 2016, from http://news.bbc.co.uk/1/hi/programmes/happiness_formula/4771908.st
- Ecological footprint and biocapacity (2012). Retrieved August 25, 2016, from http://www.footprintnetwork.org/ar/index.php/GFN/page/footprint_data_and_results/
- Eid, M., and Diener, E. (2004). Global Judgments of Subjective Well-Being: Situational Variability and Long-term Stability. *Social Indicators Research*, 65: 245–277.
- Ekens, P. (2000). *Economic Growth and Environmental Sustainability: The Prospects for Green Growth*. London: Routledge.
- Ellis, H. (1985). *The Journal of Economic History*, 45(3), 770–772.
- Ferrer-I-Carbonell, A. (2005). Income and well-being: An empirical analysis of the

- comparison income effect. *Journal of Public Economics*, 89(5–6), 997–1019.
- Ferrer-I-Carbonell, A., and Frijters, P. (2004). How Important is Methodology for the estimates of the determinants of Happiness? *The Economic Journal*, 114(497), 641–659.
- Festinger, L. (1954). A Theory of Social Comparison Processes. *Human Relations*, 7(2), 117–140.
- Fischer, C. (2008). What Wealth-Happiness Paradox? A Short Note on the American Case. *Journal of Happiness Studies*, 9: 219–226.
- Frank, R. H. (1985). *Choosing the right pond: Human behavior and the quest for status*. New York: Oxford University Press.
- Frank, R. H. (2012). The Easterlin Paradox revisited. *Emotion*, 12(6), 1188–1191.
- Frederick, S., and Loewenstein, G. (1999). Hedonic Adaptation. In: Kahneman, D., Diener, E., and Schwarz, N. (eds.). *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*. New York: Russell Sage Foundation.
- Frey, B. (2008). *Happiness: A Revolution in Economics*. The MIT Press: Cambridge and London.
- Frey, B., and Gallus, J. (2012). Political Economy of Happiness. XV Conference of Applied Economics, 6–9 June, A Coruña.
- Frey, B., and Stutzer, A. (2000). Happiness, Economy and Institutions. *Economic Journal The Economic Journal*, 110(466), 918–938.
- Frey, B., and Stutzer, A. (2002). What Can Economists Learn from Happiness Research? *Journal of Economic Literature*, 40: 402–435.
- Frey, B., and Stutzer, A. (2006). Should We Maximize National Happiness? University of Zurich, Institute for Empirical Research in Economics, Working Paper no. 306.
- Frey, B., and Stutzer, A. (2007). Should National Happiness Be Maximized? Enter for Research in Economics, Management and the Arts, Working Paper no. 2006/26.
- Frey, B., and Stutzer, A. (2010). *Happiness and Economics: How the Economy and Institutions Affect Human Well-Being*. Princeton: Princeton University Press.
- Frey, B., and Stutzer, A. (2012). The Use of Happiness Research for Public Policy. *Social Choice and Welfare*, 38(4): 659–674.
- Frey, B., and Stutzer, A. (2014). Economic Consequences of Mispredicting Utility. *Journal of Happiness Studies*, 15(4), 937–956.
- Frey, B., and Stutzer, A. (2016). Policy consequences of happiness research. In: S. Bartolini, E. Bilancini, L. Bruni, and P. Porta (eds.). *Policies for Happiness*. Oxford: Oxford University Press.
- Frijters, P., Shields, M.A. and Haisken-DeNew, J.P. (2002). Individual rationality and learning: Welfare expectations in East Germany post-reunification. IZA Discussion Paper no. 498, Bonn.
- Fujita, F., and Diener, E. (2005). Life Satisfaction Set Point: Stability and Change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(1), 158–164.

- Giannetti, B., Agostinho, F., Almeida, C., and Huisingh, D. (2015). A review of limitations of GDP and alternative indices to monitor human wellbeing and to manage eco-system functionality. *Journal of Cleaner Production*, 87, 11–25.
- Gilbert, D. T., Pinel, E. C., Wilson, T. D., Blumberg, S. J., and Wheatley, T. P. (1998). Immune neglect: A source of durability bias in affective forecasting. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(3), 617–638.
- Global Footprint Network (2016). National Footprint Accounts, 2016 Edition. http://www.footprintnetwork.org/pt/index.php/GFN/page/footprint_data_and_results/
- Goethals, G. R., and Klein, W. M. (2000). Interpreting and inventing social reality: Attributional and constructive elements in social comparison. In J. Suls, and L. Wheeler (eds.). *The handbook of social comparison: Theory and research* (pp. 23–44). New York: Plenum.
- Graham, C. (2011). Does More Money Make You Happier? Why so much Debate? *Applied Research Quality Life*, 6(3), 219–239.
- Graham, C., and Pettinato, S. (2002). Frustrated Achievers, Winners, Losers, and Subjective Well-Being in New Market Economies. *The Journal of Development Studies*, 38: 100–140.
- Graham, C., Eggers, A., and Sukhtankar, S. (2004). Does happiness pay? An exploration based on panel data from Russia. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 55(3), 319–342.
- Griffin, D. (1988). *Spirituality and Society: Postmodern Visions*. Albany: State University of New York Press.
- Grubel, H. (1978). *The Canadian Journal of Economics / Revue Canadienne D'Economique*, 11(1), 151–154.
- Gruber, J., Mauss, I. B., and Tamir, M. (2011). A Dark Side of Happiness? How, When, and Why Happiness Is Not Always Good. *Perspectives on Psychological Science*, 6(3), 222–233.
- Guriev, S., and Zhuravskaya, E. (2009). (Un)Happiness in Transition. *Journal of Economic Perspectives*, 23(2), 143–168.
- Hagerty, M. R. (2000). Social comparisons of income in one's community: Evidence from national surveys of income and happiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 764–771.
- Hagerty, M., and Veenhoven, R. (2003). Wealth and Happiness Revisited – Growing Wealth of Nations Does Go With Greater Happiness. *Social Indicators Research*, 64: 1–27.
- Hagerty, M., and Veenhoven, R. (2006). Rising Happiness in Nations, 1946–2004. A Reply to Easterlin. *Social Indicators Research*, 79: 421–436.
- Halligan, L. (2009). Keynes: Economic Possibilities for our Grandchildren. In: Griffiths, S., and Reeves, R. (eds.). *Well-Being: How to Lead the Good Life and What Government Should Do to Help?* London: Social Market Foundation.
- Hamilton, C., and Denniss, R. (2005). *Affluenza: When too much is never enough*.

- Crows Nest, NSW: Allen and Unwin. Hammond, P., Liberini, F., and Proto, E. (2011). Individual Welfare and Subjective Well-Being: Commentary Inspired by Sacks, Stevenson and Wolfers. Warwick Economic Research Papers, Working Paper no. 957.
- Hannis, M. (2016). *Freedom and environment: Autonomy, human flourishing and the political philosophy of sustainability*. New York: Routledge.
- Hartig, T., Evans, G. W., Jamner, L. D., Davis, D. S., and Gärling, T. (2003). Tracking restoration in natural and urban field settings. *Journal of Environmental Psychology*, 23(2), 109–123.
- Hawken, P., Lovins, A. B., and Lovins, L. H. (2010). *Natural capitalism: The next industrial revolution*. London: Earthscan.
- Hayhurst, K. P., Massie, J. A., Dunn, G., Lewis, S. W., and Drake, R. J. (2014). Validity of subjective versus objective quality of life assessment in people with schizophrenia. *BMC Psychiatry*, 14(1).
- Headey, B. (2010). The Set Point Theory of Well-Being Has Serious Flaws: On the Eve of a Scientific Revolution? *Social Indicators Research*, 97(1), 7–21.
- Helliwell, J. (2003). How's life? Combining individual and national variables to explain subjective well-being. *Economic Modelling*, 20(2), 331–360.
- Helliwell, J. (2006). Well-Being, Social Capital and Public Policy: What's New? *Economic Journal The Economic Journal*, 116(510), C34–C45.
- Helliwell, J. (2014). How can Subjective Wellbeing be Improved? *A Complete Reference Guide Wellbeing*, 1–21.
- Helliwell, J. (2014). Social Norms, Happiness, and the Environment: Closing the Circle. *Sustainability: Science, Practice, and Policy*, 10(1): 78–84.
- Helliwell, J., and Putnam, R. (2004). The Social Context of Well-Being. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London, Series B*, 359: 1435–1446.
- Helliwell, J., Layard, R., and Sachs, J. (2012). *World Happiness Report*, New York: The Earth Institute, Columbia University.
- Hirsch, F. (1977). *Social Limits to Growth*. London: Routledge.
- Howell, R. T., and Howell, C. J. (2008). The relation of economic status to subjective well-being in developing countries: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 134(4), 536–560.
- Huppert, F. A., Baylis, N., and Keverne, B. (2005). Preface. In: Huppert, F. A., Baylis, N., and Keverne, B. (eds.). *The Science of Well-being*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Huppert, F., and So, T. (2011). Flourishing across Europe: Application of a New Conceptual Framework for Defining Well-Being. *Social Indicators Research*, 110(3): 837–61.
- Huppert, F., Marks, N., Clark, A., Siegrist, J., Stutzer, A., Vittersø, J., and Wahrendorf, M. (2008). Measuring Well-Being across Europe: Description of the ESS Well-Being Module and Preliminary Findings. Paris-Jourdan Sciences Économiques,

Working Paper no. 2008/40.

- Inglehart, R., and Klingemann, H.-D. (2000). Genes, Culture, Democracy, and Happiness. In: Diener, E., and Suh, E. (eds.). *Culture and Subjective Well-Being*. Cambridge: MIT Press.
- Inglehart, R., Foa, R., Peterson, C., and Welzel, C. (2008). Development, Freedom and Rising happiness: A Global Perspective (1981–2007). *Perspectives on Psychological Science*, 3: 264–285.
- International Wellbeing Group (2006). *Personal Wellbeing Index*, 4th ed. Melbourne: Australian Centre on Quality of Life, Deakin University.
- Jacobs, J. A., and Gerson, K. (2001). Overworked Individuals or Overworked Families?: Explaining Trends in Work, Leisure, and Family Time. *Work and Occupations*, 28(1), 40–63.
- James, O. (2007). *Affluenza: How to be successful and stay sane*. London: Vermilion.
- Jefferson, T. (1809). Thomas Jefferson to the Republicans of Washington County, Maryland, 31 March 1809. *Founders Online*, National Archives, last modified October 5, 2016, <http://founders.archives.gov/documents/Jefferson/03-01-02-0088>.
- Jones, C. (2010). Frank Fenner sees no hope for humans, *The Australian*, June 16. Retrieved November 17, 2016, from <http://www.theaustralian.com.au/higher-education/frank-fenner-sees-no-hope-for-humans/story-e6frgcjx-1225880091722>
- Jovanović, V. (2016). *Psihologija subjektivnog blagostanja*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Kahneman, D. (1999). Objective Happiness. In: Kahneman, D., and Diener, E. (eds.). *Well-Being: Foundations of Hedonic Psychology*. New York: Russell Sage Foundation.
- Kahneman, D. (2003). Experienced Utility and Objective Happiness: A Moment-Based Approach. In: Brocas, I., and Carrillo, J. (eds.). *The Psychology of Economic Decisions*, vol 1. Oxford: Oxford University Press.
- Kahneman, D. (2006). Would You Be Happier If You Were Richer? A Focusing Illusion. *Science*, 312(5782), 1908–1910.
- Kahneman, D., and Deaton, A. (2010). High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(38), 16489–16493.
- Kahneman, D., and Krueger, A. (2006). Developments in the Measurement of Subjective Well-Being. *Journal of Economic Perspectives*, 20(1), 3–24.
- Kahneman, D., and Thaler, R. (2006). Anomalies: Utility Maximization and Experienced Utility. *Journal of Economic Perspectives*, 20(1), 221–234.
- Kahneman, D., Krueger, A., Schkade, D., Schwarz, N., and Stone, A. (2004). A Survey Method for Characterizing Daily Life Experience: The Day Reconstruction Method. *Science*, 306(5702): 1776–1780.
- Kanai, A. (2009). Karoshi (Work to Death) in Japan. *Journal of Business Ethics*, 84(2), 209–216.

- Kapteyn, A., van Praag, B. M., and Herwaarden, F. G. (1978). Individual welfare functions and social reference spaces. *Economics Letters*, 1(2), 173–177.
- Kashdan, T., Biswas-Diener, R., and King, L. (2008). Reconsidering happiness: The costs of distinguishing between hedonics and eudaimonia. *The Journal of Positive Psychology*, 3(4), 219–233.
- Kasser, T., and Ryan, R. (1993). A Dark Side of The American Dream: Correlates of Financial Success as a Central Life Aspiration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65: 410–422.
- Keijzers, G. (2005). *Business, Government and Sustainable Development*. New York: Routledge.
- Kenny, C. (1999a). Does Growth Cause Happiness, or Does Happiness Cause Growth? *Kyklos*, 52: 3–26.
- Kenny, C. (1999b). Why aren't countries rich?: Weak states and bad neighbourhoods. *Journal of Development Studies*, 35(5), 26–47.
- Kenny, C. (2006). Were People in the Past Poor and Miserable? *Kyklos*, 59(2), 275–306.
- Kenny, C. (2009). There's more to life than money: Exploring the levels/growth paradox in income and health. *Journal of International Development*, 21: 24–41.
- Kenny, C. (2012a). The Age of Scarcity. Retrieved November 13, 2016, from <http://www.bloomberg.com/news/articles/2012-07-26/the-age-of-scarcity>
- Kenny, C. (2012b). Work More, Make More? (2012). Retrieved November 13, 2016, from <http://foreignpolicy.com/2012/10/08/work-more-make-more/>
- Kenny, C., and Williams, D. (2001). What Do We Know About Economic Growth? Or, Why Don't We Know Very Much? *World Development*, 29(1), 1–22.
- Keyes, C. L., Shmotkin, D., and Ryff, C. D. (2002). Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 1007–1022.
- Knight, J., and Gunatilaka, R. (2011). Does Economic Growth Raise Happiness in China? *Oxford Development Studies*, 39(1), 1–24.
- Knight, J., Song, L., and Gunatilaka, R. (2009). Subjective well-being and its determinants in rural China. *China Economic Review*, 20(4), 635–649.
- Koçkesen, L. (2008). Relative income hypothesis. In: D. Sills (ed.). *International encyclopedia of the social sciences*, 2nd Edition, Detroit: Macmillan Reference.
- Konow, J., and Earley, J. (2008). The Hedonistic Paradox: Is homo economicus happier? *Journal of Public Economics*, 92(1–2), 1–33.
- Krueger, A. B., Kahneman, D., Schkade, D., Schwarz, N., & Stone, A. A. (2009). National time accounting: The currency of life. In A. B. Krueger (ed.). *Measuring the subjective well-being of nations: National accounts of time use and well-being* (Vol. 1, 9–86). Chicago: University of Chicago Press.
- Krueger, A., and Schkade, D. (2008). The Reliability of Subjective Well-Being Measures. *Journal of Public Economics*, 92: 1833–45.

- Krueger, A., Kahneman, D., Schkade, D., Schwarz, N., and Stone, A. A. (2009). National Time Accounting. *Measuring the Subjective Well-Being of Nations National Accounts of Time Use and Well-Being*, 9–86.
- Kubzansky, L.D., and Kawachi, I. (2000). Going to the heart of the matter: Negative emotions and coronary heart disease. *Psychosomatic Research*, 48, 323–337.
- Kuttner, R. (1992). No Time to Smell the Roses Anymore, *New York Times*, 2 Feb, 1992, 1. Retrieved November 17, 2016, from <http://www.nytimes.com/books/business/9806schor-overworked.html>
- Layard, R. (2003b). Happiness: Has Social Science A Clue? Lecture 3: How can we make a happier society Lionel Robbins Memorial Lectures.
- Layard, R. (2003c). What is happiness? Are We Getting Happier? Lionel Robbins Memorial Lectures, Lecture 1.
- Layard, R. (2006). Happiness and Public Policy: A Challenge to the Profession. *The Economic Journal*, 116(510).
- Layard, R. (2008). Social Science and the Causes of Happiness and Misery. Max Weber Lecture Series 2008/09, Centre for Economic Performance, London School of Economics.
- Layard, R. (2009). The Greatest Happiness Principle: Its Time Has Come. In: Griffiths, S., and Reeves, R. (eds.). *Well-Being: How to Lead the Good Life and What Government Should Do to Help?* London: Social Market Foundation.
- Layard, R. (2011). *Happiness: Lessons from a new science* (2nd ed.). New York: Penguin Books.
- Layard, R. (2016). Promoting Happiness Ethics: The Greatest Happiness Principle. In: Helliwell, J., Layard, R., and Sachs, J. (eds.). *World Happiness Report 2016*, Update (Vol. I). New York: Sustainable Development Solutions Network.
- Layard, R., Chisholm, D., Patel, V., and Saxena, S. (2013). Mental Illness and Unhappiness. IZA Discussion Papers, No. 7620.
- Layard, R., Mayraz, G., & Nickell, S. (2008). The marginal utility of income. *Journal of Public Economics*, 92(8–9), 1846–1857.
- Layard, R., Mayraz, G., and Nickell, S. (2010). Does Relative Income Matter? Are the Critics Right? In: Diener, E., Kahneman, D., and Helliwell, J. (eds.). *International Differences In Well-Being*. Oxford: Oxford University Press.
- Leibenstein, H. (1950). Bandwagon, Snob, and Veblen Effects in the Theory of Consumers' Demand. *The Quarterly Journal of Economics*, 64(2): 183–207.
- Leigh, A., and Wolfers, J. (2006). Happiness and the Human Development Index: Australia Is Not a Paradox. *Australian Economic Review*, 39: 176–184.
- Lien, D., Hu, Y., and Liu, L. (2016). Subjective Well-Being and Income: A Re-Examination of Satiation Using the Regression Kink Model With an Unknown Threshold. *Journal of Applied Econometrics*.
- Linley, P. A., Maltby, J., Wood, A. M., Osborne, G., and Hurling, R. (2009). Measuring happiness: The higher order factor structure of subjective and psychological well-

- being measures. *Personality and Individual Differences*, 47(8), 878–884.
- Loewenstein, G. and Schkade, D. (1999). Wouldn't it be Nice? Predicting Future Feelings. In: E. Diener, N. Schwartz, and D. Kahneman (eds.). *Foundations of Hedonic Psychology: Scientific Perspectives on Enjoyment and Suffering*, New York: Russell Sage Foundation.
- Loewenstein, G., O'donoghue, T., and Rabin, M. (2003). Projection Bias in Predicting Future Utility. *The Quarterly Journal of Economics*, 118(4), 1209–1248.
- Lucas R., and Dyrenforth P. (2006). Does the Existence of Social Relationships Matter for Subjective Well-being. In: K. D. Vohs, and E. J. Finkel (eds). *Self and relationships: Connecting intrapersonal and interpersonal processes*. New York: Guilford Press.
- Lucas, R., and Diener, E. (2008). Personality and Subjective Well-Being. In: Oliver J, Robins R., and Pervin L. (eds.). *Handbook of Personality: Theory and Research*, 3rd ed. New York: Guilford Press.
- Lucas, R., and Diener, E. (2008). Subjective Well-Being. In: Lewis, M., Haviland-Jones, J., and Feldman Barrett, L. (eds.). *Handbook of emotions*, 3rd ed. New York: The Guilford Press.
- Lucas, R., Clark, A. E., Georgellis, Y., and Diener, E. (2003). Reexamining adaptation and the set point model of happiness: Reactions to changes in marital status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(3), 527–539.
- Lucas, R., Clark, A., Georgellis, Y., and Diener, E. (2004). Unemployment Alters the Set Point for Life Satisfaction. *Psychological Science January*, (15)1: 8–13.
- Lucas, R., Diener, E., and Suh, E. (1996). Discriminant validity of well-being measures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(3), 616–628.
- Luhmann, M., Schimmack, U., and Eid, M. (2011). Stability and variability in the relationship between subjective well-being and income. *Journal of Research in Personality*, 45(2), 186–197.
- Luttmer, E. F. (2005). Neighbors as Negatives: Relative Earnings and Well-Being. *The Quarterly Journal of Economics*, 120(3), 963–1002.
- Lykken, D., and Tellegen, A. (1996). Happiness is a Stochastic Phenomenon. *Psychological Science*, 7: 186–189.
- Lyubomirsky, S. (2011). Hedonic Adaptation to Positive and Negative Experiences. In: S. Folkman (ed.). *The Oxford Handbook of Stress, Health, and Coping*. Oxford: Oxford University Press.
- Lyubomirsky, S., and Lepper, H. (1999). A Measure of Subjective Happiness: Preliminary Reliability and Construct Validation. *Social Indicators Research*, 46: 137–155.
- Lyubomirsky, S., King, L., and Diener, E. (2005). The Benefits of Frequent Positive Affect: Does Happiness Lead to Success?, *Psychological Bulletin*, 131(6): 803–855.
- Lyubomirsky, S., Sheldon, K. M., and Schkade, D. (2005). Pursuing happiness: The architecture of sustainable change. *Review of General Psychology*, 9(2), 111–131.

- MacCulloch, R. (2002). The Loss of Happiness in Market Democracies by Robert E. Lane. *Journal of Economic Literature*, 40(1), 183–185.
- Mackerron, G., and Mourato, S. (2013). Happiness is greater in natural environments. *Global Environmental Change*, 23(5), 992–1000.
- Maltus, T. (2015). *Ogled o načelu razvoja stanovništva*. Beograd: Službeni glasnik.
- Marks, K. (2006). *Predgovor prilogu kritike političke ekonomije / Najamni rad i capital*. Beograd: Liber i CLS.
- Marks, N., and Shah, H. (2004). *A Well-Being Manifesto for a Flourishing Society*. London: The New Economics Foundation.
- Marx, K. (1933). *Wage Labour and Capital*. New York: International Publishers Co., Inc.
- Matthews, R. (1977). *The Economic Journal*, 87(347), 574–578.
- Mcbride, M. (2001). Relative-income effects on subjective well-being in the cross-section. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 45(3), 251–278.
- McManners, P. (2010): *Green Outcomes in the Real World: Global Forces, Local Circumstances and Sustainable Solutions*. Farnham: Gower Publishing.
- Meadows, D.H., D.C. Meadows, Randers, J. and Behrens, W. (1972). *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books.
- Melo, S. (2011). Eudaimonia and the Economics of Happiness. Documento CEDE no. 2011–05.
- Michaelson, J., Abdallah, S., Steuer, N., Thompson, S., and Marks, N. (2009). *National Accounts of Well-Being: Bringing real Wealth onto the Balance Sheet*. London: New Economics Foundation.
- Myers, D., and Diener, E. (1995). Who Is Happy? *Psychological Science*, 6(1): 10–19.
- Neumark, D., and Postlewaite, A. (1998). Relative income concerns and the rise in married women's employment. *Journal of Public Economics*, 70(1), 157–183.
- Ng, Y.-K. (1978). Economic Growth And Social Welfare: The Need For A Complete Study Of Happiness. *Kyklos*, 31(4), 575–587.
- Ng, Y.-K. (1997). A Case for Happiness, Cardinalism, and Interpersonal Comparability. *The Economic Journal*, 107: 1848–1858.
- Nickerson, C., Schwarz, N., Diener, E., and Kahneman, D. (2003). Zeroing in on the dark side of the american dream: A closer look at the negative consequences of the goal for financial success. *Psychological Science*, 14(6), 531–536.
- Noll, H.-H. (2004). Social Indicators and Quality of Life Research: Background, Achievements and Current Trends. In: N. Genov (ed.) *Advances in Sociological Knowledge Over Half a Century*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Noll, H.-H. (2013). Subjective Social Indicators: Benefits and Limitations for Policy Making—An Introduction to this Special Issue. *Social Indicators Research*, 114(1), 1–11.

- OECD (2001). *The Well-Being of Nations: The Role of Human and Social Capital*. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2006). *Economic Policy Reforms: Going for Growth 2006*. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2011). *How's Life? Measuring Well-Being: Measuring Well-Being*, Paris: OECD Publishing.
- OECD (2013). *OECD Guidelines on Measuring Subjective Well-Being*, Paris: OECD Publishing.
- OECD (2016a). Household disposable income (indicator). doi: 10.1787/dd50eddd-en (Accessed on 3 November 2016)
- OECD (2016b). Inflation (CPI) (indicator). doi: 10.1787/eee82e6e-en (Accessed on 3 November 2016)
- Office for National Statistics (2016a). Time series: Great Britain population mid-year estimate (2016, June 23). Accessed on August 23, 2016, from <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/populationestimates/timeseries/gbpop/pop>
- Office for National Statistics (2016b). Time series: Northern Ireland population mid-year estimate (2016, June 23). Accessed on August 23, 2016, from <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/populationestimates/timeseries/nipop/pop>
- Oishi, S., and Roth, D. P. (2009). The role of self-reports in culture and personality research: It is too early to give up on self-reports. *Journal of Research in Personality*, 43(1), 107–109.
- Oishi, S., Diener, E., and Lucas, R. E. (2009). The Optimum Level of Well-Being: Can People Be Too Happy? *Social Indicators Research Series The Science of Well-Being*, 175–200.
- Oishi, S., Diener, E., Lucas, R. E., and Suh, E. M. (2009). Cross-Cultural Variations in Predictors of Life Satisfaction: Perspectives from Needs and Values. *Social Indicators Research Series Culture and Well-Being*, 109–127.
- Olson, J. M., and Hazlewood, J. D. (1986). Relative deprivation and social comparison: An integrative perspective. In: J. M. Olson, C. P. Herman, and M. P. Zanna (eds.). *Relative deprivation and social comparison: The Ontario symposium (Vol. 4, 1–15)*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- ONS (2011). *Measuring what matters: National statistician's reflections on the national debate on measuring national well-being*. Newport: Office for National Statistics.
- Oswald, A. (1997). Happiness and Economic Performance. *The Economic Journal*, 107: 1815–1831.
- Oswald, A. (2010). Emotional Prosperity and the Stiglitz Commission. *British Journal of Industrial Relations*, 48(4): 651–66.
- Oswald, A. J., and Wu, S. (2009). Objective Confirmation of Subjective Measures of Human Well-Being: Evidence from the U.S.A. *Science*, 327(5965), 576–579.

- Oswald, A., and Powdthavee, N. (2008). Does happiness adapt? A longitudinal study of disability with implications for economists and judges, *Journal of Public Economics*, 92, 1061–1077.
- Ott, J. (2006). Call for Policy Shift to Happiness Review of Richard Layard's „Happiness: Lessons from a New Science“. *Journal of Happiness Studies*, 7(1): 118–126.
- Paul, S., and Guilbert, D. (2013). Income–happiness paradox in Australia: Testing the theories of adaptation and social comparison. *Economic Modelling*, 30, 900–910.
- Pavot, W. (2013). The Validity and Utility of Global Measures of Subjective Well-Being. *Polish Psychological Bulletin*, 44(2): 176–184.
- Pavot, W., and Diener, E. (1993). Review of the satisfaction with life scale. *Psychological Assessment*, 5(2), 164–172.
- Pavot, W., Diener, E., Colvin, C. R., and Sandvik, E. (1991). Further Validation of the Satisfaction With Life Scale: Evidence for the Cross-Method Convergence of Well-Being Measures. *Journal of Personality Assessment*, 57(1), 149–161.
- Pettigrew, T. (2015). Samuel Stouffer and Relative Deprivation. *Social Psychology Quarterly*, 78(1): 7–24.
- Phelps, C. D. (2001). A clue to the paradox of happiness. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 45(3), 293–300.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J., and Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879–903.
- Ponting, K. (2009). *Ekološka istorija sveta: životna sredina i propast velikih civilizacija*. Beograd: Odiseja.
- Porta, P. (2015). Italy. In: Barnett, V. (ed.). *Routledge Handbook of the History of Global Economic Thought*. New York: Routledge.
- Powdthavee, N. (2009). What happens to people before and after disability? Focusing effects, lead effects, and adaptation in different areas of life. *Social Science and Medicine*, 69(12), 1834–1844.
- Proto, E., and Rustichini, A. (2013). A Reassessment of the Relationship between GDP and Life Satisfaction. *PLoS ONE*, 8(11): e79358.
- Proto, E., and Rustichini, A. (2015). Life satisfaction, income and personality. *Journal of Economic Psychology*, 48, 17–32.
- Pugno, M. (2007). The subjective well-being paradox: a suggested solution based on relational goods. In: Bruni L., and Porta P (eds.). *Handbook on the Economics of Happiness*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Reeves, R. (2009). Introduction: The new Utilitarianism. In: S. Griffiths, and R. Reeves (eds.). *Well-Being: How to Lead the Good Life and What Government Should Do to Help?* London: Social Market Foundation.
- Richins, M. L., and Dawson, S. (1992). A Consumer Values Orientation for Materialism and Its Measurement: Scale Development and Validation. *Journal of Consumer*

- Research*, 19(3), 303–316.
- Riis, J., Loewenstein, G., Baron, J., Jepson, C., Fagerlin, A., and Ubel, P. A. (2005). Ignorance of Hedonic Adaptation to Hemodialysis: A Study Using Ecological Momentary Assessment. *Journal of Experimental Psychology: General*, 134(1), 3–9.
- Rogers K., and Robinson D. (2014). Measuring Affect and Emotions. In: J. Stets and J. Turner (eds.). *Handbook of the Sociology of Emotions, volume II*. New York: Springer.
- Russell, J. A., and Carroll, J. M. (1999). On the bipolarity of positive and negative affect. *Psychological Bulletin*, 125(1), 3–30.
- Ryan, R. M., and Deci, E. L. (2001). On Happiness and Human Potentials: A Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being. *Annual Review of Psychology Annu. Rev. Psychol.*, 52(1), 141–166.
- Ryff, C. D., and Singer, B. H. (2008). Know Thyself and Become What You Are: A Eudaimonic Approach to Psychological Well-Being. *Journal of Happiness Studies*, 9(1), 13–39.
- Sacks, D., Stevenson, B., and Wolfers, J. (2010). Subjective Well-Being, Income, Economic Development and Growth. The National Bureau of Economic Research, Working Paper no. 16441.
- Sacks, D., Stevenson, B., and Wolfers, J. (2012). The new stylized facts about income and subjective well-being. *Emotion*, 12(6), 1181–1187.
- Sacks, D., Stevenson, B., and Wolfers, J. (2013). Growth in income and subjective well-being over time. New York. Retrieved November 17, 2016, from: <http://www.sole-jole.org/14126.pdf>
- Saks, Dž. (2014). *Doba održivog razvoja*. Beograd: Centar za međunarodnu saradnju i održivi razvoj – CIRSD; Beograd: Službeni glasnik.
- Sanfey, R., and Teksoz, U. (2005). Does Transition Make You Happy? European Bank For Reconstruction and Development, Working Paper no. 91.
- Sarracino, F. (2010). Social Capital, Economic Growth and Well-Being. Ph.D Dissertation in Policy and Economics for Developing Countries at the University of Florence, Italy.
- Schepelmann, P., Goossen, Y., and Makipaa, A. (2010). Towards sustainable development, alternative to GDP for measuring progress, Wuppertal Spezial 42.
- Schimmack, U. (2006). The structure of SWB: Personality, affect, life satisfaction, and domain satisfaction. In: Eid, M., and Larsen, R. (eds.). *The Science of SWB: a Tribute to Ed Diener* (pp. 97–123). New York: Guilford.
- Schimmack, U. (2008). The Structure of SWB. In M. Eid, and R. J. Larsen (eds.). *The Science of SWB*. New York: The Guilford Press.
- Schimmack, U., Oishi, S., Furr, R. M., and Funder, D. C. (2004). Personality and Life Satisfaction: A Facet-Level Analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(8), 1062–1075.

- Schkade, D. A., and Kahneman, D. (1998). Does Living in California Make People Happy? A Focusing Illusion in Judgments of Life Satisfaction. *Psychological Science*, 9(5), 340–346.
- Schneider, L., and Schimmack, U. (2014). Self-Informant Agreement in Well-Being Ratings. *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*, 5778–5780.
- Schug, M., and Caldwell, J. (2006). *Focus: Understanding Economics in United States History*. New York: National Council on Economic Education.
- Schwandt, H. (2016). Unmet aspirations as an explanation for the age U-shape in wellbeing. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 122, 75–87.
- Schyns, P. (1998). Crossnational Differences in Happiness: Economic and Cultural Factors Explored. *Social Indicators Research*, 43(1/2), 3–26.
- Scitovsky, T. (1992). *The Joyless Economy: An Inquiry into Human Satisfaction and Consumer Dissatisfaction*. Oxford: Oxford University Press.
- Seligman, M., Forgeard, M. J., Jayawickreme, E., and Kern, M. L. (2011). Doing the Right Thing: Measuring Well-Being for Public Policy. *International Journal of Wellbeing Intl. J. Wellbeing*, 1(1).
- Senik, C. (2009). Direct evidence on income comparisons and their welfare effects. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 72(1), 408–424.
- Shackman, G., Liu, Y. L., and Wang, X. (2005). *Measuring quality of life using free and public domain data*. *Social Research Update*. Department of Sociology University of Surrey.
- Sheldon, K. M. (2013). Individual daimon, universal needs, and subjective well-being: Happiness as the natural consequence of a life well lived. In A. S. Waterman (ed.). *The best within us: Positive psychology perspectives on Eudaimonia* (207–226). Washington, DC: American Psychological Association.
- Siegel, S., Hinson, R., Krank, M., and McCully, J. (1982). Heroin „overdose” death: Contribution of drug-associated environmental cues. *Science*, 216(4544), 436–437.
- Sirgy, M. J. (1998). *Materialism and quality of life*. *Social Indicators Research*, 43, 227–260.
- Skorupski, J. (2006). The Place of Utilitarianism in Mill’s Philosophy. In: H. West (ed.). *The Blackwell Guide to Mill’s Utilitarianism*. Malden: Blackwell Publishing.
- Slavuj, L. (2012). Objektivni i subjektivni pokazatelji u istraživanju koncepta kvalitete života. *Geoadria*, XVII, 73–92.
- Smith, T. W. (1979). Happiness: Time Trends, Seasonal Variations, Intersurvey Differences, and Other Mysteries. *Social Psychology Quarterly*, 42(1), 18.
- Social Limits to Growth. (2013). Retrieved September 12, 2016, from <https://zielonygrzyb.wordpress.com/2012/01/22/social-limits-to-growth/>
- Stebbins, R. (2009). *Personal Decisions in the Public Square: Beyond Problem Solving Into a Positive Sociology*. Piscataway: Transaction Publishing.
- Steuer, N., and Marks, N. (2008). *Local Wellbeing: Can We Measure It?* London: New Economics Foundation.

- Stevenson, B., and Wolfers, J. (2008). Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1: 1–87.
- Stevenson, B., and Wolfers, J. (2013). Subjective Well-Being and Income – Is There Any Evidence of Satiation? Institute for the Study of Labor, Discussion Paper no. 7353.
- Stiglitz, J., Sen, A., and Fitoussi, J. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress.
- Stutzer, A. (2004). The Role of Income Aspirations In Individual Happiness. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 54(1): 89–109.
- Stutzer, A., and Frey, B. (2004). Reported Subjective Well-Being: A Challenge for Economic Theory and Economic Policy. *Schmoller Jahrbuch: Zeitschrift für Wirtschafts- und Sozialwissenschaften*, 124(2): 191–231.
- Stutzer, A., and Frey, B. (2010). Recent Advances in the Economics of Individual Subjective Well-Being. Institute for the Study of Labor, Discussion Paper no. 4850.
- Stutzer, A., and Lalive, R. (2004). The Role of Social Work Norms in Job Searching and Subjective Well-Being. *Journal of the European Economic Association*, 2(4), 696–719.
- Suh, E., Diener, E., and Fujita, F. (1996). Events and subjective well-being: Only recent events matter. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(5), 1091–1102.
- Suls, J., and Wheeler, L. (2000). A selective history of classic and neo-social comparison theory. In: J. M. Suls, and L. Wheeler, (eds.). *Handbook of social comparison: Theory and research*. New York: Plenum.
- Tadić, M. (2011). Što mjerimo kada mjerimo sreću? Metodološki izazovi istraživanja sreće. *Društvena istraživanja*, 20(2): 317–336.
- Tawney, R. H. (1920). *The sickness of an acquisitive society*. London: Fabian Society, G. Allen and Unwin.
- Tella, R. D., and Macculloch, R. (2006). Some Uses of Happiness Data in Economics. *Journal of Economic Perspectives*, 20(1), 25–46.
- Tella, R. D., New, J. H., and Macculloch, R. (2010). Happiness adaptation to income and to status in an individual panel. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 76(3), 834–852
- Tellegen, A., Lykken, D, Bouchard, T., Wilcox, K., Segal, N., and Rich, S. (1988). Personality Similarity in Twins Reared Apart and Together. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54: 1031–1039.
- Tichy, G. (2013). Subjective Well-Being and Socio-Ecological Transition. WWWforEurope, Policy Paper, no. 6.
- Trigg, A. B. (2001). Veblen, Bourdieu, and Conspicuous Consumption. *Journal of Economic Issues*, 35(1), 99–115.
- Tversky, A., and Kahneman, D. (2000). Loss Aversion in Riskless Choice: A Reference Dependent Model. In: D. Kahneman, and A. Tversky, (eds.). *Choices, Values and*

- Frames*. Cambridge: Cambridge University Press.
- United Nations Development Programme (1998). *Human Development Report*, New York: Oxford University Press.
- van Beuningen, J. (2012). *The satisfaction with life scale examining construct validity. Discussion paper* (2012209). The Hague: Statistics Netherlands.
- van den Bergh, J., and Antal, M. (2014). Evaluating Alternatives to GDP as Measures of Social Welfare/Progress. WWWforEurope, Working Paper no. 56.
- van Praag, B. M., and Ferrer-i-Carbonell, A. (2004). *Happiness quantified: A satisfaction calculus approach*. Oxford: Oxford University Press.
- van Praag, B. V., Frijters, P., and Ferrer-I-Carbonell, A. (2003). The anatomy of subjective well-being. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 51(1), 29–49.
- van Praag, B., and Frijters, P. (1999). The Measurement of Welfare and Well-Being: the Leyden Approach. In: D. Kahneman, E. Diener, and N. Schwarz (eds.). *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*. New York: Russell Sage Foundation.
- Veenhoven, R. (1984). *Conditions of happiness*. Dordrecht: D. Reidel.
- Veenhoven, R. (1989). National Wealth and Individual Happiness. In K. G. Grunert, and F. Ölander (ed.). *Understanding Economic Behaviour Understanding Economic Behaviour*. Dordrecht: Kluwer Academic.
- Veenhoven, R. (1991). Is happiness relative? *Social Indicators Research*, 24(1), 1–34.
- Veenhoven, R. (1994). Is happiness a trait? *Social Indicators Research*, 32(2), 101–160.
- Veenhoven, R. (1999). Quality-of-life in individualistic society: A comparison of 43 Nations in the early 1990s'. *Social Indicators Research*, 48, 157–186
- Veenhoven, R. (2005). Apparent Quality-of-Life in Nations: How Long and Happy People Live. *Social Indicators Research*, 71(1–3), 61–86.
- Veenhoven, R. (2007). Healthy happiness: Effects of happiness on physical health and the consequences for preventive health care. *Journal of Happiness Studies*, 9(3), 449–469.
- Veenhoven, R. (2008b). Sustainable consumption and happiness. In S. Reddy (ed.). *Green consumerism: Approaches and country experiences*, Hyderabad: Icfai University Press, 39–68.
- Veenhoven, R. (2008a). Sociological Theories of Subjective Well-Being. In: Eid, Michael and Larsen, Randy (eds.). *The Science of Subjective Well-being: A tribute to Ed Diener*. New York: Guilford Publications.
- Veenhoven, R. (2010). Life is Getting Better: Societal Evolution and Fit with Human Nature. *Social Indicators Research*, 97(1), 105–122.
- Veenhoven, R. (2012). Evidence based pursuit of happiness: What should we know, do we know and can we get to know? Erasmus Happiness Economics Research Organization, EHERO EHERO White Paper no. 1, version 2.
- Veenhoven, R. (2014a). Need Theory. In: Alex C. Michalos (ed.) *Encyclopedia of*

- Quality of Life and Well-Being Research*. Springer, Dordrecht, Netherlands. Springer Reference Series, 4293–4295.
- Veenhoven, R. (2014b). The Overall Satisfaction with Life: Subjective Approaches (1). *Global Handbook of Quality of Life*, 207–238.
- Veenhoven, R. (2015). Informed Pursuit of Happiness: What we should know, do know and can get to know. *Journal of Happiness Studies*, 16(4), 1035–1071.
- Veenhoven, R., and Hagerty, M. (2006). Rising Happiness in Nations, 1946–2004: A Reply to Easterlin. *Social Indicators Research*, 79(3), 421–436.
- Veenhoven, R., and Kalmijn, W. (2005). Inequality-Adjusted Happiness in Nations Egalitarianism and Utilitarianism Married in a New Index of Societal Performance. *Journal of Happiness Studies*, 6(4), 421–455.
- Veenhoven, R., and Vergunst, F. (2013). The Easterlin Illusion: Economic Growth Does Go With Greater Happiness. Erasmus Happiness Economics Research Organization, Working Paper no. 2013/1.
- Velarde, M., Fry, G., and Tveit, M. (2007). Health effects of viewing landscapes – Landscape types in environmental psychology. *Urban Forestry and Urban Greening*, 6(4), 199–212.
- Waligorski, C. (2002). The Loss of Happiness in Market Democracies by Robert E. Lane. *The American Political Science Review*, 96(1), 185–186.
- Walker, P. R., and John, M. (2012). *From public health to wellbeing: The new driver for policy and action*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Weller, C., Scott, R., and Hersh, A. (2003). The Unremarkable Record of Liberalized Trade. In: W. Driscoll, and J. Clark (eds.). *Globalization and the Poor: Exploitation Or Equalizer?* New York: International Debate Education Association.
- Wheeler, L. (1966). Motivation as a determinant of upward comparison. *Journal of Experimental Social Psychology*, 1, 27–31.
- White, J. B., Langer, E. J., Yariv, L., and Welch, J. C. (2006). Frequent Social Comparisons and Destructive Emotions and Behaviors: The Dark Side of Social Comparisons. *Journal of Adult Development*, 13(1), 36–44.
- White, M. P., Alcock, I., Wheeler, B. W., and Depledge, M. H. (2013). Would You Be Happier Living in a Greener Urban Area? A Fixed-Effects Analysis of Panel Data. *Psychological Science*, 24(6), 920–928.
- Wilson, S. (2016). The end of the American Dream – MoneyWeek. Retrieved September 08, 2016, from <http://moneyweek.com/the-end-of-the-american-dream/>
- Wright, N. D., and Larsen, V. (1993). Materialism and Life Satisfaction: A Meta-Analysis. *Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction, and Complaining Behavior*, 6, 157–165.
- Wu, S. (2001). Adapting to Heart Conditions: A test of the Hedonic Treadmill. *Journal of Health Economics*, 20(4), 495–507.
- WWF (2014). *Living Planet Report 2014: Species and spaces, people and places*. WWF International (Gland).

- WWF (2016). *Living Planet Report 2016: Risk and Resilience in a New Era*. WWF International (Gland).
- Yngwe, M. Å, Fritzell, J., Lundberg, O., Diderichsen, F., and Burström, B. (2003). Exploring Relative Deprivation: Is Social Comparison a Mechanism in the Relation Between Income and Health? *Social Science and Medicine*, 57(8), 1463–1473.
- Zimmermann, A. C., and Easterlin, R. A. (2006). Happily Ever After? Cohabitation, Marriage, Divorce, and Happiness in Germany. *Population and Development Review Population and Development Review*, 32(3), 511–528.
- Zolotas, X. (1981). *Economic growth and declining social welfare*. New York: New York University Press.

Прилози резултатима и дискусији

Табела А1: Трендови стопа економског таста, 2002-2014.

	Белгија	Данска	Финска	Француска	Немачка	Ирска	Холандија
2014	1,295473353	1,261905838	-0,69830989	0,259494108	1,599770392	5,199368895	1,011128408
2013	0,003056057	-0,24377928	-0,75803629	0,576241547	0,297847586	1,434302453	-0,49537791
2012	0,158656858	-0,073322	-1,42618936	0,182693034	0,405170675	0,151117554	-1,0570374
2011	1,796837889	1,152142525	2,570817745	2,0792229175	3,660000155	2,588084299	1,663626344
2010	2,694825538	1,625132918	2,992337502	1,965657375	4,079933305	0,398613832	1,402662177
2009	-2,284879	-5,08793606	-8,26903656	-2,94134105	-5,61886043	-5,63836661	-3,76758354
2008	0,747103204	-0,71795593	0,720668487	0,195294766	1,082315404	-2,16241016	1,699060778
2007	3,397471914	0,824417532	5,184800809	2,361498873	3,260535297	5,542750825	3,698473106
2006	2,499464447	3,796742609	4,055197444	2,3749469	3,700159572	6,309729023	3,518636961
2005	2,094221518	2,437029516	2,779955031	1,607713814	0,706713948	6,334125561	2,160366002
2004	3,634800822	2,638951051	3,926057175	2,786424111	1,169970413	4,40513207	2,030706315
2003	0,774536137	0,390091339	1,993984087	0,81953167	-0,70990617	3,842196192	0,283922581
2002	1,780452149	0,466298252	1,680325089	1,118456892	0	5,936680162	0,103629981

	Норвешка	Португал	Словенија	Шпанија	Шведска	Швајцарска
2014	2,214762793	0,905794225	3,048362068	1,360673017	2,266978422	1,889476944
2013	0,99870545	-1,13015583	-1,05786568	-1,67197185	1,241204917	1,768830561
2012	2,748768783	-4,02825671	-2,71816881	-2,62030851	-0,28632062	1,124629311
2011	0,96877971	-1,82685291	0,64933632	-1,00008049	2,664407951	1,804553915
2010	0,60193444	1,898691753	1,237670766	0,013786544	5,988926547	2,953816768
2009	-1,62253326	-2,97810428	-7,7973608	-3,57381203	-5,18465903	-2,12961851
2008	0,384306038	0,199272251	3,300289653	1,115972755	-0,55704763	2,277240085
2007	2,929766044	2,492002475	6,94157235	3,768895263	3,404948895	4,140348369
2006	2,395092466	1,553052692	5,656016806	4,174119116	4,688127152	4,012785508
2005	2,624720535	0,766785017	4,002988098	3,723102943	2,818329618	3,038305348
2004	3,959038033	1,81158365	4,351785441	3,166746501	4,32052981	2,842948357
2003	0,919841889	-0,93420633	2,842102933	3,187571476	2,385740236	0,049708149
2002	1,437708802	0,768796844	3,836311613	2,879762121	2,073577213	0,143394375

	Уједињено Краљевство
2014	2,852843317
2013	2,159903871
2012	1,179056123
2011	1,972398563
2010	1,54017665
2009	-4,19194486
2008	-0,46687677
2007	2,586036583
2006	2,661822553
2005	2,996358264
2004	2,488458121
2003	3,336664571
2002	2,493914266

Табела А2: Процентуалне промене субјективног благостања, 2002-2014.

	2004/02	2006/04	2008/06	2010/08	2012/10	2014/12
Белгија	0,661226	-1,71233	-0,14923	2,811672	-1,79986	0,594038
Данска	0,029898	0,313318	0,062271	-1,33515	1,660232	-2,5255
Финска	0,293229	-0,75838	0,225087	-0,70473	1,651003	-0,82324
Француска	-0,22162	-2,21506	0,297633	-0,79645	1,892726	1,923387
Немачка	-2,94198	0,501041	2,936529	2,840997	3,531431	-1,85996
Ирска	1,296981	-1,65518	-4,8817	-4,00167	1,029942	3,056168
Холандија	-0,19562	-1,42091	1,649623	0,687977	2,150114	-2,81643
Норвешка	-0,04935	0,55773	0,576278	0,375827	1,592638	-1,95164
Португал	-6,94941	2,49868	1,12216	0,701727	-4,73817	6,023952
Словенија	4,414295	0,573352	-0,07799	0,629972	0,171608	-2,61008
Шпанија	-3,4856	4,488946	0,917025	-1,84376	0,824178	-2,62432
Шведска	-0,46804	0,57813	-0,72016	1,081931	-1,02299	0,550502
Швајцарска	0,419576	-0,01581	-1,60975	0,797781	0,180158	0,144307
Уједињено Краљевство	-1,26311	0,909901	-0,04051	-1,89245	1,606372	1,204497

Табела А3: Трендови расположивих прихода домаћинства

	Белгија	Швајцарска	Немачка	Данска	Шпанија	Финска	Француска	Ирска
2014	30649,05		34835,39	28534,68	23501,8	29697,31	30929,56	24058,31
2013	30586,21	37944,15	34265,26	28440,43	23194,09	29958,83	31091,83	23975,36
2012	30050,55	36646,86	33869,64	28144,32	22942,75	29549,93	30259,18	24481,12
2011	29156,43	34130,41	32742,11	27148,99	23396,38	28492,84	29785,22	24234,1
2010	28299,79	32827,73	31530,19	26381,61	23343,9	27508,49	29226,73	25031,85
2009	27866,05	32610,46	29677,53	25014,63	23829,13	26535,65	28272,1	24942
2008	27509,38	32243,17	29982,85	24272,15	23535,08	26121,52	28111,72	25390,28
2007	25982,04	30621,27	28706,29	23326,02	22453,69	24276,52	27212,25	24918,78
2006	25242,63	28312,93	27715,8	22443,39	22232,75	22471,19	25865,47	23708,12
2005	24331,66	26871,01	26668,2	20955,81	21239,14	21231,41	24931,33	22902,64
2004	24455,34	26614,99	25430,99	21046,86	20838,59	20834,86	24636,51	21673,26
2003	23752,56	25772,54	24643,31	20200,2	20149,45	19426,65	23739,79	20459,71
2002	24272,22	26382,09	23759,6	20747,93	20064,63	19074,41	24620,1	19560,35

	Холандија	Норвешка	Португал	Словенија	Шведска	Велика Британија
2014	29153,39	35549,37	21213,14	20935,22	29619,37	28871,08
2013	29509,69	35085,48	21383,62	20546,64	29546,95	28655,57
2012	29479,39	33614,11	21256,13	20681,35	30045,21	28916,38
2011	29321,08	32524,55	20916,98	20793,6	28682,58	27915,31
2010	28908,94	31701,22	21275,16	20283,56	27428,75	28408,29
2009	29471,13	30777,47	20652,06	19901,03	27161,8	29778,78
2008	29618,93	29973,66	20432,32	20629,67	26979,83	29620,17
2007	28597,34	28714,21	19547,06	19382,47	25477,28	29825,25
2006	27145,32	26571,11	18945,96	18498,63	23617,33	29574,24
2005	25310,61	27092,17	18153,69	17557,69	22274,66	28366,13
2004	25128,43	25826,75	16868,89	16899,6	22297,95	27983,43
2003	24330,7	24486,36	16127,14	16025,4	21680,48	26437,27
2002	25356,29	23163,99	15987,47	16115,64	21501,57	26259,11

Табела А4: Годишње стопе раста расположивих прихода домаћинства

	Белгија	Данска	Финска	Француска	Немачка	Ирска	Холандија	Норвешка	Португал	Словенија	Шпанија
2014	0,693148	1,551229	-0,74326	0,925236	1,40005	2,440971	-0,22158	2,382217	-1,24502	0,530452	2,360491
2013	-0,10675	1,12609	0,316189	0,05083	0,567323	-2,16792	-1,22615	3,053146	-0,71014	-1,74792	1,410795
2012	0,165233	-0,07406	-0,02667	-0,32488	0,910163	0,877481	-0,79381	3,742057	-4,8012	-5,47572	2,78075
2011	-0,45967	0,881825	1,003748	0,401194	1,033078	-3,4892	0,809577	3,217204	-5,57095	-1,24861	3,087684
2010	-0,59087	3,351316	2,349604	1,439805	0,659189	-1,53689	-0,01824	2,271861	0,706212	-2,87471	1,356983
2009	1,805979	2,711625	1,039453	1,754501	-0,09015	0,521929	1,689354	3,975474	1,73525	3,430027	2,235188
2008	2,216757	0,386964	2,236993	0,348176	1,055965	5,050846	0,154235	3,034779	1,089806	2,437615	2,220241
2007	1,960112	-0,19226	2,994698	2,816395	0,401535	6,360457	1,890021	5,19487	1,224918	1,223315	4,006588
2006	2,018089	2,419762	2,250272	2,052239	0,990762	4,186089	3,277346	-4,64982	-0,14818	2,094619	3,521646
2005	0,857187	1,96674	1,508479	0,936815	0,402569	6,519661	-0,08405	7,322244	1,110871	2,904522	1,800141
2004	0,055885	2,221577	3,934682	2,122526	0,466328	4,610303	0,02249	3,162329	2,45787	2,972635	0,656274
2003	0,224146	2,076169	3,416916	0,978909	0,789379	3,440777	-0,35864	4,299548	-1,00392	3,953771	0,731584
2002	-0,17394	3,081778	2,841612	3,029567	-0,46195	3,216439	0,638627	7,310391	1,100457	3,411121	2,960241
Просек	0,666562	1,65452	1,77867	1,271639	0,624941	2,310073	0,444553	3,408946	-0,31185	0,893162	2,240662

	Шведска	Швајцарска	Уједињено Краљевство
2014	1,351836	1,523669	1,432036
2013	3,117488	-0,06025	-1,63532
2012	3,907046	2,126359	-3,9376
2011	1,737458	-1,58231	0,205828
2010	1,068539	1,058885	-0,37863
2009	2,602193	2,78871	-0,73134
2008	0,721719	0,815245	2,874153
2007	3,51064	2,341329	4,09954
2006	3,09048	1,283602	2,991774
2005	1,657388	2,18013	4,357663
2004	1,3367	1,259188	3,217884
2003	-0,12582	2,00741	0,679757
2002	0,00162	2,072361	2,700745
Просек	1,844407	1,370333	1,221269

Табела А5: Годишње стопе инфлације, мерене индексом потрошачких цена

	Белгија	Данска	Финска	Француска	Немачка	Ирска	Холандија	Норвешка	Португал	Словенија	Шпанија
2014	0,33917	0,56402	1,0412	0,50776	0,9068	0,19679	0,97604	2,0251	-0,27815	0,20269	-0,15096
2013	1,1131	0,78907	1,47829	0,86372	1,50472	0,50268	2,5069	2,13171	0,27442	1,7625	1,40863
2012	2,83966	2,39792	2,80833	1,9542	2,00849	1,69279	2,45555	0,70922	2,77334	2,59572	2,44592
2011	3,53208	2,75868	3,41681	2,1116	2,07517	2,57887	2,34107	1,30097	3,65301	1,81097	3,19624
2010	2,1893	2,31092	1,18414	1,53112	1,10381	-0,93673	1,27531	2,39926	1,40257	1,8398	1,79974
2009	-0,05315	1,30471	1,12E-14	0,08762	0,31274	-4,48186	1,18978	2,16685	-0,83553	0,85704	-0,28798
2008	4,48944	3,41627	4,06595	2,81286	2,62838	4,03656	2,4865	3,76616	2,58851	5,65436	4,07572
2007	1,82306	1,69327	2,51067	1,488	2,29834	4,91876	1,61386	0,729	2,45397	3,61082	2,7867
2006	1,79121	1,92422	1,56667	1,67513	1,57743	3,95976	1,1015	2,33215	3,10767	2,45756	3,51581
2005	2,78143	1,81782	0,62387	1,74587	1,54691	2,42012	1,68813	1,52206	2,27716	2,47993	3,36834
2004	2,09728	1,15436	0,18712	2,14209	1,66574	2,18315	1,26365	0,46539	2,36536	3,58828	3,03921
2003	1,58896	2,07508	0,87744	2,09847	1,03422	3,4993	2,092	2,4754	3,21899	5,58076	3,03907
2002	1,64521	2,42444	1,57122	1,92341	1,42081	4,63438	3,28753	1,28815	3,60035	7,47176	3,0653
Просек	2,0137	1,8947	1,6409	1,6109	1,5449	1,936	1,8675	1,7936	2,0463	3,0647	2,4079

	Шведска	Швајцарска	Уједињено Краљевство
2014	-0,17964	-0,01323	1,5
2013	-0,04429	-0,21731	2,6
2012	0,88838	-0,69255	2,8
2011	2,96115	0,23134	4,5
2010	1,15799	0,68823	3,3
2009	-0,49446	-0,48047	2,2
2008	3,43705	2,42605	3,6
2007	2,21217	0,73234	2,3
2006	1,36022	1,05953	2,3
2005	0,45317	1,17195	2,1
2004	0,37366	0,80288	1,3
2003	1,92566	0,6383	1,4
2002	2,15848	0,64271	1,3
2002	1,2469	0,5377	2,4

Табела А6: Степен значаја који се даје приходовним поређењима, у процентима

Није уопште значајно	24,5
1	17,9
2	15,0
3	16,1
4	13,3
5	9,1
Веома значајно	3,9

Табела А7: Особе са којима се врше приходовна поређења, у процентима

Колеге са посла	37,2
Чланови породице	5,9
Пријатељи	15
Остали	7
Не пореди се	34,9

Табела А8: Трендови стопа економског таста, 1990-2008.

	Аустрија	Белгија	Данска	Финска	Француска	Немачка	Исланд	Ирска	Италија	Холандија
2008	1,54726384	0,7471032	-0,71795593	0,72066849	0,19529477	1,0823154	1,47878162	-2,16241016	-1,05040528	1,69906078
2007	3,62151042	3,39747191	0,82441753	5,18480081	2,36149887	3,2605353	9,49291031	5,54275083	1,4738715	3,69847311
2006	3,35083136	2,49946445	3,79674261	4,05519744	2,3749469	3,70015957	4,20637027	6,30972902	2,00658763	3,51863696
2005	2,1406826	2,09422152	2,43702952	2,77995503	1,60771381	0,70671395	5,96035803	6,33412556	0,94966484	2,160366
2004	2,70574309	3,63480082	2,63895105	3,92605718	2,78642411	1,16997041	8,22032766	4,40513207	1,58193603	2,03070632
2003	0,75615658	0,77453614	0,39009134	1,99398409	0,81953167	-0,70990617	2,74182506	3,84219619	0,1513239	0,28392258
2002	1,65585494	1,78045215	0,46629825	1,68032509	1,11845689	0,00000000	0,45335828	5,93668016	0,24854631	0,10362998
2001	1,35051608	0,811464	0,82315608	2,58079208	1,95444943	1,69547145	3,76263349	5,83350281	1,77218597	2,12426435
2000	3,36840772	3,63381721	3,74689052	5,63484745	3,87516226	2,96204537	4,72363672	10,2287526	3,71010799	4,23876307
1999	3,58998775	3,56304004	2,94801619	4,44413427	3,40709915	1,98713495	4,16320632	10,7620429	1,5598509	5,05169337
1998	3,55996692	1,97544848	2,21813937	5,42851257	3,55620125	1,97961841	6,52002186	8,9131798	1,61607319	4,52541504
1997	2,20501964	3,71054948	3,26089511	6,25180784	2,3373334	1,84920067	4,91318962	11,1779997	1,83536531	4,29986743
1996	2,3983143	1,59315706	2,90013213	3,65883306	1,38800403	0,81789762	4,78506243	9,26900686	1,28636644	3,56671924
1995	2,66798367	2,38475722	3,06517543	4,20713067	2,08508454	1,73764063	0,11658371	9,6344223	2,88683674	3,11603597
1994	2,40211875	3,22697146	5,52539693	3,93926095	2,34538559	2,45737182	3,60885793	5,75582697	2,15102365	2,9610924
1993	0,52680948	-0,96187308	-0,08960504	-0,7344933	-0,61265283	-0,95616531	1,31344947	2,69260918	-0,85280576	1,25755221
1992	2,09352472	1,53065481	1,9754605	-3,32462938	1,59967121	1,92380701	-3,37389414	3,34327422	0,83427547	1,70607092
1991	3,44162739	1,83307429	1,30042704	-5,91442587	1,03910533	5,10826151	-0,22352551	1,92963951	1,53844755	2,43913451
1990	4,34564157	3,13740244	1,60744363	0,67578349	2,9140097	5,25500609	1,16937033	8,46652798	1,98577491	4,18322228

	Норвешка	Шпанија	Шведска	Уједињено Краљевство
2008	0,38430604	1,11597276	-0,55704763	-0,46687677
2007	2,92976604	3,76889526	3,4049489	2,58603658
2006	2,39509247	4,17411912	4,68812715	2,66182255
2005	2,62472054	3,72310294	2,81832962	2,99635826
2004	3,95903803	3,1667465	4,32052981	2,48845812
2003	0,91984189	3,18757148	2,38574024	3,33666457
2002	1,4377088	2,87976212	2,07357721	2,49391427
2001	2,08532803	4,00106923	1,56341028	2,75803547
2000	3,20528508	5,28909318	4,73528713	3,79884463
1999	2,01330755	4,48490118	4,53015275	3,11274403
1998	2,62445906	4,30597845	4,22679169	3,37646817
1997	5,28462102	3,689614	2,90048286	3,09896056
1996	5,02799545	2,67463907	1,51786124	2,66781265
1995	4,15395058	2,75749403	4,02430654	2,52172617
1994	5,05545353	2,38319532	4,08760199	4,0239681
1993	2,84531216	-1,03149177	-2,06561638	2,63499989
1992	3,57440331	0,92921542	-1,15859274	0,44640813
1991	3,08467424	2,54600058	-1,14597486	-1,2570455
1990	1,93243888	3,78139345	0,75467475	0,5535819

Табела А9: Процентуалне промене субјективног благостања, 1990-2008.

	1999/90	2008/99
Аустрија	-3,66	5,39
Белгија	-1,28	-3,05
Данска	-2,09	-2,6
Финска	-2,19	6,82
Француска	-2,84	-2,56
Немачка	-0,73	3,73
Исланд	-3,4	-2,49
Ирска	-1,29	-1,84
Италија	1,84	-2,27
Холандија	-1,66	-7,47
Норвешка	-3,77	-3,92
Шпанија	-0,94	-5,68
Шведска	4,67	5,75
Уједињено Краљевство	3,71	-6,75

Биографија

Владимир Ментус је рођен 19. 6. 1987. у Београду. Дипломирао је на Одељењу за социологију Филозофског факултета у Београду 2010. године, са просечном оценом 9,28 одбравивши дипломски рад под насловом „Урбани простор у контексту реалног социјализма – случај Источног Берлина“ (оцена 10). На истом Одељењу је 2010. године уписао мастер студије које је завршио 2011. одбравивши мастер рад под насловом „Резиденцијална диференцијација у социјалистичким градовима – случај Мађарске“ (оцена 10). Од 2011. је на истом одељењу уписан на докторске студије где је положио све испите са просечном оценом 9,5. Током 2012. је као стипендиста Министарства просвете био сарадник на пројекту у Институту за социолошка истраживања у Београду, а исте године је запослен као истраживач-приправник у Центру за социолошка истраживања Института друштвених наука у Београду. Новембра 2015. изабран је у звање истраживач сарадник. Главна област интересовања му је субјективно благостање популација економски развијених друштава. Објавио је неколико радова у часописима и зборницима међународног значаја, као и водећим часописима националног значаја и учествовао на већем броју међународних научних скупова.

Извод из библиографије:

- Ментус, В. (2017). Валидност и поузданост субјективних индикатора благостања у социолошким истраживањима – мерење задовољства животом, *Социолошки преглед*, год. LI, по. 1, стр. 157-180.
- Mentus, V. (2016). Determinante zadovoljstva životom u Srbiji. U: Lazarević, Lj., Marković, S., Pavlović Babić, D., Tošković, O., i Marković Rosić, O. (ur.) *Empirijska istraživanja u psihologiji*. Beograd: Beogradski univerzitet.
- Mentus, V. (2015). Economic Crisis and Self-Evaluation of Economic Security in the European Union. In: Đorđević, I., Glamotčak, M., Stanarević, S. and Gačić, J. (eds.). *Twenty Years of Human Security: Theoretical Foundations and Practical Applications*. Belgrade: University of Belgrade – Faculty of Security Studies and Paris: Institut Français de Géopolitique, Université Paris.
- Ментус, В. (2015). Економски раст и субјективно благостање у развијеним земљама, *Култура*, бр. 147.
- Ментус, В. (2014). Друштвена моћ у теоријама размене – Хомансова и Блауова схватања односа моћи и размене, *Социолошки преглед*, год. XLVIII, по. 2, стр. 165–182.

Прилог 1

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Владимир Ментус

Број индекса 1С11-4

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Повезаност економског раста и субјективног благостања – преиспитивање Истерлиновог парадокса у случају економски развијених друштава

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

Прилог 2

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора **Владимир Ментус**

Број индекса **1С11-4**

Студијски програм **Социологија**

Наслов рада **Повезаност економског раста и субјективног благостања – преиспитивање Истерлиновог парадокса у случају економски развијених друштава**

Ментор **Проф. др Владимир Вулетић**

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

Прилог 3

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Повезаност економског раста и субјективног благостања – преиспитивање Истерлиновог парадокса у случају економски развијених друштава

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.